národní
úložiště
šedé
literatury

”Pánové, prosím, smekněte”

Polách, Radek
2020

Dostupný z http://www.nusl.cz/ntk/nusl-431995

Dílo je chráněno podle autorského zákona č. 121/2000 Sb.

Tento dokument byl stažen z Národního úložiště šedé literatury (NUŠL).

Datum stažení: 18.04.2024

Další dokumenty můžete najít prostřednictvím vyhledávacího rozhraní nusl.cz .

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV
edice odborné a metodické publikace, svazek 98

„PÁNOVÉ, PROSÍM, SMEKNĚTE“

Metodika datování a interpretace fotografií z let 1850–1918 pomocí historické pánské módy

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV
NÁRODNÍ TECHNICKÉ MUZEUM
MORAVSKÁ GALERIE
FAMU

NÁRODNÍ
PAMÁTKOVÝ
ÚSTAV

NÁRODNÍ
TECHNICKÉ
MUZEUM

MORAVSKÁ
GALERIE

FAMU

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV
edice odborné a metodické publikace, svazek 98

„Pánové, prosím, smekněte“

Radek Polách

Metodika datování a interpretace fotografií z let 1850–1918 pomocí historické pánské módy

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV

Praha 2020

Certifikovaná metodika
(osvědčení č. 205 Ministerstva kultury ČR, Odboru výzkumu a vývoje,
Č. j. MK 45255/2020 OVV, Sp. Zn MK-S 5250/2020 OVV ze dne 15. 7. 2020)

Metodika je určena pro odborné pracovníky paměťových institucí, zabývajícími se tematikou péče a ochrany historického fotografického materiálu. Cílovými skupinami jsou příspěvkové organizace zřízené MK ČR spravující historický fotografický materiál (muzea, galerie, Národní památkový ústav) a také organizace a instituce s historickým fotografickým materiálem, které mají jiného zřizovatele.

Publikace vznikla na základě studia realizovaného díky poskytnuté podpoře Ministerstva kultury v rámci projektu NAKI – DF13P01OVV007 „Historický fotografický materiál – identifikace, dokumentace, interpretace, prezentace, aplikace, péče a ochrana v kontextu základních typů paměťových institucí“, v letech 2013–2017.

Národní památkový ústav jako odborná organizace státní památkové péče v České republice vydává metodiku v zájmu zabezpečení jednoty metodických hledisek pro danou oblast ochrany, dokumentace a evidence kulturních památek, památkových území a dalších kulturně-historických hodnot na základě svých kompetencí podle § 32 odst. 1 zákona č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, ve znění pozdějších předpisů.

Odborný recenzent:
Prof. PhDr. Eva Semotanová, DrSc., Historický ústav AV ČR
Ing. Lenka Zamrazilová, Akademie výtvarných umění v Praze

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV

NÁRODNÍ TECHNICKÉ MUZEUM

MORAVSKÁ GALERIE

FAMU

© Národní památkový ústav, 2020
© Text: Radek Polách, 2020
© Grafická úprava a tisková příprava: Vojtěch Hyťha, DiS., 2020

ISBN 978-80-7480-142-6

obsah

Vstupní údaje 7
Cíl metodiky 7
Popis uplatnění metodiky 7
Srovnání novosti postupů 7
Úvod 9
Šlechtic – gentleman 13
Módní časopisy a krejčovský obor 18
Kloboučnický průmysl 29
Společenské doplňky šlechtice-gentlemana 32
Pod císařským orlem 34
Hodnostní označení císařské a královské armády 48
Na moři proti větru 52
Hodnostní označení císařského a královského námořnictva 57
S láskou a vírou v Boha 58
Šlechtické služebnictvo 61
Při plnění státních povinností 68
Se znakem okřídleného kola 71
Četnictvo a policejní složky 77
Vášeň v lovu a myslivosti 80
Na cestách kolem světa 84
Okouzlení automobilismem 89
Řády, dekorace, odznaky a vyznamenání 93
V domácnosti, při sportovním klání a ve volném čase 109
Další hmotné prameny pro upřesnění identifikace osob 111
Závěrem 115
Základní slovníček pojmů textilu 116
Doporučená literatura 118

Vstupní údaje

Cíl metodiky

Primárním cílem metodiky je odborný faktografický popis historického fotografického materiálu ze šlechtických sbírkových fondů z let 1850–1918 na základě znalostí pánské (a částečně dětské) módy a souvisejících oděvních doplňků. Výsledkem je ucelený soubor znalostí dané problematiky, který by měl usnadnit bližší identifikaci daného fotografického materiálu ze šlechtického prostředí, včetně datace jejich vzniku.

V současné době se ve fotografických sbírkových fondech paměťových institucí České republiky nachází velké množství neidentifikovaného materiálu, který bez bližší znalosti dané problematiky nelze popsat ani určit jeho časové zařazení. Pro tyto potřeby byla připravena tato metodika datování a interpretace fotografií z let 1850–1918 pomocí historické pánské módy s názvem „Pánové, prosím, smekněte“. Jejím důležitým aspektem je přehled historických módních směrů, které v oblasti pánské módy proběhly a které mohou dopomoci k vytvoření přehledného popisu.

Na českém knižním trhu se nachází velmi málo odborných publikací, které mají možnost využití pro bližší popis pánské módy. U většiny vojenských obrazových materiálů, využívajících určité znalosti ve schematismech armádních uniforem a výstroje, byly vydávány pouze ojedinělé studie popisující kupříkladu služební uniformy železničářů nebo bezpečnostních složek. Pánská civilní móda, zastoupena na velmi početném množství historického fotografického materiálu, je však stále osamoceným a málo prezentovaným fenoménem. Je zapotřebí uvést, že specifikum v této oblasti tvoří znalost klobouků a pokrývek hlavy, které se v mnoha oblastech odborného popisu zdrojového materiálu může stát jeho primární složkou.

Popis uplatnění metodiky

Metodika datování a interpretace fotografií z let 1850–1918 pomocí historické pánské módy je určena pro odborné pracovníky paměťových institucí České republiky, kteří se zabývají danou problematikou. Mezi cílené skupiny uživatelů patří příspěvkové instituce Ministerstva kultury České republiky, které pečují o historický fotografický materiál (muzea, galerie a Národní památkový ústav), ale také další instituce a organizace. Vlastníky fotografického materiálu ze šlechtického prostředí jsou rovněž obce, města a kraje, které zřizují paměťové instituce, ale i soukromé osoby. Po roce 1945 se početná část historického fotografického materiálu dostala do vlastnictví osob, které neměly možnost detailnějšího zpracování a popisu daných skutečností. Tato metodika by měla posloužit i těmto účelům bližšího poznání. Jedná se nejen o různá šlechtická fotografická alba, ale kupříkladu i samostatné pamětní fotografie, které se ve víru poválečných událostí dostaly do vlastnictví různých osob a institucí. Část z nich byla odvezena také do zahraničí, kde plní povětšinou roli nostalgické vzpomínky bez bližšího poznání.

Srovnání novosti postupů

V mnoha případech předchozích postupů zkoumání fotografických sbírkových exponátů docházelo k popisu daných skutečností na základě znalosti pouze primárních zdrojů, které mnohdy vedly k zavádějícím informacím. Metodika datování a interpretace fotografií z let 1850–1918 pomocí historické pánské módy je z velké části založena na vědomosti popisu nejen pánského oděvu, ale především pak pokrývky hlavy. Právě tento oděvní doplněk je pro sledované období stěžejním a při podrobném ohledání může dopomoci k přesnému datování a popisu osoby zachycené na historické fotografii. Další významnou novinkou je znalost problematiky sekundárních prvků, které jsou zachyceny na fotografickém snímku. Velmi častou chybou byla v minulosti neznalost řádových dekorací a seznamů jejich nositelů, které mohly poodhalit špatné určení popisované osobnosti. Z těchto důvodů jsou do metodiky zaneseny i požadavky na seznámení se s okruhy pomocných věd historických (genealogie, faleristika, vexilologie), které mohou být v mnoha případech nápomocny.

Metodika je rozdělena do základních devatenácti kapitol, které se zaobírají různými aspekty pánské módy, souvisejících skutečností a následného odborného popisu historické fotografie. Pro tuto oblast je připravena také přehlídka daných oděvních odvětví včetně módních a uniformních vzorů a střihů, které byly v letech 1850–1918 praktikovány. Souběžně je zapracováno související hodnostní označení armádních, námořních a služebních složek souvisejících s existencí Rakouska a Rakouska-Uherska včetně fenoménu livrejí šlechtického služebnictva. Patrně jedinou výjimkou je absence metodiky popisu zahraničních uniforem, které vyžadují speciální metodiku na toto téma.

Publikace, které byly vydány před touto metodikou, jsou uvedeny v závěru této práce v rámci doporučené literatury.

Úvod

Úvod

Historické mobiliární a fotografické fondy hradů a zámků České republiky nabízejí badatelům velké množství studijního badatelského materiálu, který byl dlouhou dobu ze strany odborné veřejnosti opomíjen. Přesto se však v posledních letech ukázalo, že je na tyto sbírkové kolekce nutno pohlížet s velkým důrazem, neboť poskytují nepřeberné množství informací z mnoha úhlů pohledu. U velké části z nich lze dokonce vysledovat příběh, který provází samotnou fotografii a přináší pro dnešní dobu neocenitelné informace. Projevit se to může v následných úpravách stálých expozic a prohlídkových okruhů paměťových institucí. Obzvláště se to týká dnes velmi diskutované módy, na kterou se v pánské verzi zaměřuje předkládaná metodika. Dodnes opomíjená pánská móda, respektive mužské odívání v letech 1850–1918, s sebou nese množství podnětů pro další prezentaci nejen sbírkového fondu paměťových organizací, ale také různorodé celkové zhodnocení výše uvedeného úseku dějin. Záměrem této metodiky je přinést ucelené poznatky o mužském odívání ve sledovaném období let 1850–1918, které doposud bylo v odborné rovině kladeno většinou na vedlejší kolej kvůli roztříštěnosti specializovaných okruhů a malému zájmu odborníků o tuto problematiku. Dámský oděv se dosud těšil většímu zájmu badatelů, což vedlo k zatím nedostatečnému odbornému zpracování pánského odívání a jeho uplatnění ve společenském a kulturním životě.[1)]

Cílem této metodiky je také na základě dílčích znaků na oděvech osob zobrazených na historické fotografii rozpoznat podle rysů pánského oděvu bližší podrobnosti a okolnosti dané situace, a přispět tak k dějinám rakouských a rakousko-uherských šlechtických rodin v letech 1850–1918. Popsané znaky na pánském odívání pak mají vést k přesnější identifikaci fotografie, ať již z hlediska časového určení, tak rovněž z hlediska popisu fotografie. Jednotlivé části metodiky jsou rozloženy do specifických kategorií odívání, které se objevují na více než 125 tisících fotografických záběrů uchovávaných ve sbírkových fondech hradů a zámků České republiky. Při přípravě metodiky byla zjištěna zajímavá okolnost, která se dotýká důležitého oděvního doplňku – pokrývky hlavy. Ta se v mnoha případech stává základním určujícím kamenem dalšího popisu a datace fotografického snímku.

Důležitým faktorem popisu dané fotografie je rovněž přesná identifikace popisované osoby, pokud to je reálně možné. Jako hlavní pomůcky tohoto určení jsou doporučeny následující historické ročenky:

Gothaisches Genealogisches Hofkalender nebst diplomatisch-statistischem Jahrbuche
Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Freiherrlichen Häuser
Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser
Gothaisches Genealogisches Taschenbuch nebst diplomatisch-statistischem Jahrbuche
Handbuch des Allerhöchsten Hofes und des Hofstaates Seiner K. Und K. Apostolischen Majestät
Hof-Und Staats-Handbuch für Österreichisch-Ungarischen Monarchie
Oesterreichisch Hof-Kalender

1) Jako aktuálně základní metodickou literaturu lze doporučit:
Wittlich, Filip a kolektiv: Volný čas objektivem šlechty. Praha 2016.
Vaca, Jan a kolektiv: Fotografové šlechtici v zemích Koruny české. Praha 2017.
Scheufler, Pavel: Fotografické ateliéry na území zemí Koruny České. Praha 2017.

Právě tyto publikace mohou pomoci jako primární pramen pro přesné určení fotografie šlechtické rodiny, jejích členů. Pomohou určit pozice jednotlivce u císařského dvora, k tomu je nutné všímat si i řádových vyznamenání a dalších okolností zachycených na fotografickém snímku. Almanachy většinou odkazují na dané roky, kdy příslušník šlechty získal určitý typ hodnosti či vyznamenání, a to může blíže identifikovat stáří dané historické fotografie. Dalším důležitým pramenem je také literatura v minulosti vydávaná ke šlechtickým rodům, zvláště pak k heraldice.[2)] Pro rychlejší identifikaci hodností a datace udělení vyznamenání a postů lze využít také vojenské a námořní almanachy a schematismy (Militär Almanach und Schematismus), které vycházely ve Vídni v letech 1791–1914. Právě ty mohou rovněž blíže popsat historickou fotografii, zachycující příslušníky armády a námořnictva, pomocí různých identifikátorů.

Dalším velmi důležitým srovnávacím materiálem jsou originální předměty oděvních součástek, zvláště pak klobouků a pokrývek hlavy, které se dodnes nacházejí ve sbírkách paměťových institucí. Největší z nich se nachází ve sbírce Muzea Novojičínska.[3)] Mezi další velké fondy pokrývek hlavy ze šlechtického prostředí lze zařadit sbírky Národního památkového ústavu, Vojenského historického ústavu Praha, společnosti Barrandov Studio, a. s., Národního muzea a několika dalších paměťových institucí. Znalost těchto fondů může dopomoci badateli k přesnějšímu popisu historické fotografie, je třeba si všímat kupříkladu barevnosti i detailů fotografie u skoro nerozpoznatelných znaků a indicií.[4)] Nedoceněný a důležitý význam při identifikaci historických fotografií je přímý kontakt se šlechtickou rodinou a jejími příbuznými. Badatel může dnes dle identifikačních znaků popsat historickou fotografii, ale osobní kontakt s rodinou a přímá konfrontace s jejich osobními fondy většinou překoná všechna očekávání a složité srovnávací procesy. Tyto záležitosti se díky žijícím šlechtickým rodům několikrát podařilo u sbírkových fondů paměťových institucí objasnit a unikátním způsobem pomoci badatelům je dále interpretovat. Klasickým důkazem toho je zámek Kunín na severovýchodní Moravě, který díky navázaným kontaktům zdejšího kastelána získal množství doplňujících informací k historickému fotografickému fondu včetně upřesňujících údajů k dataci a osobnostem včetně např. zpráv o šlechtických darech apod.[5)]

2) V základě lze pro téma heraldiky doporučit: Buben, Milan: Encyklopedie heraldiky. Praha 1997.

3) Muzeum Novojičínska je správcem patrně největší sbírkové kolekce klobouků a pokrývek hlavy na světě. Jejím základem se stala sbírka pozoruhodných klobouků v zemích Koruny české, která byla založena v roce 1909 v Praze. Jejím iniciátorem se stal Otakar Hrabě, redaktor časopisu Kloboučnické listy, který vyzval své obchodní partnery z celého světa k jejímu založení. Nejstarší shromážděné exponáty byly poprvé představeny na Výstavě strojů a pomůcek pro kloboučníky, kterou uspořádala v Technologicko-průmyslovém museu v Praze v roce 1914 redakce Kloboučnických listů. Jednalo se o první známou výstavu kloboučníků v zemích Koruny české. Další prezentace proběhly na Výstavě kloboučnických výrobků při Národohospodářské výstavě a při Všeživnostenské výstavě v témže roce v Praze. Po první světové válce byl v roce 1927 otištěn soupis této sbírky klobouků a pokrývek hlavy, který byl průběžně doplňován. Kolekce byla prezentována na výstavě v Technologickém museu v Praze v roce 1928 u příležitosti 20 let Kloboučnických listů a v roce 1934 na pražském Podzimním veletrhu. Sbírka byla od roku 1930 trvale vystavena ve skříních v budově živnostenských škol v Praze XI. Skříně byly zhotoveny z darů četných průmyslníků kloboučnického průmyslu, majitelů firem J. Hückel synové z Nového Jičína, Janyška a spol. z Krásna n. Bečvou a dalšími. Koncem třicátých let 20. století byla sbírka klobouků Otakara Hraběte označována za největší na světě. V roce 1943 vyšel katalog Obrázkový průvodce (popisník) sbírky pozoruhodných klobouků, který dokumentoval celkový vývoj a popis tohoto unikátního souboru. Konec druhé světové války, znárodnění kloboučnického průmyslu v roce 1945 a následně i jednotlivých drobných živnostníků ukončilo zlatý věk kloboučnictví na území tehdejšího Československa. Sbírka klobouků Otakara Hraběte se v průběhu padesátých let 20. století stala součástí podnikového kloboučnického muzea firmy TONAK, n. p., které bylo v roce 1949 poprvé otevřeno veřejnosti. Kolekce je dnes součástí sbírek Muzea Novojičínska, které své exponáty prezentuje nově od roku 2000 v prostorách žerotínského zámku v Novém Jičíně formou stálé expozice klobouků a pokrývek hlavy s názvem Nechte na hlavě.

4) Jako metodickou publikaci pro téma fotografie je nutno uvést: Wittlich, Filip a kol.: Interpretace fotografie z hlediska obsažených informací. Praha 2017. Tématem identifikace fotografie se zaobíralo také specializované číslo: Zprávy památkové péče. 76/2016/1. Praha 2016.

5) Kupříkladu pro zámek Kunín spadající pod Muzeum Novojičínska se podařilo v roce 2015 získat unikátní fotografic-

Od počátků dějin nejen zemí Koruny české bylo odívání a móda jak pro muže, tak pro ženy, jedinečným fenoménem. I přesto, že dámská móda druhé poloviny 19. století a počátku 20. století byla obdivovaná a dodnes je rozebírána v řadě vědeckých prací, je obzvlášť na historických fotografiích se šlechtickou tématikou patrné, že pestrost byla v mnoha případech větší výsadou pánského módního stylu té doby. Mužská móda v Rakousku a později v Rakousku-Uhersku prošla tak intenzivním vývojem, jako tomu nebylo patrně nikdy jindy v dějinách našich zemí. Tento intenzivní vývoj pánského odívání vychází především ze širokého spektra pánských činností, které zohledňovaly hlediska šarmu, uniformity a galantnosti. Toto směřování se uplatňovalo u více vrstev obyvatelstva: u státních a městských činitelů, armádních složek včetně námořnictva, služebnictva, měšťanského obyvatelstva a zejména u šlechtické vrstvy.

Revoluční rok 1848 a poté válečný rok 1866 zapříčinily velkou změnu nejen v politickém, sociálním a ekonomickém uspořádání podunajské monarchie, ale také v dalších oblastech lidského života včetně módy. Vliv na to měly nejen zahraniční proudy módních trendů z tehdy spřátelené Francie, Velké Británie a později Spojených států amerických, ale také mnohonárodnostní složení obyvatelstva podunajské monarchie. Právě to ovlivnilo velkou rozmanitost odívání ve všech aspektech a směrech.

S počátkem objevu fotografie se podařilo zachytit období historicky starších módních trendů, zvláště pak z období biedermeieru. Příkladem toho mohou být kupříkladu fotografie císařské rodiny Habsburků, kde byl často zachycen obzvlášť arcivévoda František Karel (*17. 12. 1802 Vídeň – †8. 3. 1878 Vídeň), otec císaře Františka Josefa I. (*18. 8. 1830 zámek Schönbrunn, Vídeň – †21. 11. 1916 zámek Schönbrunn, Vídeň) v oblecích typických pro biedermeierovskou módu. Ve svém starším věku je František Karel znám svým ryze dogmatickým přístupem k odívání, přestože byl jedním z nejvyšších představitelů státu. Arcivévoda František Karel velice rád cestoval a účastnil se i neoficiálních cest, a tak jeho přítomnost v zastaralejším typu obleku jistě vzbuzovala rozpaky u svých hostitelů a přítomné veřejnosti.

Přesto byla císařská rodina vzorem pro módní záležitosti podunajské monarchie druhé poloviny 19. století prakticky až do roku 1918. Již při nástupu mladého císaře Františka Josefa I. a následně po svatbě s bavorskou princeznou Alžbětou (*24. 12. 1837 Mnichov – †10. 9. 1898 Ženeva) se císařští manželé stali ikonickým párem, který začal ovlivňovat módní trendy v celé říši. Nejinak to bylo u dalších členů císařské rodiny.[6)] Kupříkladu při rekonstrukci válečného loďstva a jeho výstroje arcivévodou Maxmiliánem (*6. 7. 1832 zámek Schönbrunn Vídeň – †19. 6. 1867 Querétaro) byly implantovány do oděvu prvky nových módních a účelných stylů, které ovlivnil právě mladý arcivévoda Max, císařův mladší bratr. Císař František Josef I. měl velkou slabost pro armádu, jeho záliba v uniformách i spřátelených států měla rovněž vliv na pestrost rakouské armádní výstroje. Snažil se ji podpořit také tím, že své uniformy střídal podle typu inspekce daného druhu vojska. A uniformy to byly opravdu pestrobarevné, které již neměly nic společného s bílošedými kabáty rakouských vojsk z 18. století. Husaři, huláni, dragouni a další součásti

kou kolekci šlechtické rodiny Schindler von Kunewald, zahrnující několik stovek fotografií převážně z druhé poloviny 19. století. Tuto šlechtickou pozůstalost dokumentuje také další sekundární materiál jako obrazy, tiskoviny, sbírka smutečních oznámení a porcelán.

6) Oděvní součástky císařského páru jsou dnes součástí sbírek Kunsthistorisches musea ve Vídni. Část exponátů je také ve vlastnictví paměťových institucí České republiky. Množství historických fotografií je přítomno v četných císařových biografiích. S početnou obrazovou částí je nutno zmínit publikace:
Cachée, Josef – Praschl-Bichlerová, Gabriele: Císař František Josef zcela privátně. Praha 1996.
Ketterl, Evžen: Paměti komorníka císaře Františka Josefa I. Císař v nedbalkách. Praha 1993.
Leitner, Carola – Hamtil, Kurt: Sisi und ihre Zeit. Wien in alten Fotografien. Vídeň 2010.
Vocelka, Karl – Mutschlechner, Martin: Franz Joseph 1830–1916. Vídeň 2016.

armády a námořnictva byly nejen v důstojnických kasinech, ale zvláště při přehlídkách a promenádách právě pro tuto pestrost obdivováni širokými vrstvami obyvatelstva. Čím barevnější uniforma, lesklejší zlacení přilby, blýskavější šavle v pochvě, větší počet zlatých kroucených šňůr, tím větší zájem veřejnosti a hlavně žen.

Císař František Josef I. s buřinkou a jeho nástupce císař Karel I. v dětském oděvu, 1894
Foto: Radek Polách (Muzeum Novojičínska)

Lze konstatovat, že sám císař František Josef I. a jeho rodina měli neopakovatelný vliv na módní charakter společnosti do té doby, než se na šťastnou rodinu začaly v osmdesátých letech 19. století stahovat mračna rodinných katastrof. Koncem 19. století již byly starému císaři Františku Josefovi I. všechny módní požadavky zcela lhostejné a zůstával ve své pozici silně konzervativní. Na veřejnosti chodil povětšinou jen v armádní uniformě. Patrně ten konzervativismus zdědil po svém otci. Vývoj císařových oblíbených uniforem šel sice stále kupředu, zastavila jej až první světová válka. Ona rakouská vojenská pestrost se zahalila do polní šedi. Avšak předchozí propojení císaře a módních stylů lze dnes vystopovat také ve šlechtických kruzích, pro které byl císař Bohem vyvolený panovník a takto se k němu i ve vztahu k odívání muselo přistupovat. Neznamená to však, že šlechta neměla ráda módní novinky. Ale přesto určitá distinkce a korektnost byla ve vztahu ke dvoru velmi důležitá a prakticky povinná.

Šlechtic – gentleman

Pro pánskou civilní módu a její bližší popisnou specifikaci se druhá polovina 19. století stala střízlivější ve střihu a barevném ladění. Tento jev lze vidět na množství fotografií dochovaných ve šlechtických sbírkách. Trojdílný oděv složený ze saka, kalhot a vesty se poprvé objevuje v šedesátých letech 19. století a stává se natrvalo zaveden jako oblek gentlemana. Materiálově se pro něj používaly přírodní vlákna. Vlna a hedvábí byly ty nejobvyklejší typy. Pánské kalhoty se již objevovaly trochu širší než v letech padesátých. Z části decentní hlavní části oděvu (kalhoty, vesta, sako, kabát) však byly velmi často doplňovány exkluzivními barevnými doplňky. Patřila mezi ně třeba luxusní hedvábná podšívka vesty, nebo vzorově kostkované či pruhované typy kalhot. V sedmdesátých letech 19. století byla oblíbená bronzově hnědá barva oděvu.[7)]

Kolem roku 1859 se v módním světě objevuje krátké pánské sako, které se o deset let později stalo pevně zavedenou domácí i společenskou oděvní součástí. Kvalitní kožené boty v polovině 19. století se nosily ve šlechtické společnosti s vyšším podpatkem, kolem roku 1870 podpatky přidávají na výšce, dokonce se objevují hranaté špičky. Pláště a pláštěnky se zhotovovaly z jehněčí vlny a hedvábné podšívky.[8)]

Jako hlavní společenský oděv se k pokrývce hlavy – cylindru[9)] ve druhé polovině 19. století přizpůsobil frak, případně žaket, další druh pánského formálního obleku. V polovině 19. století byl dle francouzské módy standardním střihem svrchní kabát s úzkým pasem, široce střižená ramena a zvonovinová spodní část oděvu. Typický kabát v rakouských zemích se tehdy nazýval Kaiserrock a byl velmi oblíbeným typem oděvu. Tato hlavní část odění se následně samozřejmě dále rozvíjela. Žaket byl pro 19. století typizován jako černý nebo antracitově černý vlněný kabát, který měl šikmo ustřihnuté šosy a špičaté klopy. Zapínal se na jeden knoflík. Nosily se k němu šedé zcela formální kalhoty s proužky nebo jiným vzorem. V padesátých letech 19. století se kalhoty šily užší ze světlejších látek než horní kabát a na bočních švech se již objevovaly módní lampasy. Pod frakem či žaketem se skrývala povětšinou béžová vesta a dle možností kvalitní košile s tuhým límcem.[10)] Nezbytným doplňkem byla vázanka nebo motýlek. Doplňovaly je dlouhé, ke kotníkům se zužující kalhoty rozličného střihu, černé lesklé boty a hedvábné ponožky. Jako doplněk se nosily hůlky a deštníky, mnohdy nechyběly dle vzoru anglického gentlemana hodinky na řetízku, kravatové jehlice a textilní nebo kožené rukavice. V případě nepříznivého počasí se oblek doplňoval tzv. operní pláštěnkou se širokými klopami. Na počátku 20. století módní trendy z Paříže měly vliv i na módní pánský styl v Rakousku-Uhersku. Prodlužovala se saka a zužovaly kalhoty pro viditelnost oblíbené obuvi. Tuhý límec košile s kulatými špičkami byl takřka povinností. Cylindr již začal být nahrazován módním plstěným měkkým kloboukem.[11)]

Je samozřejmé, že stejně jako dnes se klasický civilní oděv druhé poloviny 19. a počátku 20. století lišil podle majetku a postavení svého nositele. Bylo tomu tak i v tehdejším Rakousku resp. Rakousko-Uhersku, kde chudší oblasti jako Halič a Bukovina nemohly konkurovat v apli-

7) Banach, Andrzej: O modzie XIX wieku. Varšava 1957, s. 213–369.
Kostümkunde. Die Geschichte unserer Kleidung. Leipzig 1962, s. 78–82.
Uchalová, Eva: Česká móda. 1870–1918 Od valčíku po tango. Praha 1997, s. 115–122.

8) Karner, Regina – Lindinger, Michaela: Grosser Auftritt. Mode der Ringstrassenzeit. Vídeň 2009, s. 116–117.

9) Lenderová, Zdena - Polách, Radek: Nechte na hlavě. Nový Jičín 2007, s. 15.
Následně srovnej: Sovák, Čeněk: Z dějin klobouků. Nový Jičín 1969.

10) Kostümkunde. Die Geschichte unserer Kleidung. Leipzig 1962, s. 84–86.

11) Nošení měkkých klobouků se věnuje kapitola The Trilby v knize: Hopkins, Susie: The Century of Hats. Londýn 1999, s. 62–63.

kování módních trendů kupříkladu zemím Koruny české. Pánská móda měla v první polovině 19. století na co navazovat, obzvláště Morava byla se svými středisky na výrobu textilních látek vyhlášená. A hlavní metropole jako Vídeň a Praha přijímaly novinky v módních oblastech velmi intenzivně. Nové poznatky krejčovského řemesla řešily tehdy technologické postupy nových střihů, mechanizace výroby napomáhala stále masivnější produkci. Formální oblek středních vrstev se sice držel nenápadných tmavších odstínů a neutrálnějšího barevného provedení, přesto revoluční rok 1848 přinesl nové specifické výzvy v oblékání, zvláště u nacionálně orientovaných vrstev v Čechách.

Cylindr pánský plstěný, výrobce Johann Hückel, 1835–1848. Foto: Radek Polách (Muzeum Novojičínska)

Již na počátku 19. století přišel fenomén, který je s tímto obdobím dějin silně spjatý – cylindr.[12] Cylindr byl používaný sice již v 15. století a byl údajně nově objeven v roce 1797. Jak se tomu stalo? Ráno 15. ledna 1797 vyšel do londýnských ulic kloboučník John Hetherington.[13] Ranní procházka samozřejmě nebyla skutečností, která by měla vzbudit pobouření nebo skandál, ale John Hetherington se rozhodl, že onen rozruch způsobí. Vyšel si totiž na hlavě s věcí, která vypadala později popisováno jako „roura od kamen" nebo slovem „postrach". Prostě cylindr objevil světlo světa. Počin pana Hetherigtona měl nepředvídané následky, které podrobně zaznamenal ve výpovědi jeden londýnský policista: akt pana Hetheringtona vzbudit pohoršení, několik žen upadlo do mdlob, děti hrůzou křičely a psi na něj vyli. Při nastalém zmatku si dokonce jeden mladík zlomil ruku. I přesto, že před soudem pan Hetherington tvrdil, že využil jen svého práva Angličana nosit na hlavě cokoliv, přesto byl podmínečně odsouzen. Jeho pokus o revoltu zaznamenala tehdejší média, která si svobodný přístup k módě vyložila jako pokrok, a cylindr se stal novou módní pokrývkou hlavy. Předchůdcem cylindru byl sice tzv. kvakérský klobouk, který se dostal do Francie ještě před revolucí v roce 1789, a byl prezentován kupříkladu osobností Gilberta du Motier, markýze de La Fayette.

Tak jako cylindr na svém počátku vzbudil pohoršení, tak se přežitky starší módy stávaly předmětem řady vtipů a takřka hanlivých označení. Kupříkladu Ludwig svobodný pán von Baillou (*18. 7. 1772 Vídeň – †7. 7. 1820 Nový Jičín), vykonávající úřad okresního hejtmana v Novém Jičíně, byl novojičínskými obyvateli považován spíše za podivína a legrační postavičku. V rozporu s tehdejší módou nosil stále cop, který již byl považován za nemoderní. Právě díky tomuto účesu a jeho chování získal přezdívku „schwärnzlebaron" (baron, který vrtí ocáskem).

12) Feurstein-Prasser, Michaela – Staudinger, Barbara a kolektiv: Chapeau! Eine Sozialgeschichte des Bedeckten Kopfes. Vídeň 2016, s. 18–19.

13) Sovák, Čeněk: Z dějin klobouků. Nový Jičín 1969, s. 25–27.
Nošení vysokých cylindrů zvaných Topper se věnuje stejnojmenná kapitola v knize: Hopkins, Susie: The Century of Hats. Londýn 1999, s. 32–33.

Cylindr – claque pánský hedvábný, konec 19. století. Foto: Ladislav Šmitke (Muzeum Novojičínska)

Cylindr pánský plstěný, konec 19. století. Foto: Radek Polách (Muzeum Novojičínska)

Jeho mimořádně vysoká a velmi štíhlá postava taktéž působila komicky. I tento příklad z první třetiny 19. století dokazuje, že veřejné mínění se módou zaobíralo a v případě, že se jednalo o představitele šlechtického rodu, vnímalo jeho šatník s mnohem větší důsledností a kritikou.

Wiener Moden Zeitung ročník 1862. Foto: Radek Polách (Muzeum Novojičínska)

Jak už bylo řečeno, nacionální vlny vzedmuté obzvláště v Čechách v bouřlivém roce 1848 přinesly i změnu úhlu pohledu na odívání v českých jazykových vrstvách.[14)] Nově vznikající občanské spolky (Akademická legie, Národní obrana, Svornost) se začaly uniformovat podobně, jako tomu bylo obvyklé u revolučních národních gard v roce 1848. Velmi oblíbený se stal univerzální kabát tzv. čamara, který vyjadřoval symbol vlastenecké české společnosti. Na okamžik byly čamary sice zakázány Silvestrovským patentem v roce 1851, kde spadalo nařízení č. 246 říšského zákoníku, kterým byly zakázány veškeré politické spolky, a ostatní spolky byly omezovány úředními kontrolami, ale přesto si počátkem šedesátých let 19. století opět nacházejí čamary své místo při nejrůznějších společenských událostech. Čamary vycházely původem z polského oděvu zvaného czamaræ. Jednalo se o kabát obvykle s černým stojatým límcem, který mohl být i přehrnutý. Zapínán byl řadou drobných knoflíčků pomocí stužek nebo šňůr, které byly složeny v ozdobné a pravidelné propleteniny, nebo pomocí řady rovnoběžných petlic se zdobnými konci. Čamara měla při svém používání stejná práva ve společnosti jako každý jiný salonní oblek.

Patrně nejznámějším nositelem čamary byl skladatel Bedřich Smetana. Když se roku 1881 otevíralo Národní divadlo, byl v ní symbolicky oděn. Národní divadlo bylo slavnostně otevřeno u příležitosti návštěvy korunního prince Rudolfa Habsburského, ale ten si patrně tohoto aktu vlastenectví nevšiml. Je pravda, že nacionalistické tendence byly zcela jistě přítomny, ale nutno podotknout, že výstavba Národního divadla byla podpořena ohromnými sumami ze strany šlechty i německy mluvícího pražského měšťanstva. Jen kníže Lobkowicz daroval na šest tisíc zlatých, což byla největší částka. Velké sumy věnovaly rodiny hrabat Chotků, Kolowrat-Krakovských, Schwarzenberků, Kinských, Černínů, Nosticzů, Harrachů a dalších. Svědčí to o jejich velké podpoře divadelního umění. Ale zpět k osobnosti Bedřicha Smetany, v jedné etapě svého života byl domácím učitelem dětí hraběte Leopolda Thun-Hohenstein, ale i mnoha dalších žáků a žaček z aristokratických kruhů. Když probíhal 15. května 1884 smuteční obřad v Týnském chrámu za zesnulého Bedřicha Smetanu, bylo jeho tělo oblečeno do čamary.

Podobně jako čamara vznikla v roce 1848 jako symbol českého obrozeneckého hnutí, tak se jím stala i soukenná čepice s kožešinovým lemováním – tzv. poděbradka. Obě našly svéj pozdější uplatnění na stejnokrojích československých legiích v Rusku a zvláště u Sokolské jednoty. Zde se objevil i velmi oblíbený sokolský kroj, který se stal dalším dokladem českého obrozeneckého hnutí. Jeho základní složkou byla červená košile s nízkým bílým límcem bez dalších ozdob, volné nepříliš široké kalhoty s černým lakovaným pasem s monogramem a přezkou. Kalhoty se zasouvaly do nižších holínkových kožených bot. Jako hlavní kabátec se nosil přiléhavý kabát se šůsky se šňůrkovým zapínáním na třináct knoflíků. Pokrývka hlavy neměla přesné zadání, avšak neměla být velká, těžká a nad levým okem ji měla zdobit dle regulí z roku 1868 červená kokarda se sokolím perem. Celý sokolský stejnokroj se mohl doplňovat nepromokavým pláštěm. V tomto odění chodili členové Sokolské jednoty nejen na cvičení, ale také na výlety a společenské akce.

---

14) K národním a revolucí ovlivněným oděvům lze doporučit pro srovnání:
Moravcová, Mirjam: Národní oděv roku 1848. Praha 1986.
Uchalová, Eva: Česká móda. 1780–1870 Pro salon i promenádu. Praha 1999, s. 47–51.
Belting, Isabella: Räuberhut, Freiheitsmütze und Angströhre – Politische Kopfbedeckungen 1848/1849. In: Hüte. Kopfbedeckungen aus der Sammlung des Modemuseums in Münchner Stadtmuseum vom 18. Jahrhundert bis 2000. Mnichov 2000, s. 98–113.

Skladatel Bedřich Smetana ve své čamaře, před rokem 1800. Foto: Radek Polách (Muzeum Novojičínska)

Módní časopisy a krejčovský obor

Módní časopisy se ve druhé polovině 19. století a na počátku století dvacátého točily samozřejmě hlavně kolem dámské módy. Přesto však i v prestižních dámských módních tiskovinách jako Wiener Mode, Les Modes Parisiennes, Ľ Élegant, Gazette of Fashion, La Moda Elegante Illustrada a dalších se objevují kresby i návrhy mužské civilní módy do společnosti. Vedle nich okrajově vznikají specializované časopisy pro muže, jako byl třeba Gazette of Fashion for Men. Mužská civilní móda z hlediska barevnosti se podřizovala dámské módě a zůstala v méně výrazných šedých, hnědých a černých barvách. Přesto však postupný rozvoj lze sledovat na detailech civilního obleku – střihu, manžetách, límcích, knoflících, vestách, obuvi a zvláště pak pokrývkách hlavy. A právě pokrývky hlavy byly nabízeny ve speciálních katalozích povětšinou dvorních dodavatelů, kteří díky velkovýrobcům převážně plstěných produktů mohli nabídnout širokou plejádu zboží.

Ve druhé polovině 19. století vzniká vedle císařské Vídně také ve větších městech zemí Koruny české množství krejčovských salónů. Mezi nimi se vyprofilovaly značky, jako byly Erasmus a Robert Krachové, Matyáš Mottl a synové, Josef Michalík a další. Při svých participacích na světových výstavách a mezinárodních prezentacích obdržely tyto pánské módní salóny mnohá ocenění za svou kvalitu. Svůj podíl na kvalitě a provedení nových módních stylů měla i distribuce módních časopisů, která ve druhé polovině 19. století zažila ohromný boom. Mezi evropskými časopisy se vyprofilovala i pražská Evropská moda, vydávaná místním krejčovským mistrem Josefem Michalíkem. Známé byly také Krejčovské listy založené roku 1896. Velký význam měly v závěru 19. století i speciální školy, které vyučovaly a šířily znalosti krejčovského oboru. Byla mezi nimi i První akademie krejčovská v Praze, která byla založena roku 1894. V roce 1913 byla založena Zemská jednota společenstev krejčí v Čechách, jejím představeným se stal známý krejčí Karel Veit.[15] Mezi důležitá periodika z hlediska módních trendů civilních pokrývek hlavy patří rovněž Kloboučnické listy, které od roku 1909 vycházely v Praze a redigoval je Otakar Hrabě.[16]

Pro vojenské účely pracovali také specializovaní dodavatelé uniforem, jako byla kupříkladu známá pražská firma E. H. Schwaab, Josef Szallay (Vídeň – Budapešť), Franz Thill's Neffe (Vídeň), O. F. Hess (Praha – Husinec), Josef Muck (Praha), Ludwig Dukat (Brno), Hugo Duda (Hradec Králové), Constantin Zwirzina (Vídeň), József Seifert (Pozsony), Eduard J. Bittner (Praha) a další. Vedle nich byly pro vojenské potřeby k dispozici obchodní centra, jako třeba vídeňská firma Uniformierungsanstalt Josef Andrysek, Militär-Uniformforten A. Kempny & Sohn (Vídeň) dodávající oděvní součástky i pro císařské gardy, Heinrich Dlabač (Vídeň), nebo dodavatel pro armádu a zeměbranu Max Schall (Vídeň).[17] Pro potřeby bližšího rozpoznání uvádíme základní střihy jednotlivých pánských oděvů.[18]

---

15) Uchalová, Eva: Česká móda. 1780 – 1870 Pro salon i promenádu. Praha 1999, s. 70–91.
Uchalová, Eva: Česká móda. 1870 – 1918 Od valčíku po tango. Praha 1997, s. 115–122.

16) Kloboučnické listy vycházely jako orgán Společenstva kloboučnických mistrů v Praze a velmi často interpretovaly nové módní styly v nošení pokrývek hlavy se zaměřením na pánskou módu.

17) Schematismus für das Kaiserliche und Königliche Heer und für die Kaiserliche und Königliche Kriegsmarine für 1913. Vídeň 1912.

18) Tesar, Franz: Wiener Herrenkleidung. Vídeň 1911.

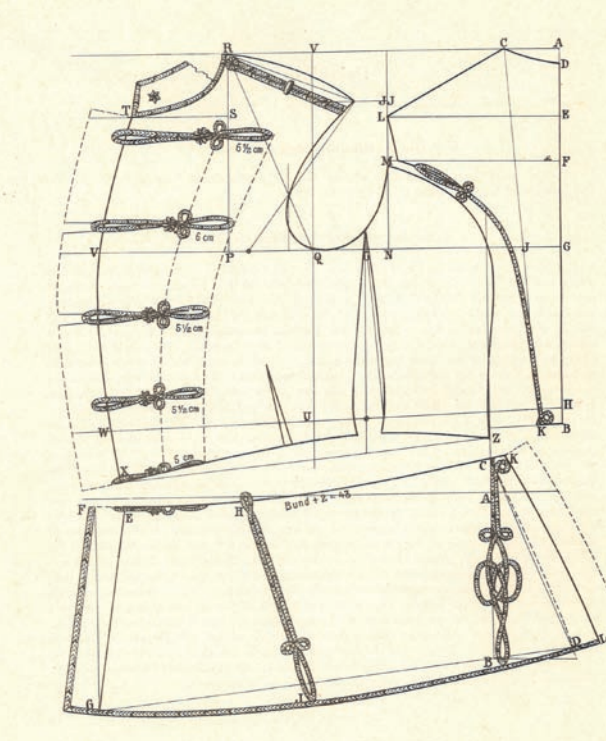

Attila

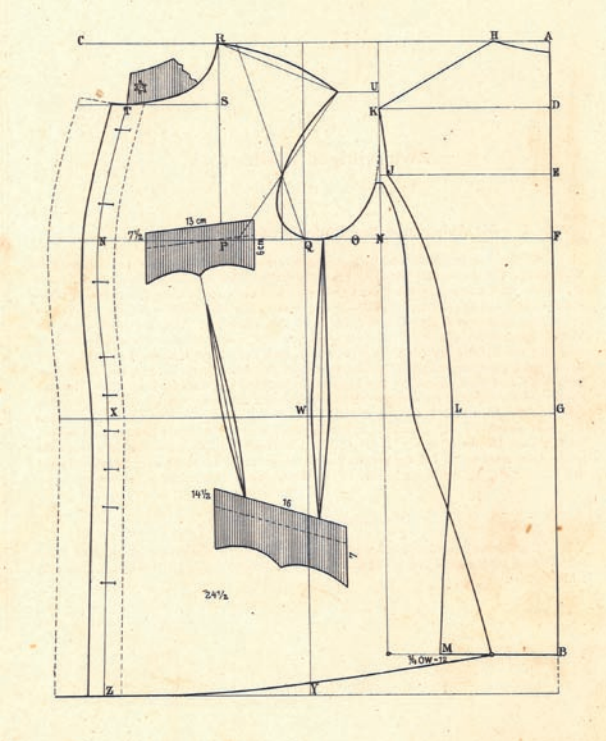

Blůza uniformní k Waffenrocku

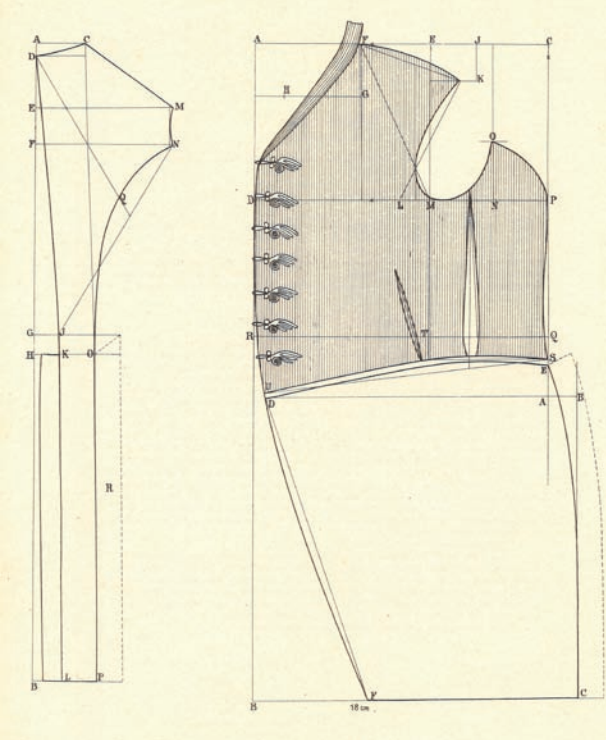

62 Čamara

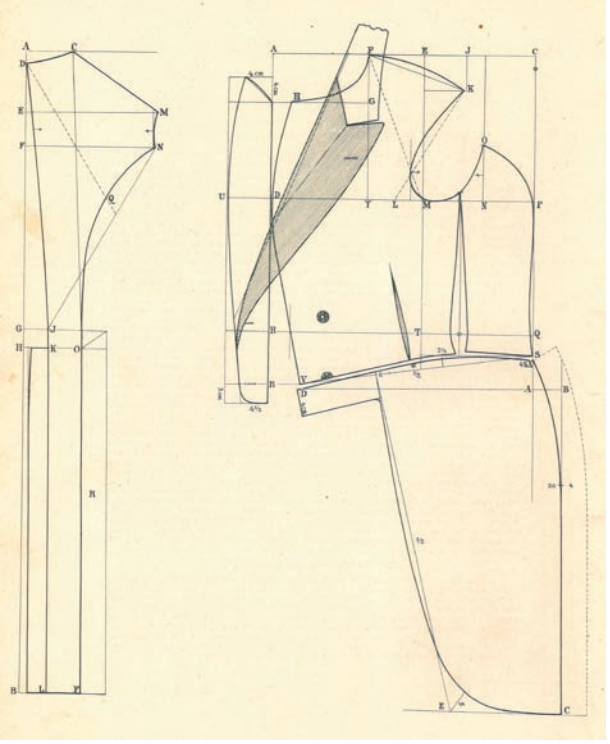

Frak do salónu

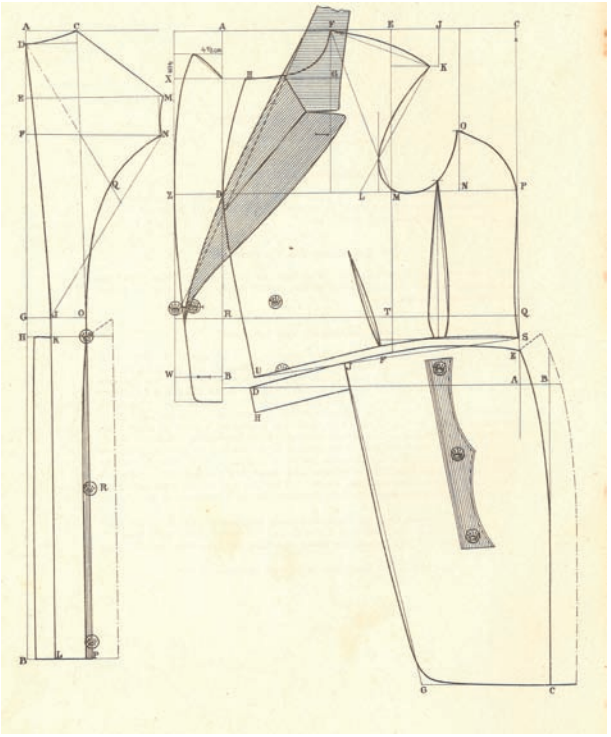

Frak livrejový

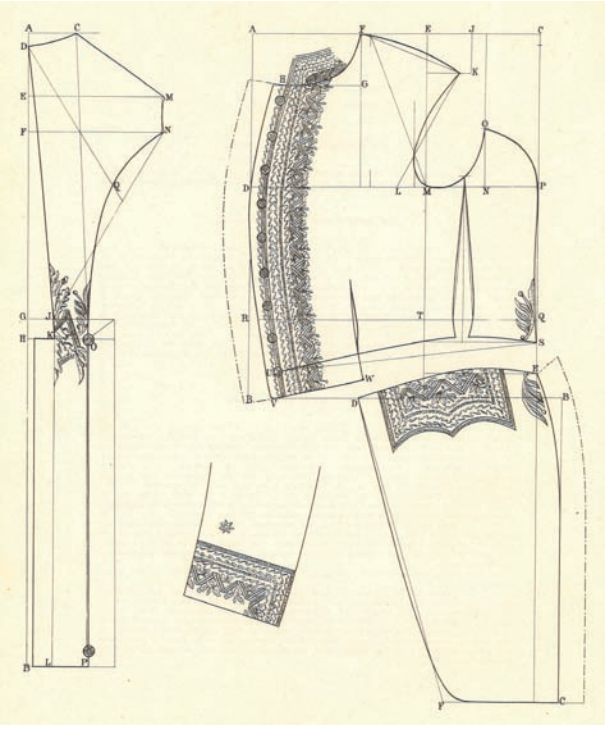

Frak pro diplomaty

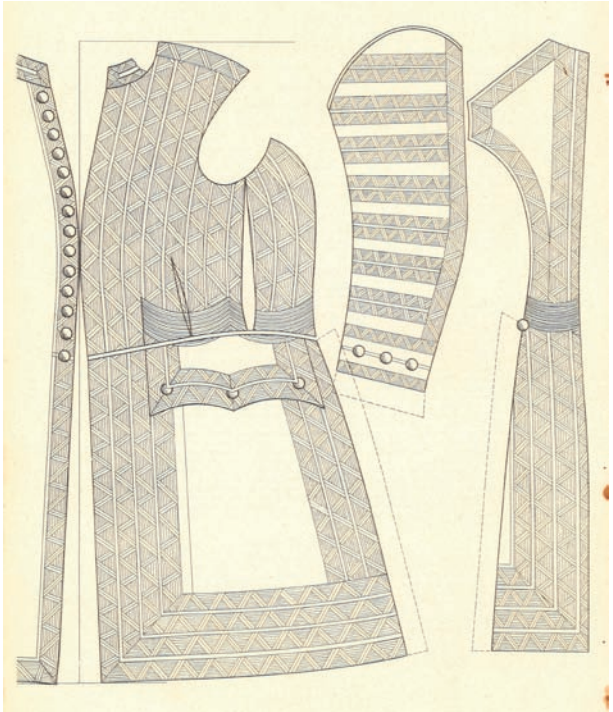

Galalivrej

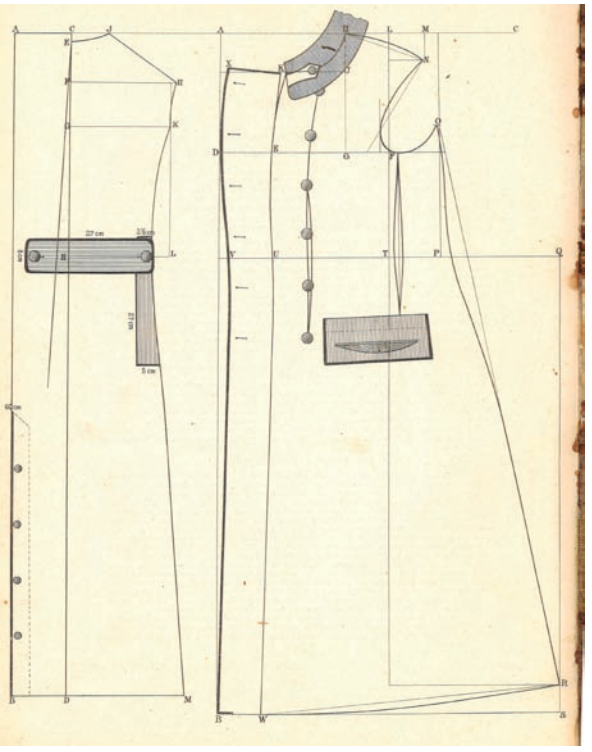

Hubertus

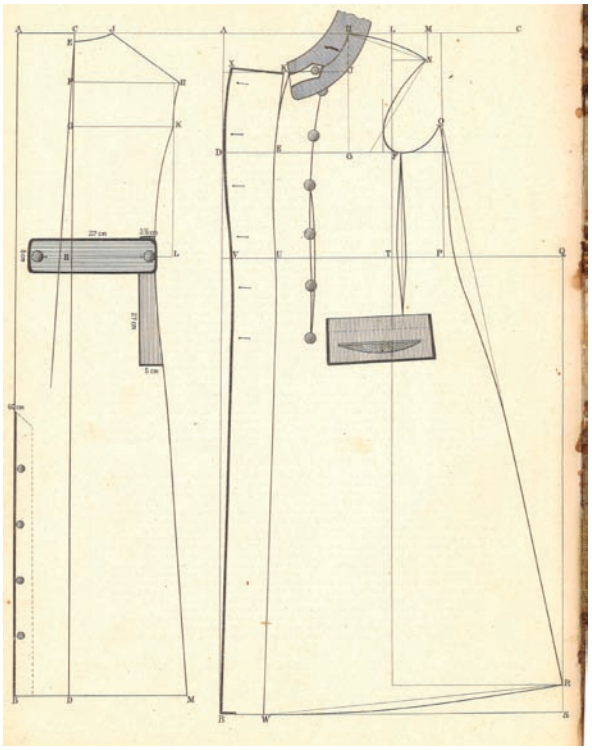

Kabát důstojnický k Waffenrocku

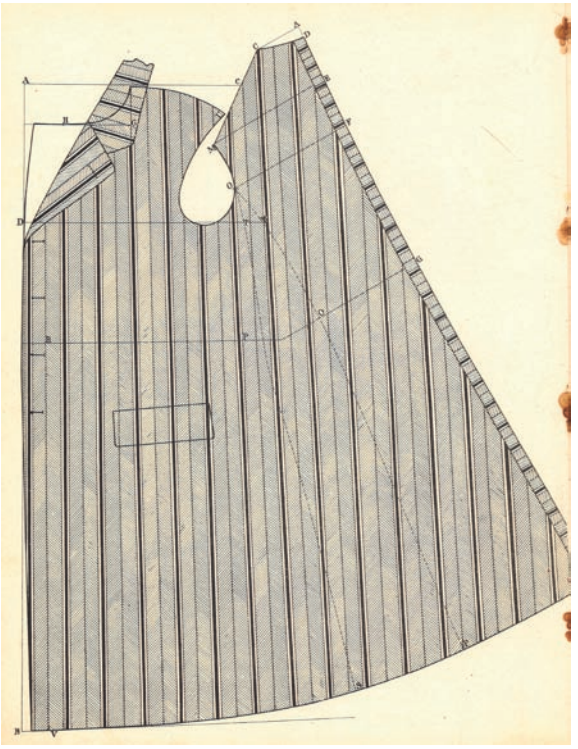

Kabát Flottenrock pro námořnictvo

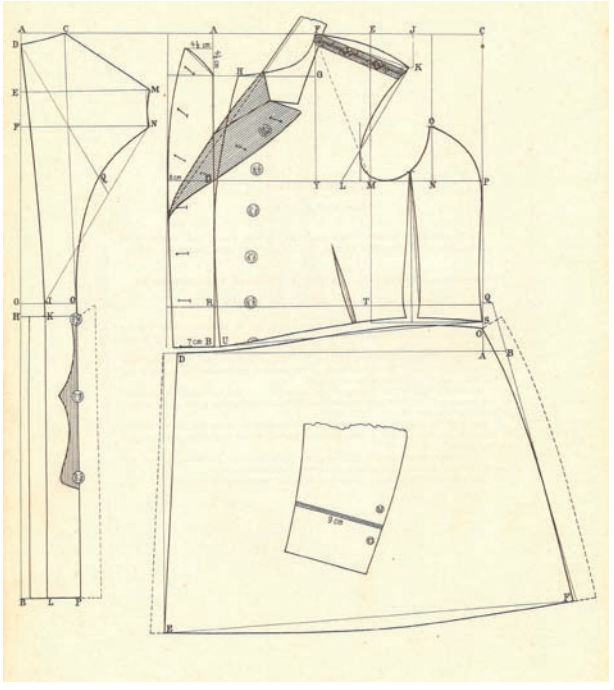

Kabát Flottenrock pro státní úředníky

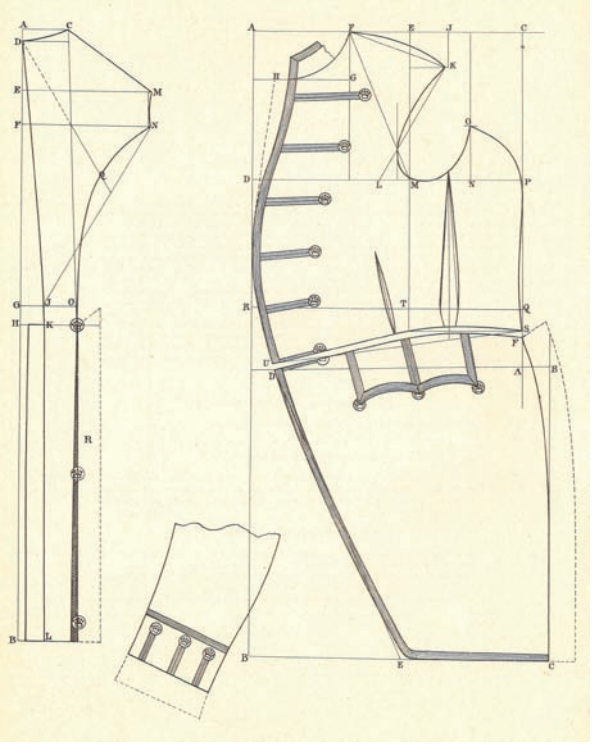

Kabát galalivrejový pro domácí služebnictvo

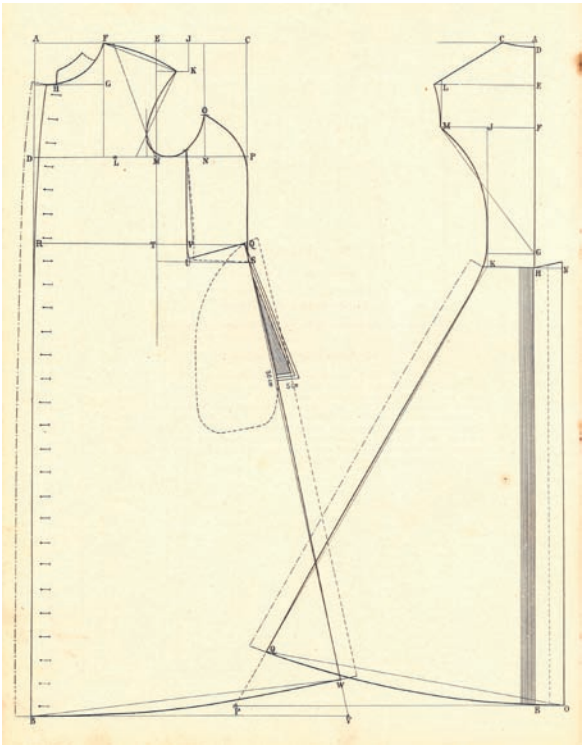

Kabát klerika pro římsko-katolické duchovenstvo

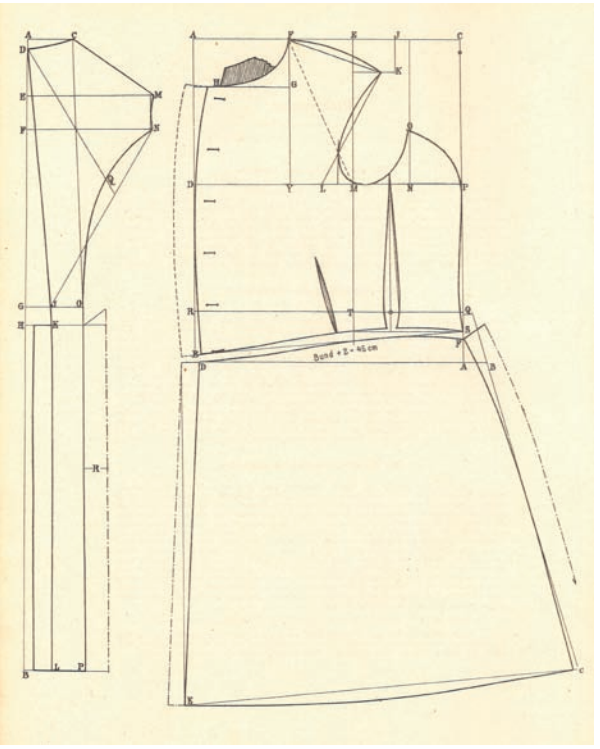

Kabát kněžský

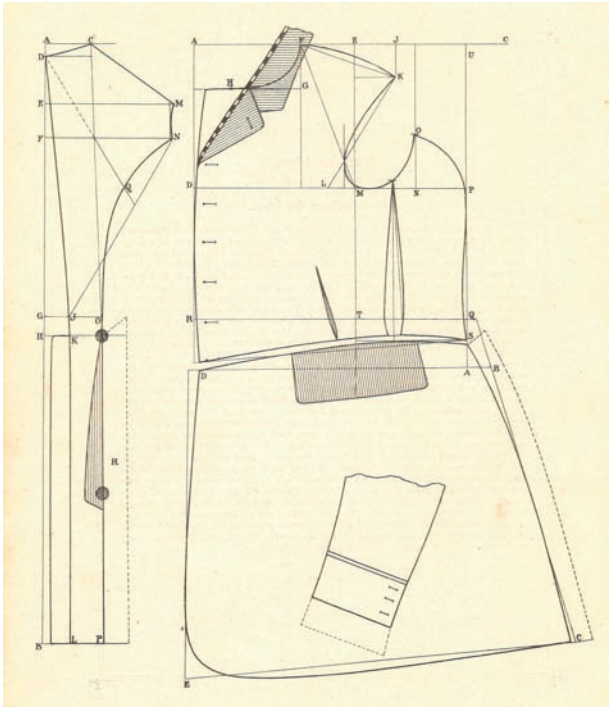

Kabát livrejový pro kočí

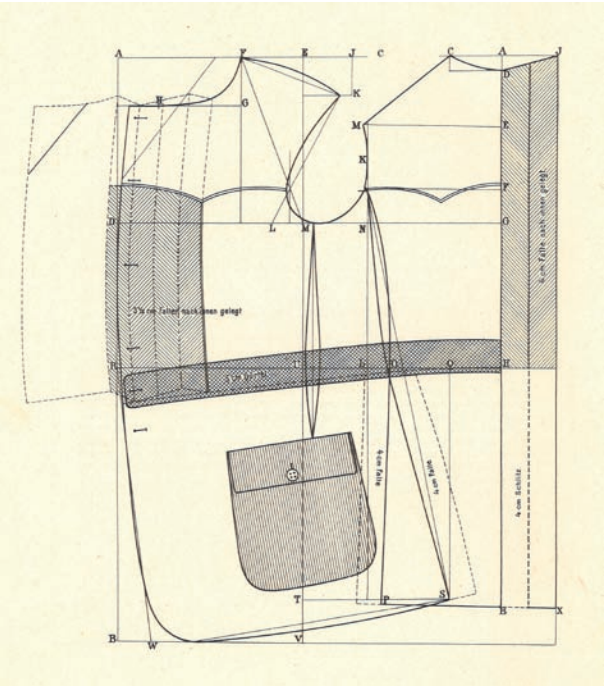

Kabát lovecký Jagdrock

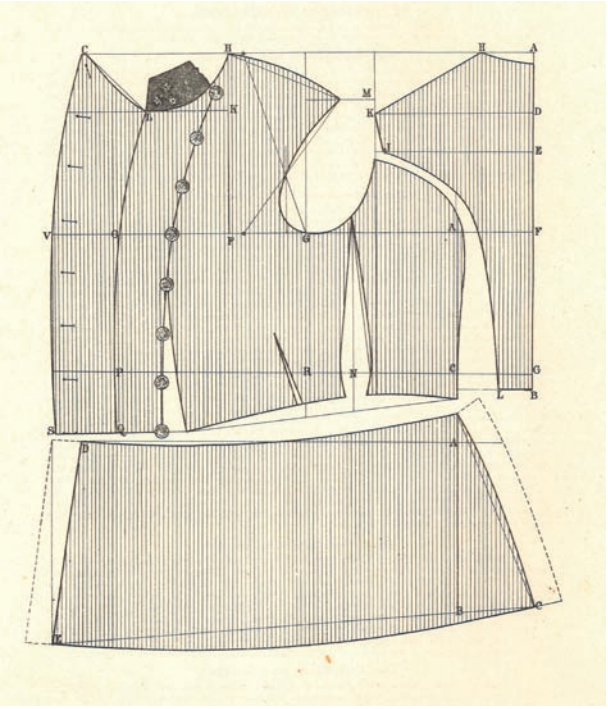

Kabát vojenský Waffenrock dvouřadý

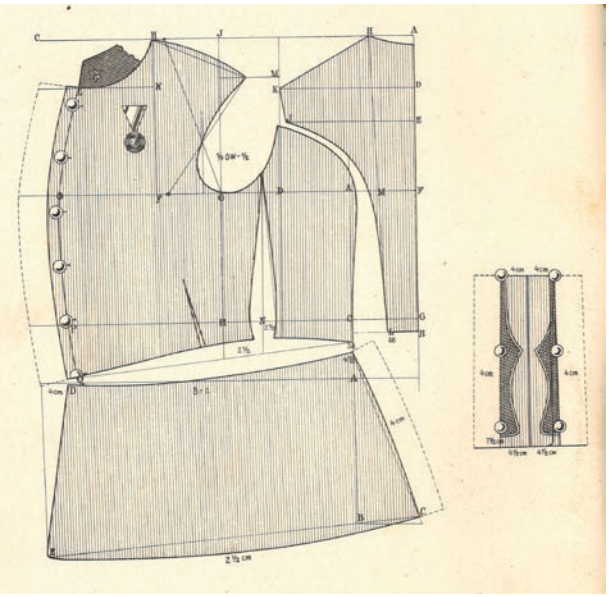

Kabát vojenský Waffenrock jednořadý

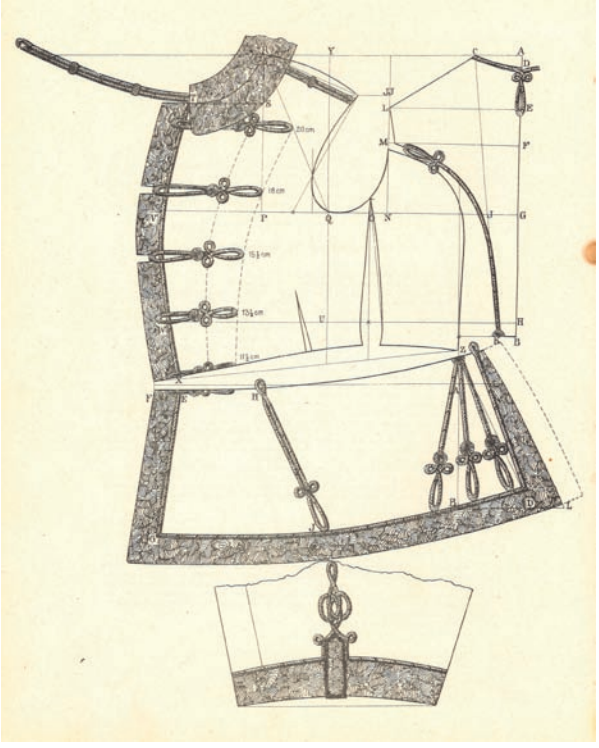

Kabátec vojenský pelzattila

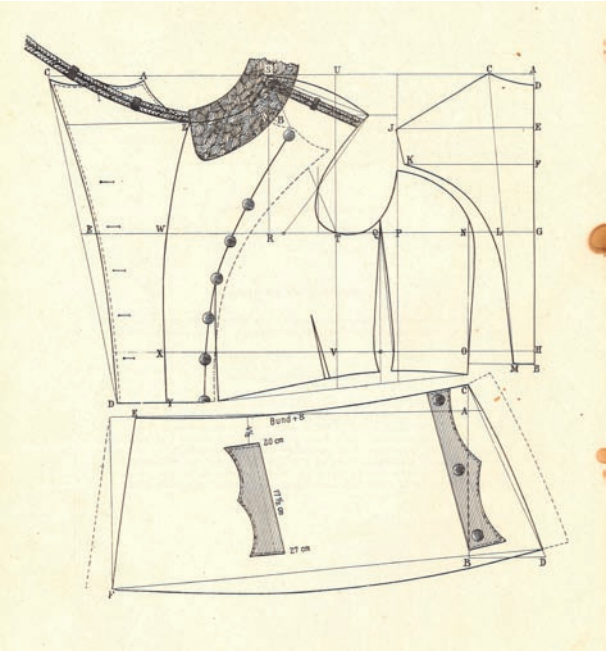

Kabátec vojenský pelzulanka

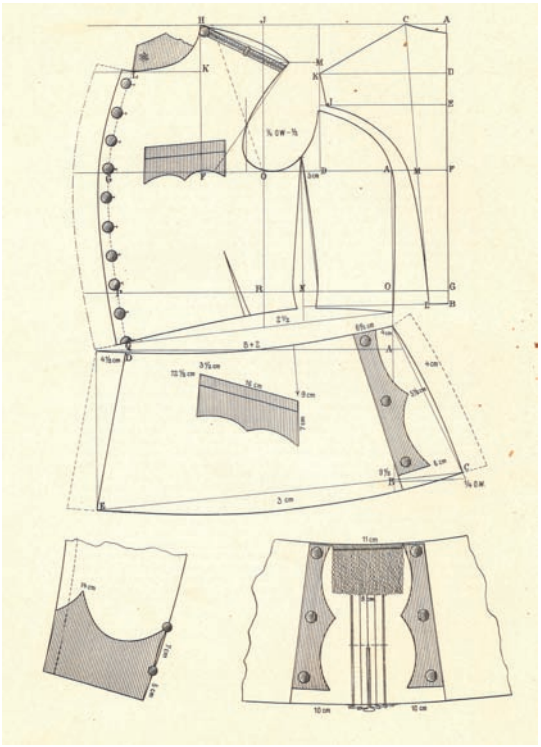

Kabátec vojenský hulánka

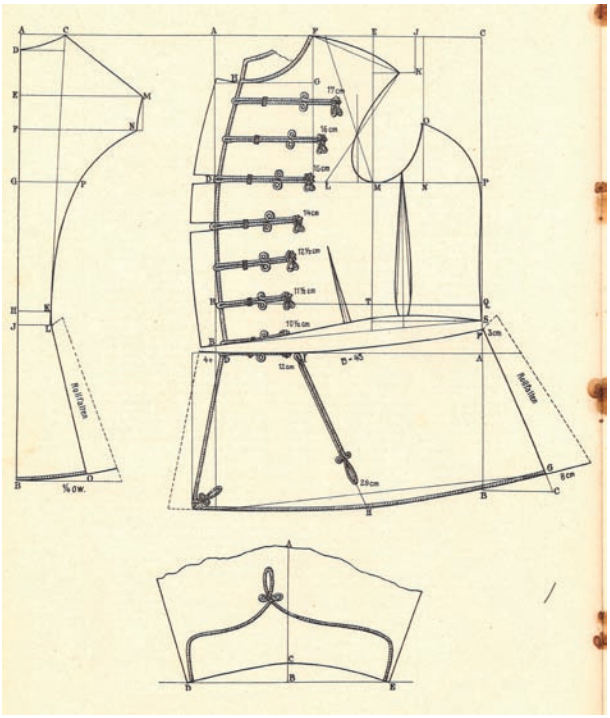

Kabátec vojenský Husarka

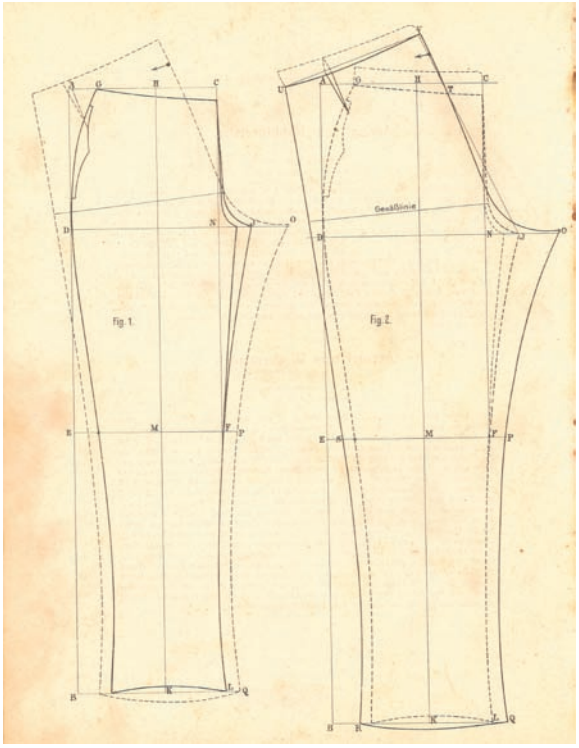

Kalhoty pantalony

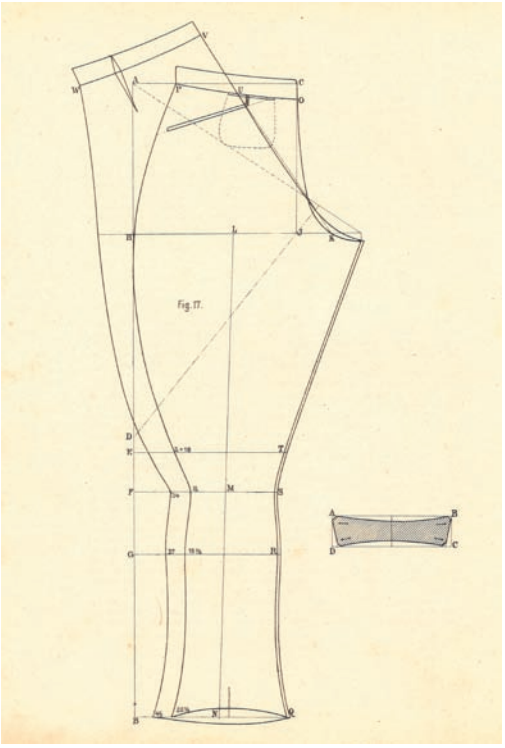

Kalhoty salónní

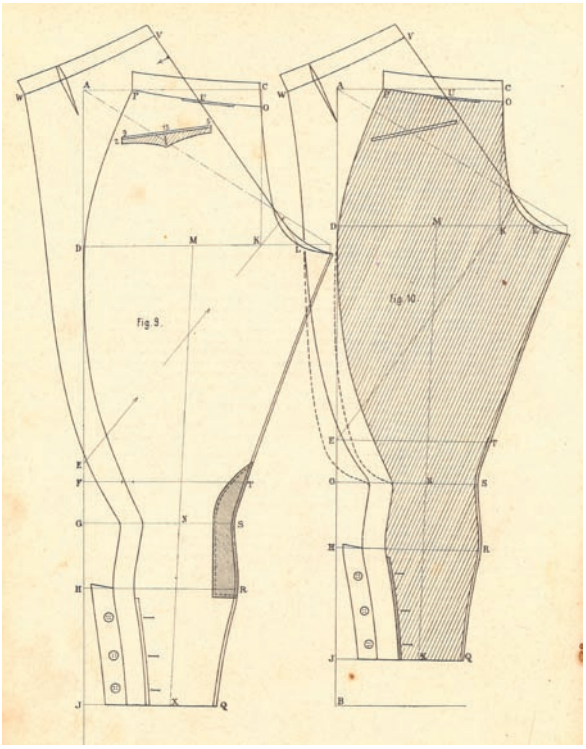

Kalhoty uniformní

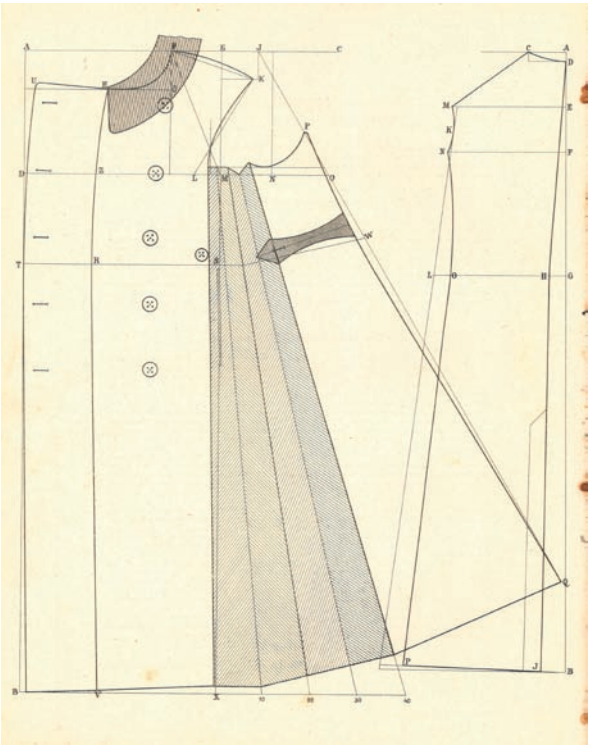

Plášť cestovní pro řidiče

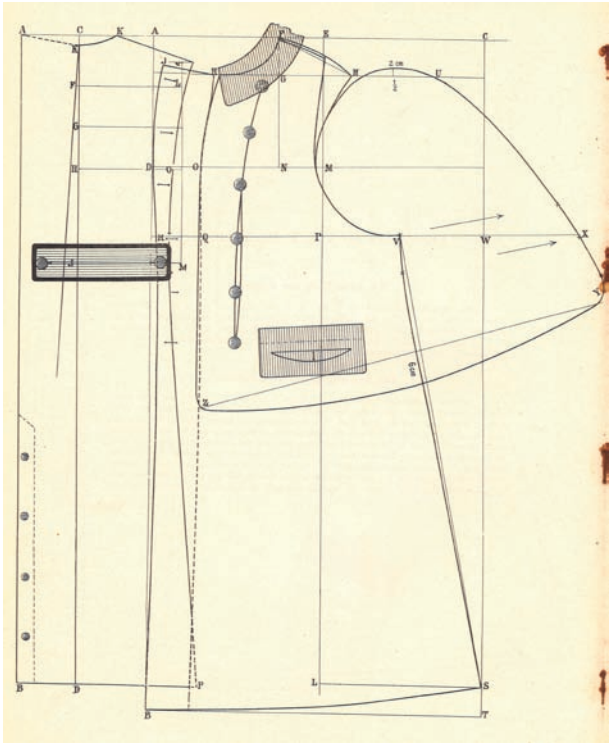

Plášť důstojnický pro námořnictvo

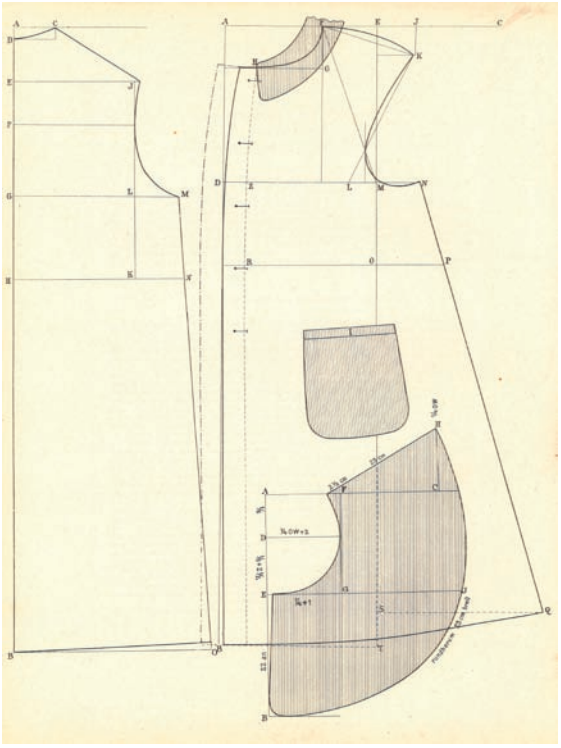

Plášť lovecký

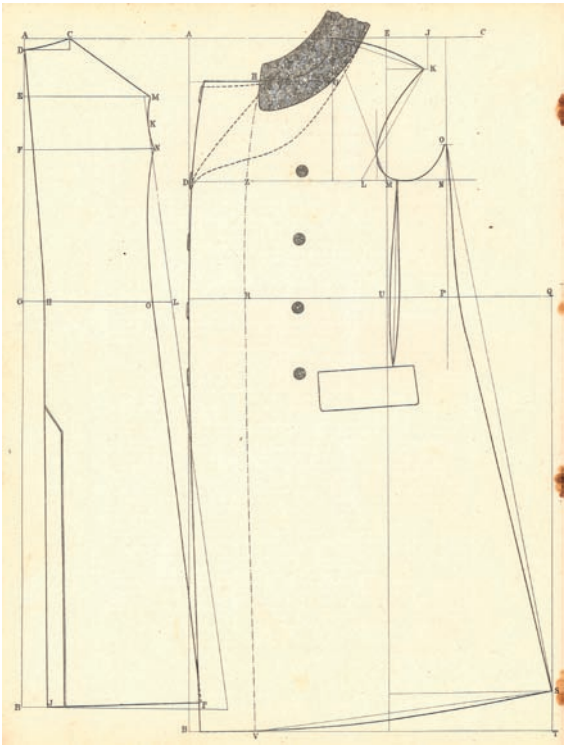

Plášť vycházkový Stadtpelz

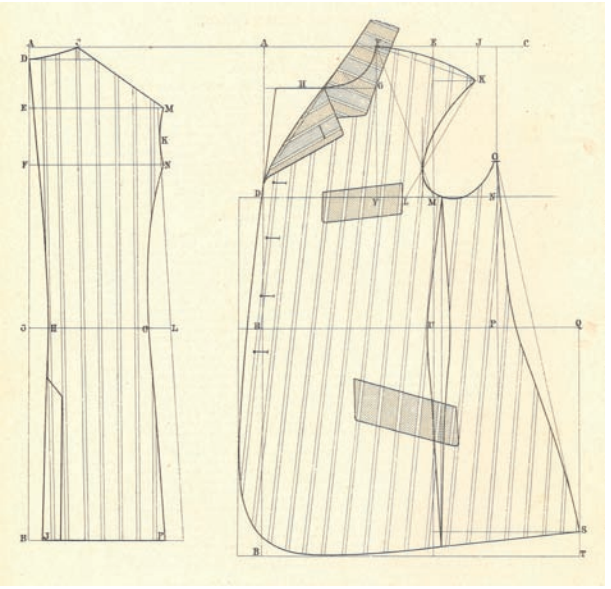

Sako jezdecké

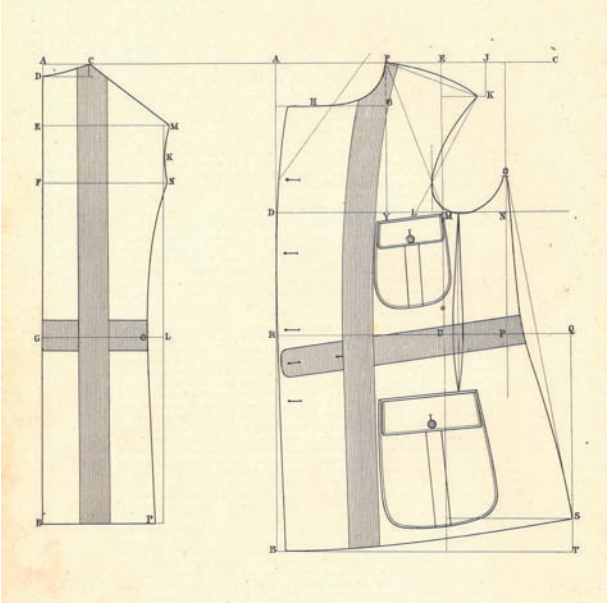

Sako Norfolk

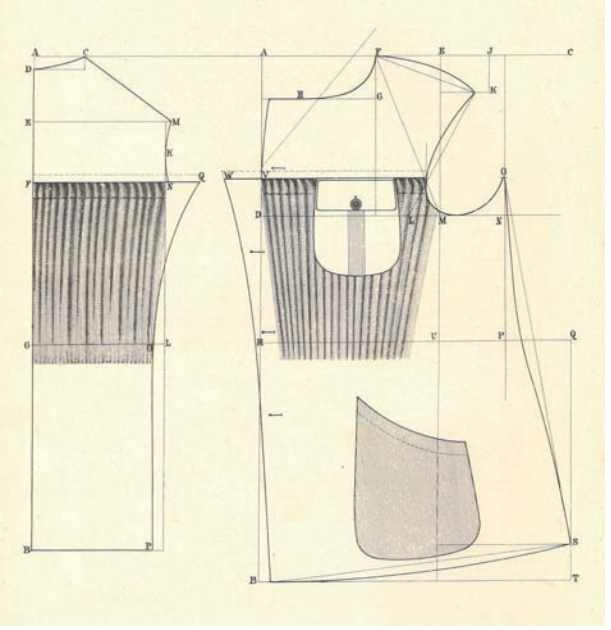

Sako sportovní

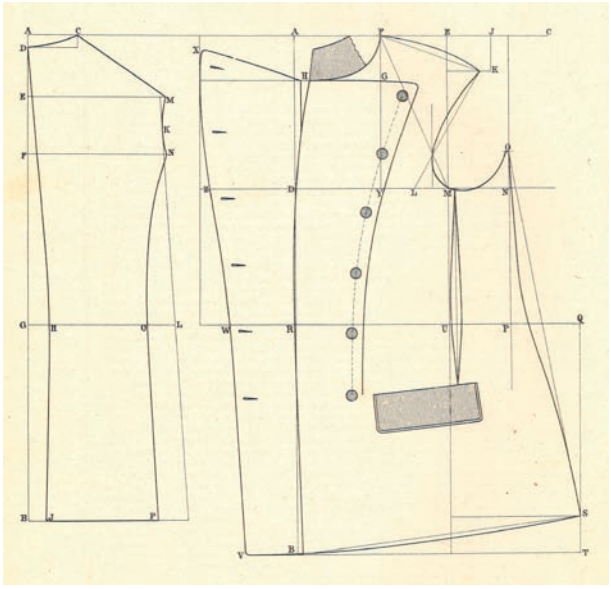

Sako turnerské

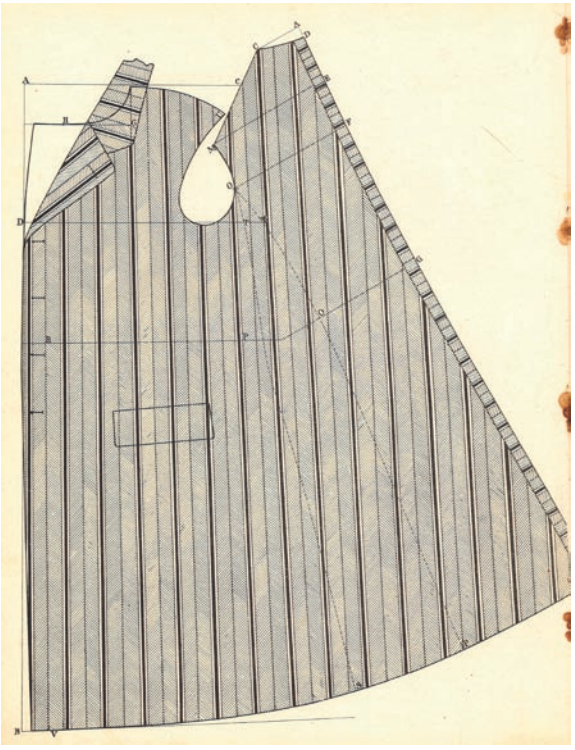

Plášť Field Coat

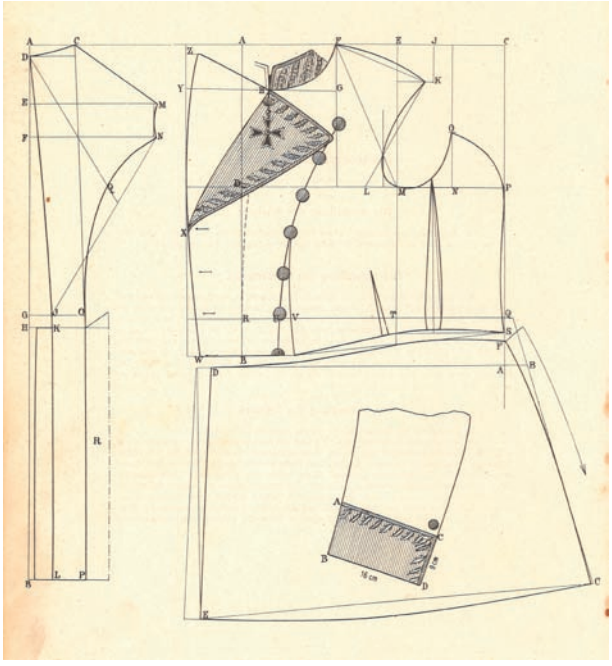

Uniforma čestného rytíře maltézského řádu

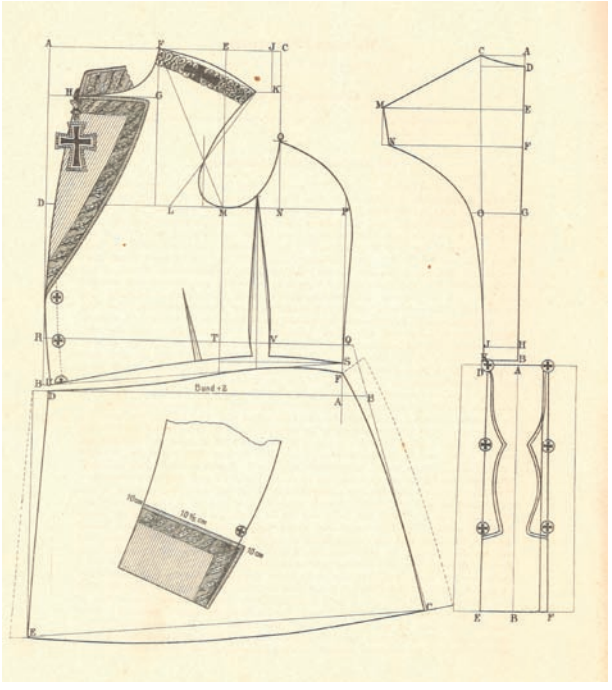

Uniforma čestného rytíře německého řádu

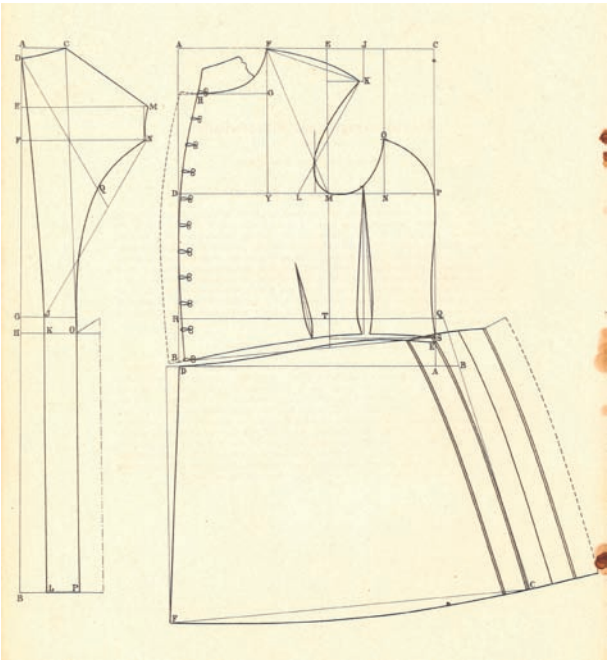

Uniforma maltézského řádu

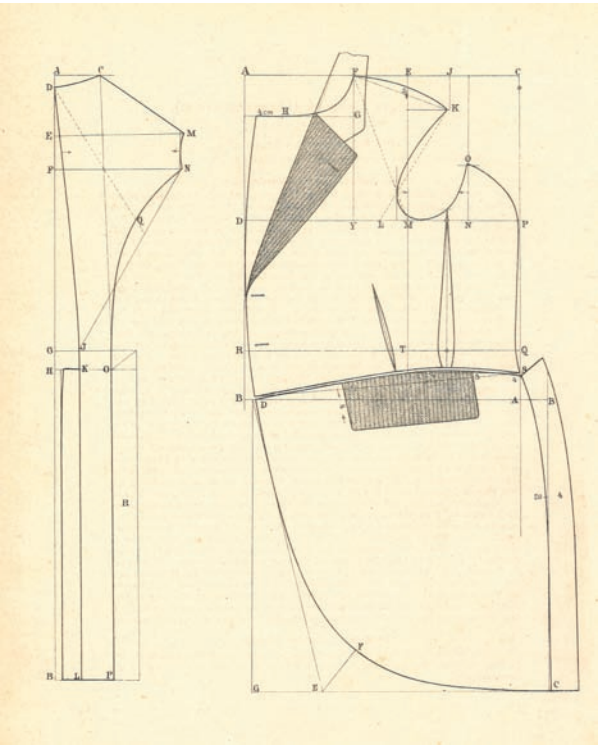

Žaket

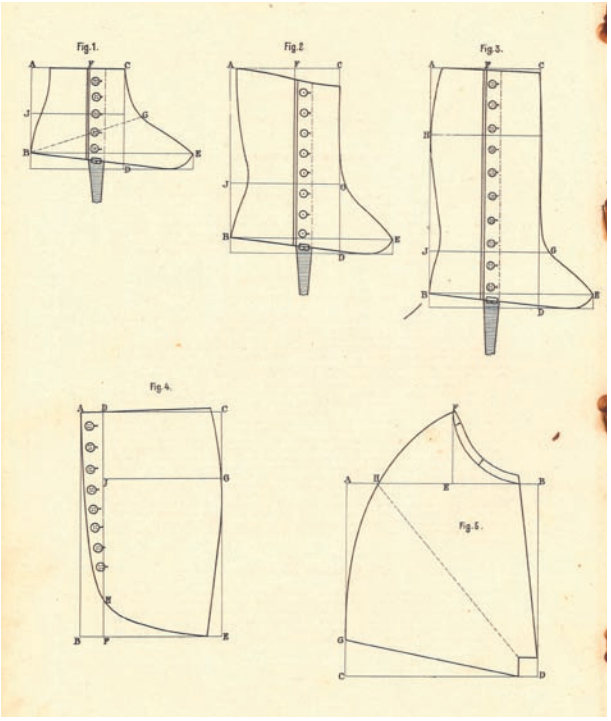

Krátké kamaše, anglické kamaše, dlouhé kamaše, jezdecké kamaše, kapuce.

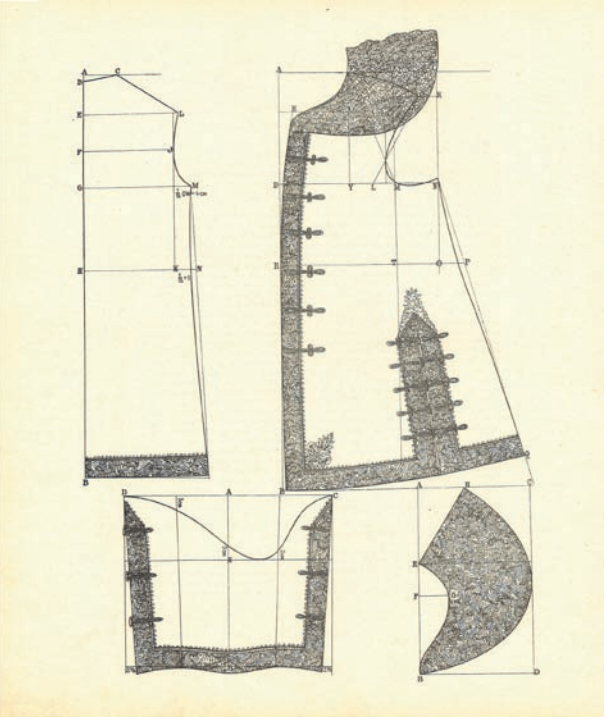

Gala-kabátec pro uherské magnáty

Kloboučnický průmysl

Jako důležitou metodickou pomůckou pro rozpoznání celkového oděvu a jeho datace na fotografii z let 1850–1918 ze šlechtického prostředí je nutno opětovně připomenout, že základním pilířem poznání a datování je pokrývka hlavy. Tedy pokud je samozřejmě na fotografii přítomna. Z toho důvodu je zapotřebí uvést i několik zajímavostí z oboru, který byl pro zhotovování pokrývek hlavy klíčový a ve druhé polovině 19. století dosáhl vysoké kvality. Bylo to kloboučnictví a jeho mechanizace, která zapříčinily také významný posun v módních trendech vývoje pokrývek hlavy. Znamenal rovněž vývoj několika zcela odlišných typů pokrývek hlavy v civilním sektoru, vedle cylindru a buřinky se objevují také různé čepice a klobouky různých stylů a velikostí. I proto se ve „šlechtických" sbírkách paměťových institucí České republiky dodnes nacházejí pokrývky hlavy od tehdejších prestižních dodavatelů. Nutno však podotknout, že ne každý klobouk se značkou prodejce na podšívce krempy byl vyroben zrovna u této firmy. Obvykle tomu tak bylo jen u úzkého okruhu výrobců plstěných pokrývek hlavy, mezi něž se v tehdejším Rakousku, resp. Rakousko-Uhersku řadilo jen několik zcela soběstačných firem.[19)]

Zařazení této kapitoly do celkové metodiky objasňuje mezinárodní kontakty rakousko-uherských výrobců pokrývek hlavy, kteří byli schopni produkovat nejen finální klobouky, ale vyráběli taktéž polotovary pro potřeby maloodběratelů, kteří je dále kompletovali. Jejich existence měla vliv na to, že střední Evropa – Čechy a Morava – byla srdcem velkovýroby civilních pokrývek hlavy a zároveň jedním z hlavních činitelů vývoje tohoto sektoru módy na sklonku 19. a počátku 20. století.

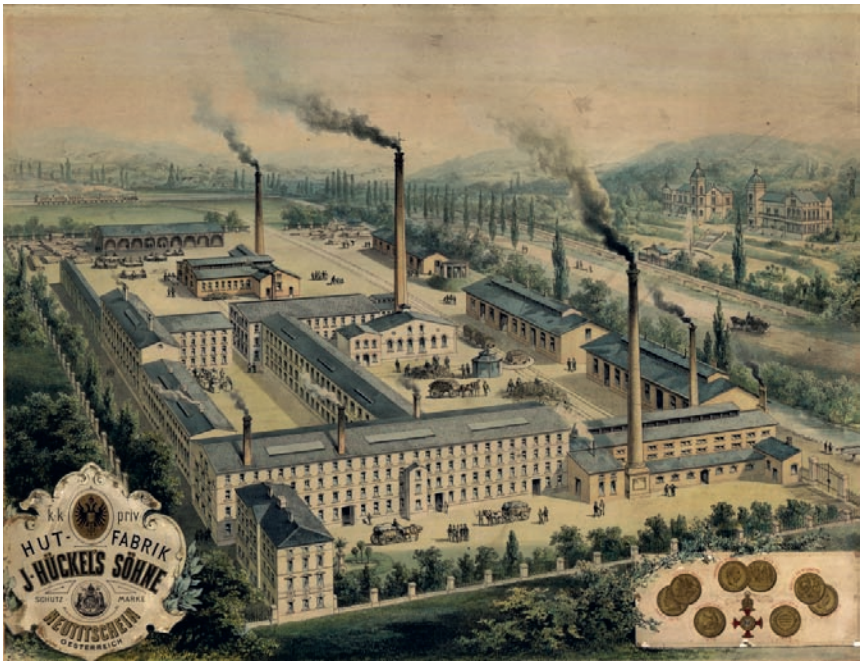

Kloboučnická továrna Johann Hückel's Söhne v Novém Jičíně, počátek 20. století. Foto: Radek Polách (Muzeum Novojičínska)

19) Bližší specifikace k výrobě klobouků včetně rozborů lze nalézt: Grübel, Georg – Gietinger, Klaus – Röhrl, Manfred: Chapeau – Das Westallgäu behütet die Welt. Lindenberg 2015.

Prvopočátky přechodu z cechovní výroby do manufakturní fáze lze vystopovat kupříkladu u vídeňské firmy P. & C. Habig a několika dalších kloboučnických dílen ve větších městech. Přesto však primát v rámci podunajské monarchie drží Morava a město nazývané „malá Vídeň" nebo též „město klobouků". Bylo jím původně jedno z hlavních středisek soukenické výroby na Moravě – Nový Jičín.[20] V roce 1865 zahájil v Novém Jičíně zapojením parního stroje do výroby jako první v celém tehdejším Rakousku strojovou výrobu pánských klobouků kloboučník Johann Hückel.[21] Pocházel z druhé generace kloboučnických mistrů rodiny Hückelů, která v roce 1799 získala mistrovské právo na výrobu klobouků. Prozíravost Johanna Hückela se projevila adaptováním nových technologických postupů do výroby, které přinesly z vyspělejší Anglie a Francie jeho synové August, Johann a později i nejmladší Karl. Firma byla v roce 1867 zapsána do obchodního rejstříku jako Johann Hückel's Söhne a ve druhé třetině 19. století dosáhla nebývalého rozkvětu. Hückelové se jako první a jedni z mála na světě stali soběstační ve výrobě klobouků a nebyli závislí na jiných subdodávkách základního procesu výroby. Po prusko-francouzské válce v letech 1870–1871 dobyli západní a zámořské trhy. Hückelové objevili nebývalé možnosti na trhu ve Spojených státech a později v Asii a stali se světovými producenty pánských civilních klobouků. I přesto, že existovalo na území Čech a Moravy, částečně i Slezska, spoustu kloboučníků a kloboučnických firem, žádná z nich nedosáhla takové produkce jako firma rodiny Hückelů. Při výrobě Hückelové používali nejen tradiční zaječí a králičí srst, ale dováželi vysoce kvalitní bobří srst, díky níž se jim podařilo vyrobit plstěný klobouk s dlouhým vlasem – velurový klobouk. Ten se stal prakticky přes noc velkým hitem a Hückelové obzvláště s tímto typem povrchové úpravy klobouku získali četná ocenění na světových výstavách. Byly to kupříkladu světová výstava ve Vídni roku 1873, světová výstava ve Filadelfii roku 1876, světová výstava v Paříži roku 1878, světová výstava v Chicagu roku 1893 nebo výstava v Petrohradě roku 1900. Oblíbenost, kvalita a moderní design klobouků značky Hückel se samozřejmě projevila také u vyšších šlechtických a státních kruhů, kde se s velkou oblibou nosily jak cylindry, buřinky nebo klasické měkké klobouky se značkou novojičínské firmy Hückel.

Samozřejmě, že značka Hückel nebyla jediná. V roce 1880 vzniká v Novém Jičíně další úspěšná firma Anton Peschel, v roce 1905 vídeňská značka Bratří Böhmové zakládá v Novém Jičíně dokonce dvě továrny. Ale i v dalších krajích se objevují firmy jako Václav Čekan, Otakar Hrabě a další. Většina z nich získala obchodní známku c. k. dvorní továrna na klobouky případně c. k. dvorní dodavatel.

Fenomén cylindru není jen fenomén jednotného vzhledu pokrývky hlavy pro 19. století. I když to může znít jako vtip, cylindr prošel takovým vývojem, jako patrně žádný jiný druh civilní pokrývky hlavy. Je to způsobeno i tím, že se užívá v omezené míře až dodnes a v průběhu zvláště druhé poloviny 19. století prošel jeho vzhled pestrým vývojem. I přesto, že cylindry jsou známé již od 15. století, jeho dynamický rozvoj se rozvinul počátkem století 19. a takřka zatlačil veškeré další konkurenty. Dokonce jej začaly nosit i ženy jako módní doplněk k jezdeckému úboru, často doplněný závojem. Pánské cylindry se zhotovovaly v různých materiálech a barvách, ale převažovala u něj barva černá. V roce 1835 byl zkonstruován claque – skládací cylindr, který se ve společnosti nosil složený pod paží. Byl to prakticky vynález francouzského kloboučníka Gibuse, který byl dle něj nazýván „gibus", ale mnohem častěji „chapeau claque" – prostě klak.

---

20) Více zde: Sulovská, Eva – Polách, Radek – Chobotová, Lenka: ...A utlučem je čepicema. Kloboučnická firma Johann Hückel's Söhne v Novém Jičíně. Nový Jičín 2012.
Lossmann, Miloš: Muzeum klobouků. Nový Jičín 1990.

21) Lenderová, Zdena – Polách, Radek: Nechte na hlavě. Nový Jičín 2007, s. 35–39.

Získal si velkou oblibu u pánské plesové společnosti, přestože jeho mechanismus byl velice náchylný na poškození celkové zničení klobouku. Taktéž hedvábný materiál, ze kterého byl vyráběn, velice často přicházel k úhoně.

Po roce 1850 vzniká kompromis mezi cylindrem a měkkým kloboukem – buřinka.[22] Plstěná pokrývka hlavy si získala velkou popularitu rovněž u širokých vrstev obyvatelstva, prakticky až do roku 1918. Počátkem 20. století postupně začala vytlačovat cylindr z ulic, ten se stával pokrývkou hlavy používanou převážně při slavnostních příležitostech.

Podle původních nositelů z francouzsky mluvících zemí – plavců byl nazván tvrdý slaměný klobouk jménem canotier. Byl to klobouk ze slámy s nízkou rovnou stříškou, která byla široká obvykle kolem pěti centimetrů. Kolem ní byl otočen černou ripsovou stuhou s dekorativním ukončením. Nejenom pro letní období byl oblíbený u mužů i žen, jeho známým nositelem byl český básník Jan Neruda.

Počátek 20. století doznal v kloboučnické produkci již velké pestrosti. Kupříkladu na jaře roku 1911 se objevily modely měkkých plstěných klobouků pojmenované GRADO, PERU-PANAMA, LINCOLN, DAVELLA, PROMENADE a třeba i CHRISTY. Civilní barvy klobouků se držely stříbrohnědé, ocelové, hnědé ve všech odstínech, krémové či cihlově červené. Přesto však poptávka po cylindrech byla také stále značná. Objevuje se rovněž velký zájem o vlněné látkové klobouky. Celkové poznání kloboučnických výrobků a jejich datování lze nalézt ve specializovaných časopisech, které byly v rámci kloboučnických firem vydávány. Typickými pro tyto potřeby jsou Kloboučnické listy, které redigoval známý vydavatel Otakar Hrabě.[23]

22) Nošení buřinek zvaných Bowler se věnuje stejnojmenná kapitola v knize: Hopkins, Susie: The Century of Hats. Londýn 1999, s. 48–49.

23) Bližší podrobnosti o vývoji kloboučnického průmyslu v první třetině 20. století na Moravě a ve Slezsku: Polách, Radek: Kloboučnický průmysl na Moravě a ve Slezsku v letech 1918–1939. In: Hospodářské dějiny Moravy a Slezska. Vybrané kapitoly z 20. století. Brno 2016, s. 74–85.
Kloboučnické listy

Společenské doplňky šlechtice-gentlemana

Vedle základních oděvních součástek z druhé poloviny 19. a počátku 20. století je nutno pro přesnou identifikaci jedince na fotografii znát také spoustu dalších doplňků, které byly symbolem gentlemana – muže – šlechtice. Také ty si prošly svým vlastním historickým vývojem. Jedná se kupříkladu o vycházkové hole, tabákové výrobky či dýmky, pouzdra a další předměty. Bohužel jejich přesnější identifikace je obvykle záležitostí vysokého rozlišení scanu fotografie a porovnání s málo dostupnou literaturou. Velmi významnou rozpoznávací kategorií byl také účes.

Klobouk následníka trůnu arcivévody Františka Ferdinanda d'Este, počátek 20. století. Foto: Ladislav Šmitke (Muzeum Novojičínska)

Pro druhou polovinu 19. století je typickým, takřka až nezbytným pánským společenským doplňkem vycházková hůl zvaná špacírka. Jednalo se o tenkou rovnou hůl, která měla v horní partii šroubovací hlavici v rozmanitém tvaru a velikosti. Na této hlavici se objevoval šlechtický erb, zoomorfní motivy, hlavička černouška s kloboučkem a další motivy. Materiál, ze kterého byla hlavice vyrobena, vypovídal vždy hodně o společenském postavení a povaze majiteli hole: mohl být stříbrný, zlatý nebo z jiných vzácných materiálů. Pro její výrobu se používalo ebenové dřevo, slonová kost a uvnitř se mohl skrývat jílec kordu nebo důmyslná střelná zbraň, čehož je svědkem známá pánská vycházková hůl ze Státního zámku Kynžvart.

Objev amerického kontinentu Kryštofem Kolumbem v roce 1492 znamenal zásadní zlom v životě evropského a amerického obyvatelstva, který s sebou přinesl také oblibu kouření tabáku. Zvyk kouřit tabák byl přinesen do zemí Koruny české na sklonku 16. století díky podpoře císaře Rudolfa II. Habsburského. Za třicetileté války se tabákový obchod velice rozmohl a císařským patentem z roku 1701 byl tabákový monopol poprvé zákonně upraven. Až za vlády osvíceného císaře Josefa II. byl roku 1784 dalším císařským patentem ustaven státní tabákový monopol. Pouze stát od té doby kontroloval výrobu tabáku – tak tomu bylo dalších 218 let. Kouření dýmek, koncem 19. století dokonce doutníků a cigaret, bylo velmi oblíbené a v jednotlivých šlechtických sídlech k tomuto účelu existovaly speciální kuřácké salóny. V první polovině 19. století se objevil vejcovit tvar dýmek s hladkým povrchem, který byl často bohatě zdoben portréty, nápisy a obrázky. Dýmky tak spojovaly funkce kuřácké potřeby a dárkového předmětu – suvenýru. Kromě základního skladebného materiálu jako bylo dřevo, hrnčířská hlína, mořská pěna nebo porcelán se při výrobě dýmek používaly i další doplňkové suroviny. Mohly být kovové nebo kostěné, tyto materiály se používaly jak pro hlavičku dýmky, tak pro troubel s náustkem či dlouhou lulku.

František kníže Thun-Hohenstein a jeho manželka Anna rozená princezna von Schwarzenberg, před rokem 1898. Foto: NPÚ, Státní zámek Velké Losiny

Důležitým aspektem civilní módy, módy pánské všeobecně, byl účes. Pro první období vlády císaře Františka Josefa I. bylo trendem nosit licousy a dlouhý knír pod nosem *á la Franz Josef*. V sedmdesátých letech již nastalo opouštění tvorby licousů, ale knír zůstával zachován. Koncem 19. století se jako velice populární nosí vedle kníru také bradka. Již v roce 1847 se objevuje nový typ holicí břitvy – tzv. motyčkový typ, který jako první začal používat William Henson. Její použití změnilo styl držení a ovládání. V roce 1895 přišel americký obchodník King Camp Gillette (*5. 1. 1855 Fond du Lac – †9. 7. 1932 Los Angeles) s nápadem jednorázových žiletek a roku 1901 společně s Williamem Nickersonem získal patent na holicí strojek ve tvaru T. Holicí strojek se otvíral nahoře, a tudíž mohlo dojít k rychlé výměně samotné žiletky. Elektrický holicí strojek přišel na řadu až po druhé světové válce. Zajímavostí je, že holení pod paží přinesl americký módní časopis Harper's Bazar až v roce 1915.

Pod císařským orlem

Císařská a královská armáda byla privilegovanou složkou vlády císaře Františka Josefa I. po celou dobu jeho panování. Již po revoluci v roce 1848, která jej vynesla k moci, se mladý císař František Josef I. přilnul k armádě. Po porážce v bitvě u Solferina 24. června 1859, kdy císař osobně velel rakouské armádě, a i když celou bitvu proti spojené francouzsko-sardinské armádě prohrál, toto pouto bylo ještě zvýšeno. Armáda kryla jeho vládu. I proto jí věnoval značnou pozornost, oblibu a také umožnil vývoj armádní výstroje a výzbroje. Po další tvrdé porážce v roce 1866 u Hradce Králové povolil císař značné množství armádních reforem, které vedly ke změně celkového odění jednotlivých složek armády.[24] Pestrost uniforem, která tehdy nastala, je zřetelná na mnoha fotografiích ze šlechtického prostředí. Navíc se příslušníci vyšší šlechty stávali důstojníky několika druhů armádních složek včetně kupříkladu ruských a pruských pluků. Proto lze v dochované dokumentaci najít také jiné uniformy než císařské armády.[25]

Pro určení dané osobnosti je opětovně důležitá pokrývka hlavy, kterou se každá jednotka armády odlišovala. Dragouni, huláni, husaři, pěšáci, dělostřelci a polní myslivci jsou na dochovaných černobílých fotografiích zcela identifikovatelní podle pokrývky hlavy. Dalším důležitým aspektem je rozlišení Waffenrocku – vojenského kabátce, který byl pro jednotlivé složky armády jednořadý nebo dvouřadý. Armádní předpisy, které pravidelně vycházely v rámci příkazů ministerstva války, jsou dodnes důležitým materiálem pro přesnou dataci uniformy a celkové výstroje příslušníka vojska. Jednou z mála zavádějících byly šavle, které se často dědily a jejich vzhled u nejvyšších důstojníků, mezi něž patřila i vyšší šlechta z českých zemí, se častokráte měnil v čepeli a koši. Důležitým aspektem pro identifikaci nositele byl rovněž stojatý límec, podle jehož hodnosti lze dnes zjistit na základě armádních schematismů povýšení do daného stupně a tím pádem relativně přesně identifikovat fotografii. Pokrývky hlavy jsou u vojenských složek značně různorodé, kupříkladu i modelové důstojnické tschako se vyskytovalo ve verzi předpisové, částečně předpisové, fazóně Boulevard, Kasino a Corso.[26]

Důležitým rozlišovacím prvkem fotografií s armádní uniformou mohou být také výstrojní součástky a části výzbroje. Kupříkladu chladné zbraně jako šavle, kordy i bodáky vykazují velkou pestrost, která je dána i přesnou datací jednotlivých modelů.[27]

Rakouská a posléze rakousko-uherská armáda v 70. letech 19. století setrvávala na své tradiční insignační barvě z napoleonského období – bílé, která byla ve druhé polovině 19. století zvláště u pěchoty nahrazena barvou šedou. Údajně rakouská armáda byla poražena v roce 1866 pruskými vojsky kvůli bílé barvě uniforem, která byla snadnějším k zaměření cíle pro pruské střelce z jehlovek. Právě tento rok znamenal největší změny nejen v reorganizaci armád, ale také v jejich výstroji a výzbroji. I přesto, že hlavní válečná porážka v bitvě u Hradce Králové

24) K prusko-rakouské válce, výstroji a výzbroji armád lze doporučit pro srovnání: Tuhý, Bohumír – Šramar, Jiří – Šrámek, Josef a kolektiv: Prusko-rakouská válka roku 1866: Výzbroj a výstroj. Hradec Králové 2015.

25) Více základních informací k evropským uniformám, výstrojním součástkám a výzbroji:
Kolektiv autorů: Pod císařským praporem. Historie habsburské armády 1526–1918. Praha 2003, s. 275–515.
Kutílková, Dagmar: Vojenské odívání. Praha 2008, s. 191–236. Závěrem tato publikace obsahuje také slovníček pojmů z oblasti vojenského odívání. Adjustierungsvorschrift für das k.u.k. Heer 1910/1911. Reprint. Vídeň 2010.
Ortner, M. Christian – Hinterstoisser, Hermann: Die k.u.k. Armee im Ersten Weltkrieg. Uniformierung und Ausrüstung – von 1914 bis 1918. Vídeň 2013.

26) Kutílková, Dagmar: Vojenské odívání. Praha 2008, s. 222.

27) Srovnej: Šach, Jan – Moudrý, Petr: Chladné zbraně v habsburské monarchii. Praha bez data vydání.
Šmíd, Jan – Moudrý, Petr: Bodáky habsburské monarchie 1683–1918. Praha 1995.

byla šokem pro celé armádní velení, vítězné bitvy u Novary a Lissy měly alespoň zlehčující dopady královéhradecké porážky pro obyvatelstvo podunajské monarchie. Přesto však v roce 1868 nastala velká armádní reforma, která v podstatě nahradila bílou barvu uniforem. Pouze pro slavnostní uniformy generálů zůstala tato bílá barva, vycházející z tradice, již od roku 1751. Bílá symbolizovala několik vlastností, jako je čest, čistota a spravedlnost a v podobě červených kalhot znamenala tato další barva odvahu. Válečné aspekty prvního světového konfliktu v letech 1914–1918 měly nakonec vliv na zjednodušení vojenského stejnokroje. Rozhodně však rakousko-uherská armáda měla nejelegantnější uniformy na evropském kontinentu. A teprve na sklonku 19. století se c. a k. armáda začala vytvářet na základě všeobecné branné povinnosti.

Oficiální portrétní kresba císaře Karla I. v typické uniformě nejvyšší vojenské hodnosti Rakouska-Uherska, 1917. Foto: Radek Polách (Muzeum Novojičínska)

Výstroj rakouské armády v osudném roce 1866 se odlišovala od pozdějších vzorů. Bohužel se do dnešních dnů nedochovalo mnoho fotografií, které by interpretovaly tehdejší stav. Barevně shodné uniformy s rukávovými manžetami a kalhoty ze světle modrého sukna byly dvojího střihu. K nim patřily také boty M 1857. Zbrojní kabátec tzv. Waffenrock M 1861 s ležatým límcem byl definitivně ustálen ve své podobě až roku 1863. Jednalo se o jednořadý kabátec s šesti hladkými knoflíky. Tschako M 1862 bylo vyrobeno z tuhé černé plsti. Pro denní zaměstnání nosili vojáci modré čepice (lodičky) M 1851. Na nich byla roku 1860 zrušena lemovka. K polní výstroji patřily ještě černé kamaše a černý bavlněný kolárek s bílou stužkou, který chránil límec uniformy proti zašpinění. Rakouská generalita nosila k roku 1866 slavnostní oděv v barvách: bílý kabátec se zlatě zdobenými knoflíky se šarlatově červenou podšívkou a výložkami, šarlatově červené kalhoty lemované zlatou portou. Jako polní variantu používali kabátec M 1865 světle štičí šedi s červenými zlatě lemovanými výložkami a tmavě šedé kalhoty s červenými lampasy. Černý dvourohý generálský klobouk M 1848 byl lemován zlatou portou a opatřen chocholem ze zeleného rajčího peří.[28] Uherská generalita si při slavnostních příležitostech oblékala husarský stejnokroj v červených barvách. I přesto, že nositelé nebyli členové husarských pluků. Samozřejmě, že pestrost rakouské armády do roku 1866 byla velká, málokdy byly u vyšších velitelů dodržována klasické armádní nařízení. U jezdectva nelze zapomenout na kyrysníky, kteří teprve roku 1860 odložili svůj těžký kyrys.

28) Tuhý, Bohumír – Šramar, Jiří – Šrámek, Josef a kolektiv: Prusko-rakouská válka roku 1866: Výzbroj a výstroj. Hradec Králové 2015, s. 123. Polách, Radek: Klobouk dolů. Klobouky a pokrývky hlavy slavných osobností 19. a 20. století. Nový Jičín 2009, s. 15.

Klobouk dvourohý M 1848 arcivévody Františka Ferdinanda d'Este, počátek 20. století. Foto: Radek Polách (Vojenský historický ústav Praha)

Nejvyšším stupněm vojenského zařazení bylo členství v takzvané osobní císařské gardě.[29] Tyto ochranné jednotky existovaly u vídeňského císařského dvora již od středověku. Jejich uniformy na mnohé působily až exoticky, ale i přesto stát se členem osobní císařské gardy byl jeden z největších úspěchů v kariérním postupu. Gardy se dělily na několik složek:

V roce 1765 transformací vzniká Královská česká a arcivévodská rakouská šlechtická tělesná garda harcířů (Königlich böhmischen und erzherzoglich österreichischen adeligen Arcièrenleibgarde), která byla od roku 1806 označována jako Císařsko a královská první tělesná garda harcířů (Kaiserlich-königliche Erste Arcierenleibgarde). Rok 1867 přinesl této osobní císařské jednotce název Císařská a královská první tělesná garda harcířů (Kaiserliche und königliche Erste Arcierenleibgarde). První tělesná garda harcířů byla, stejně jako ostatní gardové osobní jednotky, podřízena plukovníkovi gard (Oberster, Oberst, Oberster der sämmtlichen k. k. Leibgarden), který zároveň zastával vysokou funkci u dvora. Většinou byl prvním nejvyšším hofmistrem. V čele první tělesné gardy harcířů stál kapitán gardy. Od roku 1917 zastával kapitán první tělesné gardy harcířů zároveň funkci plukovníka gard, kterou doposud zastával první nejvyšší hofmistr. Výstroj harcířů se skládala ze stříbrné kovové helmy s bílými buvolími žíněmi, ohnivě červeného Waffenrocku s límcem a náramenními výložkami z černého sametu. Doplňována byla zlacenými knoflíky, úzkými bílými kalhotami z jelení kůže a vysokými jezdeckými botami. V roce 1867 byla znovuzřízena Královská uherská šlechtická tělesná garda a v následujícím roce přejmenována na Královskou uherskou tělesnou gardu (Königlich ungarische Leibgarde). Plnila reprezentační povinnosti a kurýrskou funkci diplomatické pošty. V roce 1767 byla zřízena Tělesná stráž trabantů, (k. u. k. Trabantenleibgarde). Později v roce 1904 byla ustanovena Královská uherská tělesná stráž trabantů, (K. u. Trabantenleibgarde). V důsledku revolučních událostí roku 1848 byla v roce 1849 byla založena Jezdecká rota tělesné stráže, (k. u. k. Leibgardereitereskadron). A ještě v roce 1802 byla sestavena Pěší rota osobní stráže (k. u. k. Leibgardeinfanteriekompanie). V uniformách těchto prestižních jednotek je zachyceno několik členů šlechtických rodin, kteří měli tu čest v nich sloužit.

29) Adjustierungsvorschriften für die k. u. k. Garden. Reprint. Vídeň 2012.

Felix hrabě von Chyszów-Romer v hodnosti gardového nadporučíka c. k. osobní gardy – pěší kompanie, počátek 20. století. Foto: soukromý archiv Barbary Romer-Kukulské

V rámci osobní gardy lze pro srovnání uvést zcela neznámý portrét mladého hraběte von Chyszów-Romer, který se dnes nachází ve vlastnictví rodiny. Felix hrabě von Chyszów Romer nastoupil roku 1901 svou vojenskou službu u pluku Tyrolských císařských střelců.[30] Dne 3. ledna 1903 se společně s představitelem známé stavitelské rodiny Robertem Blumem stal poručíkem v záloze.[31] Felix hrabě Romer se posléze stal komořím a v rámci vojenské kariéry postoupil na armádní post v osobní stráži císaře Františka Josefa I. Zde mu byl za věrnou službu udělen Vojenský jubilejní kříž. V osudovém roce 1914 byl Felix hrabě stále příslušníkem pěší setniny osobní stráže (k. u. k. Leibgardeinfanteriekompanie), od roku 1910 v hodnosti gardového nadporučíka.[32] Také byl poručíkem u 1. pluku tyrolských císařských myslivců v Innsbrucku. V roce 1919 však již působil v polské armádě. I přes svou malou znalost polského jazyka byl velmi ceněnou vojenskou oporou slavného generála Stephana hraběte Szeptyckého.[33] V roce 1920 byl jmenován do hodnosti kapitána. Později pracoval v armádním inspektorátu v Krakově a v listopadu 1925 byl převelen na velitele praporu 12. pěšího pluku v hodnosti podplukovníka. Ve věku čtyřiceti pěti let zemřel v roce 1927 na rakovinu žaludku a byl pochován v rodinné hrobce hrabat Romerů v Inwaldu.[34]

---

30) Kukulska Romer, Barbara.: *Zofia z Drohojowskich Romerowa Dziennik 1939–1948.*, s. 271.

31) Deutsche Volkszeitung für den Neutitscheiner Kreis. XXX. Jahrgang, Nro. 1, 3. 1. 1903, s. 3.

32) Schematismus für das Kaiserliche und Königliche Heer und für die Kaiserliche und Königliche Kriegsmarine für das Jahr 1914. Wien 1914, s. 248.
C. a k. pěší setnina osobní stráže byla založena v roce 1802. Byla považována za dvorní četnictvo a její složení tvořili ze 60% občané české národnosti.

33) Stanisław hrabě Szeptycki von und zu Szeptyce (*3. 11. 1867 Przyłbice – †9. 10. 1950 Korczyna) byl rakousko-uherský generálmajor, velitel polských legií a následně polský generál, náčelník generálního štábu ve válce o samostatnost Polska. V roce 1923 se stal ministrem obrany v druhé vládě Wincentyho Witose. Po skončení 2. světové války vedl do roku 1950 Polský červený kříž.
Bihl, Wolf-Dieter. – Broucek, Peter – Mentschl, Christoph: Szeptycki (Šeptyc'kyj) von und zu Szeptyce, Stanisław (Stanislaus) Gf. In: Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. Band 14. Wien 2012, s. 151.
Kukulska Romer, Barbara.: Zofia z Drohojowskich Romerowa Dziennik 1939–1948., s. 273.

34) Knych, Czesław – Knych, Dariusz – Knych, Aleksandra: Romerowie w Małopolsce i na Podkarpaciu. Czarna 2016, s. 145.

Major c. k. první osobní gardy harcířů ve dvorské výstroji, počátek 20. století. Foto: Radek Polách (Heeresgeschichtliches Museum)

Arcivévoda Karel František Josef jako rytmistr 5. eskadrony českého dragounského pluku č. 7 vévody lotrinského ve vojenském plášti, Těšín, 1912. Foto: Radek Polách (Muzeum Novojičínska)

V roce 1849 byl zaveden v rakouské armádě Waffenrock, vypasovaný kabát se šosy, který vycházel ze starších typů kabátců používaných u císařského dvora. Jeho existence a použití ve službě pokračovalo až do konce první světové války. Materiálově se pro tuto základní část uniformy používaly dva druhy sukna. Zvláště pro pěchotu se aplikovaly límce stojaté, které byly přeloženy či položeny v egalizační barvě. Taktéž to platilo pro jezdectvo. Původní zapínací manžety byly postupem času změněny v nakládané manžety. Počátkem druhé poloviny 19. století se začaly používat také náramenníky. Důstojnické epolety s dracounovými třásněmi (tzv. zlaté) byly používány na galauniformách či pro uniformy určené k slavnostním příležitostem. Pro mužstvo byly používány epolety vlněné (tzv. žluté).

Na Waffenrock oblékali vojáci při nepříznivých podmínkách vojenské pláště, které se obvykle nosily stočené v torně nebo zavěšené přes rameno jako bandalír. Jezdectvo vojenské pláště uschovávalo v tornách při sedle. Pod zbrojním kabátcem se nosila obvykle u mužstva pouze bavlněná košile, u důstojníků vesty privátního charakteru. Měla jednodušší střih oproti Waffenrocku a byla charakteristická jedním druhem sukna a praktickými nakládanými kapsami. Předpisově ji rakousko-uherská armáda nasadila jako součást stejnokroje až v roce 1868. Další základní součástí vojenského stejnokroje rakouské a rakousko-uherské armády byly samozřejmě dlouhé kalhoty z kvalitního sukna. Vyšší důstojníci a generálové je měli zdobené lampasy v egalizačním barevném provedení.

Pokrývky hlavy rakouských a rakousko-uherských armády byly velice pestré. Lišily se nejen jednotlivými složkami armády, ale také dle hodností. Generalita obvykle používala dvourohý generálský černý plstěný klobouk.[35)] V základu se jednalo o podobný klobouk, jako používaly

35) Dvourohý klobouk nahradil na počátku 19. století třírohý, který byl typický pro armádní složky 18. století. Lenderová, Zdena – Polách, Radek: Nechte na hlavě. Nový Jičín 2007, s. 13.

Čáka příslušníka husarského pluku č. 14 Wladimir velkoknížete Ruský, 80. léta 19. století. Foto: Radek Polách (Muzeum Novojičínska)

civilní složky státní správy. Po obvodě byl překryt zlatou dracounovou portou, která se na levé straně klobouku doplňovala o další ve tvaru písmene U. V jejím středu se nacházel zlacený mosazný generálský knoflík. Na jednotlivých koncích byl však namísto státního znaku civilní státní správy monogram panovníka – u císaře Františka Josefa I. monogram „FJI“, u císaře Karla I. monogram „KI“ Generálské klobouky byly ozdobeny zeleným pštrosím peřím ve tvaru tzv. fedrpuše.[36)]

Velice rozšířenou pokrývkou hlavy u pěchoty, jezdectva i dělostřelectva bylo také tschako (čáka). Doplňovalo se u jezdectva (husaři) ozdobnými péřovými chocholy, barevnými či zlacenými šňůrami. Při polních taženích se tyto okrasy zakrývaly speciálními obaly z povoskovaného plátna. Při každodenních službách nosili příslušníci armády u jezdectva červené lodičky, u pěchoty se objevovaly lodičky modré. Důstojnictvo pěších a jezdeckých pluků nosilo také polní čepici M 1870/1908/1910 v hnědošedém provedení ve službě, pro vycházkový stejnokroj se používala černá képi M 1900 pro důstojníky a M 1900/1910 pro poddůstojníky. Řadová pěchota používala ke slavnostní uniformě čáku M 1908 s dominantním zlaceným císařským orlem převýšeným císařskou korunou a připojeným kruhovým terčíkem po obvodu zlaceným.

Alois princ von und zu Liechtenstein v uniformě generálmajora v záloze hulánského pluku č. 12 hrabě Huyn, po roce 1914. Foto: NPÚ, Státní zámek Velké Losiny

36) Rest, Stefan – Ortner, M. Christian – Ilming, Thomas: Des Kaisers Rock im 1. Weltkrieg: Uniformierung und Ausrüstung der österreichisch-ungarischen Armee von 1914 bis 1918. Vídeň 2002.

Čáka určená pro důstojníky armádního dělostřelectva, počátek 20. století. Foto: Radek Polách (Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě)

Nelze zapomenout na rozdělení armády na dvě složky – klasickou pravidelnou císařskou a královskou armádu vybudovanou na základech všeobecné branné povinnosti a zeměbranu, v zalitavské části zvanou c. k. honvédy a v předlitavské c. k. landwehr, formovaný na miličním základě. Zeměbranci používali podobné stejnokroje jako klasická armáda. Výjimku tvořil revoluční rok 1848, kdy císaři věrní uherští vojáci nosili polní znamení v podobě plátěné stuhy narozdíl od červeno-bílo-zeleným rukávovým kokardám a šerpám vzbouřeneckých jednotek.

V bitevním poli byly jedním z nejstarších polních označení císařské a královské armády dubové listy, resp. v zimním období jedlová či smrková větvička. Ta se používala již od dob slavného vojevůdce prince Evžena Savojského (*18. 10. 1663 Paříž – †24. 4. 1736 Vídeň) na počátku 18. století. Tato označení byla zasunována za stuhy, pompony, chocholy či kokardy pokrývek hlavy právě v letech válečných střetnutí, aby se snáze odlišily od nepřátelských jednotek. Obdobného datování jako předchozí vojenské označení byly polní důstojnické pásy zvané feldbinde. Vyvinuly se z šerp z období třicetileté války. Za barvu jim byla dána tzv. císařská žluť, která byla postupně doplňována černými průsvity. Ve své poslední variantě se užívaly až do roku 1918, přičemž zavedené byly předpisově v roce 1849 s pevně stanovenými rozměry a parametry. Základní model byl zhotoven ze 6 cm širokého přeloženého žlutého hedvábí a obsahoval dvě řady přerušovaných černých průsvitů po okrajích. Jeho ukončení tvořily dva 24 cm dlouhé střapce a masivními žaluty podobné knoflíkům s císařskými iniciálami „FJI“ a později „KI“ na straně jedné a císařským orlem na straně druhé. Generalita předpisově nosila feldbindy ze zlatisté dracounové látky. Ge-

Egon Karl kníže von Hohenlohe-Waldeburg-Schillingsfürst v hodnosti rytmistra v záloze českého dragounského pluku č. 13 Eugen Franz princ Savojský, 1896. Foto: NPÚ, Státní zámek Mnichovo Hradiště

Reklama: Stejnokrojní ústav Eduard J. Bittner, c. a k. dvorní a armádní dodavatel, Praha, 1908. Foto: Radek Polách (Muzeum Novojičínska)

nerálové, admirálové a důstojnictvo armády si tyto polní pásy uvazovali kolem pasu s pomocí přezky, přičemž střapce splývaly na pravém boku. Pobočníci jednotlivých vyšších důstojníků stálých a přidělených do generálního štábu nosili tyto polní pásy až v šíři 12 cm zavěšeny od levého ramene k pravému boku. Pobočníci generálního štábu zase naopak od pravého ramene k levému boku. K uniformě generálů jezdectva a důstojníků uherské zeměbrany přináležel splétaný opasek ze stejného materiálu a barevné kompozice.

Je nutné připomenout, že představitelé šlechty měli velmi silné vazby na svou vlastní armádní činnost. Kupříkladu kabinetní fotografie z fondu Státního zámku Mnichovo Hradiště zachycuje Egona Karla Hohenlohe-Waldenburg-Schillingsfürst (*3. 2. 1853 Venezia – †10. 9. 1896 Gorica), který v mládí sloužil u českého dragounského pluku č. 13 prince Savojského dislokovaný v Brandýse a Staré Boleslavi. V roce 1877 vystoupil z aktivní služby v armádě v hodnosti rytmistra. Přesto se pár týdnů před svou smrtí v roce 1896 nechává zpodobnit ve své dragounské uniformě a věnuje tuto fotografii své milované manželce komtese Maritzi rodilé hraběnce von Kounic (*28. 3. 1855 Slavkov u Brna – †18. 1. 1918 Praha), dámě Hvězdokřížového řádu.

Mezi známá vyobrazení patří zasedání nové říšské rady ve vídeňském Hofburgu, které se sešlo 17. července roku 1911 za přítomnosti císaře Františka Josefa I. Při trůnní řeči byl přítomen český místodržitel František kníže Thun-Hohenstein (*2. 9. 1847 Děčín – †1. 11. 1916 Děčín), který byl ve své vysoké postavě oblečen do stejnokroje majora 14. dragounského pluku v červených kalhotách a s modrým kabátcem. Okolo krku měl zavěšen Rytířský řád zlatého rouna, na prsou se mu blýskal Královský uherský vysoký řád sv. Štěpána společně s dalšími dekoracemi. Přes rameno měl položenu rudou řádovou stuhu. Zářivě zlatá dragounská přilba M 1850/1908 držená v ruce a monokl v levém oku neunikla bystrému poslanci Josefu Redlichovi (*18. 6. 1869 Hodonín – †11. 11. 1936 Vídeň), který si do svého deníku poznamenal: *„Uniformy veškerého druhu, staré a nové, malteziáni, němečtí pánové, tajní radové. Ve středu kníže Thun zářící ve své knížeckosti.“*[37]

37) Více srovnej: Galandauer, Jan: František kníže Thun. Místodržící českého království. Praha 2007. V publikaci se nachází množství fotografických záběrů ze života českého místodržitele, jeho úřednické i vojenské uniformy a uplatnění v rámci výkonu tohoto nejvyššího postu na poli Českých zemí.

Přilba M 1850/1905, určená pro důstojníky armádního pluku dragounů. Foto: Muzeum Novojičínska

Přilba M 1850/1905, určená pro poddůstojníky armádního pluku dragounů. Foto: Muzeum Novojičínska

Jezdectvo rakousko-uherské armády se dělilo na tyto základní složky: dragouni, kyrysníci (do roku 1868), huláni a husaři.[38)]

Dragounské jednotky, které se vyprofilovaly ze starších kyrysnických rakouských jednotek, používaly v polovině 19. století tmavě zelené uniformy a Waffenrock. Jejich uniforma procházela oděvními změnami pomaleji než u jiných složek armády. Ještě za války v roce 1866 se u dragounských jednotek objevuje husarská tschaka M 1850 nebo kutschma M 1863.[39)] Podobně jako u všech ostatních jednotek byly rozlišovacími znaky barvy límců (paroli) a manžet jednotlivých uniforem a samozřejmě hodnostní značení – šesticípé hvězdičky. Jako ochrannou pokrývku hlavy nosili dragouni přilbu M 1850/1905, která se rozlišovala v základních dvou podobách.[40)] Se zlacenými boky hřebenu pro důstojníky a v klasickém černém provedení pro poddůstojníky a mužstvo.[41)]

---

38) Hönel, Alexander: Die Adjustierung des K.(u.)K. Heeres 1868–1914, Band 2: Die Kavallerie. Vídeň 1999.

39) Tuhý, Bohumír – Šramar, Jiří – Šrámek, Josef a kolektiv: Prusko-rakouská válka roku 1866: Výzbroj a výstroj. Hradec Králové 2015, s. 98–99.

40) Přilby se v průběhu 1. světové války staly také nezbytným doplňkem pěchoty. Více srovnej:
Beneš, Ctirad: Přílba. Ochrana i ozdoba válečníka. Praha 2002, s. 81–84.
Beneš, Ctirad: Vojenské ocelové přílby 1915–1945. Pardubice 1999, s. 48–49.

41) Typickou ukázkou prezentace dragounské uniformy se vší parádou je cesta arcivévody Karla Františka Josefa roku 1912. Její podrobný popis včetně vyobrazení dragounských jednotek té doby lze nalézt:
Polách, Radek: Karel I. Poslední český král a jeho cesta z Brandýsa nad Labem přes Nový Jičín do Kolomyje v roce 1912. Nový Jičín 2012.
Konkrétní podrobný popis dragounského pluku č. 14 Alfréda knížete Windisch-Graetz lze najít v publikaci:
Novák, Milan: Dragounský pluk polního maršála Alfréda knížete Windisch-Graetze Nr. 14 a jeho slavná historie se zvláštním zřetelem k městu Brandýsu nad Labem - Staré Boleslavi. Brandýs nad Labem - Stará Boleslav 2005.

Arcivévoda Karel František Josef společně s příslušníky 5. eskadrony českého dragounského pluku č. 7 vévody lotrinského na náměstí v Ústí nad Orlicí, 1912. Foto: Antonín Dušek (Městské muzeum v Ústí nad Orlicí)

Huláni jako základní svrchní kabátec používali tzv. hulánku. Jednalo se o jednořadý vypasovaný kabátec se stojatým límcem doplňovaný patkami kapes, šosy a jízdním rozparkem. Rok 1866 znamenal stále ještě tmavě zelenou barvu uniformy a šarlatově červené výložky. Hulánská tschaka byla podobná polské konfederatce, což byla čepice se čtyřhranným dýnkem a kožešinovou helmovkou. Pouze haličský hulánský pluk č. 13 hrabě Alois Paar měl již ve své výstroji nové modré jednořadové kabátce – hulánky, vzdušnější širší světle modré dlouhé kalhoty podobné typu orientálnímu typu šarovar, který byl používán ruskými kozáky. Kalhoty se podkasávaly do kožených jezdeckých bot. V roce 1899 a 1910 byla do výstroje hulánských uniforem zařazovány postupně tschapky M 1899 a následně tschapka M 1910, která se rozlišovala pro důstojníky a poddůstojníky a mužstvo. Důležitým identifikátorem příslušnosti k jednotce bylo číslo ve středovém štítku rakouského císařského orla na čelní

Uniforma podplukovníka hulánského pluku č. 12 hraběte Houyn s hnědým pláštěm pro jízdu, 1910–1918. Původně z majetku rodiny von und zu Lichtenstein ze zámku Velké Losiny. Foto: Ladislav Šmitke (Muzeum Novojičínska)

Čepice „tschapka“ M 1910 určená pro důstojníky 1. země-braneckého pluku hulánů, 1910–1918. Foto: Radek Polách (Muzeum Novojičínska)

Čepice „tschapka“ M 1910 podplukovníka hulánského pluku č. 12 hrabě Houyn, 1910–1918. Foto: Radek Polách (Muzeum Novojičínska)

Tschako a attila příslušníka husarského pluku č. 12 Albert Eduard princ z Walesu, 1914. Foto: Radek Polách (Heeresgeschichtliches Museum)

straně, dle kterého a samozřejmě typu a barvy uniformy se dalo přesně ozřejmit typ dané jednotky. Zvláštním typem byla tzv. „kommode tschapka“ M 1910, která se používala při výcviku jízdních jednotek a neobsahovala kovové zlacené prvky. Pro základní část dragounských a dalších jízdních jednotek vyšly ještě za éry Rakouska-Uherska jejich dějiny, kde jsou popisovány i záležitosti spojené s nošením uniforem.

Převážně uherské jízdní jednotky, zvané **husaři,** používaly místo klasického Waffenrocku vzhledově podobný druh kabátce zvaný attila.[42)] Jednalo se o dvouřadý kabát zapínaný pěti spletenými šňůrami a pěti knoflíky ve dvou řadách. Pro zimní podmínky byla husarská attila doplňována kožešinovým lemováním, později se objevila ve výstroji tzv. zimní attila předcházející kožíšku. Husaři standardně používali v polovině 19. století předpisovou tschaku M 1850 a kutschmu M 1863. V roce 1871 vyšel další předpis, který změnil vzhled

42) K problematice husarských jednotek, jejich výstroje a výzbroje lze doporučit jako ucelenou publikaci: Nagyrévi v. Neppel, Georg: Husaren. In der Welt Geschichte. Budapešť 1975, s. 49–73. Je zde uveden kompletní výčet literatury spojené s husarskými pluky.

husarské tschaky.[43] Kutschma byla podobná čepici z černé beránčí kožešiny, její soukenné dýnko bylo převislé na levou stranu a částečně připomínala husarský kalpak. Kutschma byla zdobena kohoutím perem pro mužstvo, orlím perem pro důstojníky. Narozdíl od jiných jednotek, neměly husarské uniformy hodnostní výložky. Příslušnost k jednotlivým husarským plukům se rozeznávala podle barvy dýnek na kutschmách nebo podle barvy sukna na tschákách. Dalším rozlišovacím znakem byla barva uniforem v kombinaci se dvěma druhy knoflíků. Husarská tschaka jsou snadno odlišitelná a identifikovatelná díky číslům jednotek na zlatém rakouském orlu převýšeném císařskou nebo uherskou královskou korunou na čelní straně pokrývky hlavy. Vzhled tschaka se postupem let díky novým regulacím uniforem měnil. Bylo však vždy ozdobené jak dracounovými portami, tak zlatými kroucenými šňůrami a nezbytnou fedrpuší z černých koňských žíní.[44]

Ernst Anton Franz de Paula hrabě von Waldstein-Wartenberg v uniformě majora husarského pluku č. 9 Franz Leopold hrabě Nádasdy auf Fogaras, po roce 1904. Foto: Státní zámek Duchcov

Čepice M 1908 pro důstojníky armádních jízdních pluků. Foto: Radek Polách (Muzeum Novojičínska)

U **pěchoty** se kabátec Waffenrock objevuje v polovině 19. století v několika variantách.[45] Nebylo to závislé jen na vojenském vzoru, ale také na druhu pěchoty. Kupříkladu specifický druh Waffenrocku měl kabátec pro hudebníky uherské pěchoty. Pěchota používala světle modré kalhoty zvané pantalóny, uherské pěší jednotky je měly doplněné uherskou výšivkou v podobě

Kartuše pro důstojníky jezdectva z 2 poloviny 19. století. Foto: Radek Polách (Muzeum Novojičínska)

43) Janusová, Lucie: Komplexní konzervátorsko-restaurátorský zásah husarské čáky. In: Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci, č. 312, 2016, s. 160–164.

44) Sagvari, György: Die ungarische Honvéd. Uniformierung und Ausrüstung der ungarischen Landwehr von 1868 bis 1918. Vídeň 2010.

45) Hinterstoisser, Hermann: Die Adjustierung des k.(u.)k Heeres 1868–1914, Band 1: Infanterie. Vídeň 1998. Hinterstoisser, Hermann: Die Adjustierung des k.u.k. Heeres, Band 3: Die Feldgraue Uniform 1915–1918. Vídeň 2004. Jung, Peter: Marine in Feldgrau 1915–1918: Die k.u.k. Kriegsmarine an der südlichen Isonzofront. Vídeň 1999.

černozlaté šňůry, součástí bylo také pěchotní tschako.[46] Šněrovací kotníčkové kožené boty měly okované podpatky a na podrážkách byly pobity železnými cvočky. Speciální hnědé zbrojní kabáty používaly hraničářské pěší pluky. Jejich krátký kabátec, přiléhavé modré kalhoty, sandálové boty a červená čepice s kšiltem byla doplňována červeným pláštěm s kapucí.

Képi M 1878/1908 pro mužstvo pěchoty. Foto: Radek Polách (Muzeum Novojičínska)

Elitními jednotkami pěchoty byli polní myslivci. Ti se od ostatní pěchoty odlišovaly černým plstěným kloboukem. Klobouk byl typický širokou krempou, na kterém byl upevněn hustý chochol z ocelovězeleného kohoutího peří. Model 1860 klobouku je rozpoznatelný s vyšším dýnkem, M 1861 je již s nižší střechou.[47] Na levé straně klobouku byl připevněn odznak ze žlutého kovu ve tvaru lesního rohu s číslem praporu. Waffenrock a dlouhé kalhoty byly v šedé štičí barvě.[48] Kolem klobouku byla obvykle ovinuta šňůra, u mužstva zelená, u důstojníků zlatočerná. Jako polní výstroj byly předepsány k roku 1866 pláště, které se v létě nosily na košili. U poddůstojníků nebylo viditelné hodnostní označení, protože hvězdy se na límcových výložkách plášťů nenosily. Důstojníci nosili kabáty pod rozepnutými plášti.

Původní uniforma polních myslivců pocházela z nařízení z roku 1861. Štikově šedý jednořadý kabát měl přeložený límec a byl potažen trávově zeleným egalizačním suknem. Jednotlivé vojenské šarže měly na límci přišito hodnostní označení. Kalhoty byly štikově šedé barvy a opatřeny paspulkou, u důstojníků širším lampasem, v trávově zelené barvě. Pantalony, kalhoty sahající až po kotníky, se v poli obvykle zastrkávaly do nízkých kamaší. Typické klobouky polních myslivců byly v roce 1863 vyměněny jinými, poněkud nižšími.[49]

Po obsazení Bosny a Hercegoviny byly v této zemi zakládány setniny, ze kterých vznikl roku 1883 pěší pluk č. 90 šlechtic von Horsetzky, který se od ostatních jednotek lišil používáním červeného nebo šedého fezu jako pokrývky hlavy. Přesto však to bylo záležitostí jen pro mírové období před první světovou válkou. V rámci doplňování se jeho součástí nakonec stalo na 70% obyvatelstva polské národnosti.

Změna v armádních přilbách, zavedená v průběhu 1. světové války, z praktického hlediska zjednodušila i popisy armádní výstroje. Ocelové přilby byly vyráběné podle domácího vzoru

46) Tuhý, Bohumír – Šramar, Jiří – Šrámek, Josef a kolektiv: Prusko-rakouská válka roku 1866: Výzbroj a výstroj. Hradec Králové 2015, s. 102–109.

47) Tuhý, Bohumír – Šramar, Jiří – Šrámek, Josef a kolektiv: Prusko-rakouská válka roku 1866: Výzbroj a výstroj. Hradec Králové 2015, s. 116–121

48) K polním myslivců lze doporučit jako srovnávací materiál publikaci: Čížek, Jan - Jánský, Zdeněk - Nosek, Petr - Panuš, Bernard – Teichman, Radek: Prapor polních myslivců č. 6 v armádě habsburské monarchie a jeho následovníci (1808–2008). Náchod 2008, s. 86–90, 97.

49) Uhlíř, Lubomír: Myslivci v c. (a) k. armádě – stručný přehled vývoje se zaměřením na rok 1866. In: Sborník Státního archivu Náchod. Náchod 1996, s. 91–114.

Čepice polní určená pro armádní dělostřelectvo, 1914–1918. Foto: Radek Polách (Muzeum Novojičínska)

v různých velikostech 55 a 58 u firem A. Krupp a Berndorf. V přípisech z let 1917–1918 se dozvídáme, že údaj o výrobci má být uveden razítkem na vnitřní straně nebo na zátylku kupříkladu i se značkou – berndorfským medvědem. Vnitřní část přilby obsahovala tři polštářky vyplněné koňskými žíněmi, případně textilní nebo koženou vložkou, který chránila celý obvod hlavy. Větrání bylo zajištěno malými otvory a překrytem. Podbradník mohl být jak kožený nebo zhotoven z prošitého popruhu. Nastavení k hlavě se dělo přezkou s trnem nebo kluznou přezkou. K přilbě byl podbradník zavěšen ocelovými háčky. Přilby mohly být opatřeny maskovacím povlakem a přídavnou čelní deskou ke zvýšení ochrany. Druhý typ přilby podle německého vzoru se vyráběly ve velikostech 62, 64, 66 a 68. Vizuálně vypadala podobně, avšak konstrukce větracích otvorů byla odlišná. Změny doznalo i čelní zavěšování a místa úchytů podbradníku. Pěchota dostala v průběhu válečného konfliktu také čepice v polní šedi M 1916, které často byly svými nositeli doplněny o tzv. čepicové odznaky. Vyskytovala se jak v letní, tak v zimní verzi.

Dělostřelectvo jako třetí armádní složka používalo podobné druhy uniforem jako klasická pěchota, vycházelo však z hnědého barevného provedení. Jako pokrývka hlavy sloužilo tschako s typickým svazkem koňských žíní.[50] Jako další identifikační znak lze u dělostřelectva vystopovat tesáky, jisté delší typy bodných zbraní.

Kabátec jednořadý nadporučíka dělostřelectva, počátek 20. století. Foto: Radek Polách (soukromá sbírka)

50) Tuhý, Bohumír – Šramar, Jiří – Šrámek, Josef a kolektiv: Prusko-rakouská válka roku 1866: Výzbroj a výstroj. Hradec Králové 2015, s. 110–113, 148–149.

Hodnostní označení císařské a královské armády

Právě hodnostní označení nositelů armádních uniforem je dalším významným fragmentem pro přesnou identifikaci historické fotografie ze šlechtického prostředí z let 1850–1918. Výstrojní předpisy se sice porušovaly, ale na oficiálních fotografiích se většinou nositelé armádní uniformy snažili vypadat jako dle předpisů odění příslušníci armády. I z toho lze následně přesně rozpoznat dataci jednotlivých fotografií ze šlechtických historických fondů. Přesnější dataci lze dohledat ve vojenských almanaších.

V roce 1849 bylo zavedeno hodnostní označení příslušníků rakouské armády. Jeho podoba byla ve formě šesticípých vyšívaných hvězdiček, na stojatých límcích, k pobočni zbrani pro vyšší důstojníky a generály se dále propojovaly se stříbrnými a zlatými střapci – portepee (zápěstníkem). Starší polní pás vyšších důstojníků a generálů jezdectva byl v roce 1855 nahrazen kartuší. Jednalo se o polní kožený pás s nábojovým pouzdrem červené safiánové barvy kůže. Nábojové pouzdro bylo zdobeno stříbrným víkem s císařským orlem a trofejními symboly byly umístěny po stranách. Tento bandalír s nábojovou schránkou (kartuší) se nosil od levého ramene k pravému boku a byl určen pro důstojníky jízdy, dělostřelectva, trénu a dalších jízdních formací.

V rámci hodnostního značení byly v armádě zřízeny distinkční hvězdy pro důstojníky vyšité dracounovou nití, u poddůstojníků a mužstva se objevuje látkové značení. To bylo po roce 1901 vyměněno za bílé celuloidové. Podle dracounových rozet dané hodnosti se rozlišovaly také barvy knoflíků na uniformě.

Generalita a generálové odpovídající hodnostní třídy měli povinnost nosit dracounem vyšité prýmy (pruhy) s příslušným dezénem. Ty byly na límcích Waffenrocku a po obvodu rukávových manžet. Původně byly široké na manžetách až 55 cm, později byly kráceny. Obdobný odstín zlaté nebo stříbrné byl používán i u vyšších tříd armádních úředníků. Kupříkladu šikovatel měl prým široký jen 13 cm ze žlutého (zlatého) hedvábí a látkové hvězdy měl celuloidové. Jednotlivé distinkční symboly vyjadřovaly příslušné hodnosti podle tehdy platných hodnostních, tedy platových či původně zvaných dietních tříd, z nichž nejvyšší první náležela pouze polnímu maršálovi. Ten nosil límec a manžety dekorovány zcela originálním prýmem s ornamentálním dezénem. Polní zbrojmistr, generál jízdy a od roku 1908 i generál pěchoty měli na límcovém prýmu zavedeny tři hvězdy. V roce 1915 byl nově zaveden vyšší hodnostní stupeň než tři uvedené předchozí – hodnost generálplukovníka se třemi hvězdami ve vavřínovém věnečku. Polní podmaršálek se dvěma hvězdami patřil až do čtvrté hodnostní skupiny a generálmajor, generál auditor a generál štábní lékař byli příslušní se svou jednou hvězdou do páté třídy.

Výkonnostní označení jednotlivých vojenských složek bylo u armády plněno pomocí vlnitých střeleckých šňůr s bambulí (pro pěchotu červených a pro myslivce zelených) nebo funkčních odznaků ve formě terčíků. Tyto s příslušným symbolem byly nošeny na pravé straně hrudi nad kapsou a rozdělovaly se následovně:

- střelecké označení jezdectva se zkříženým revolverem a karabinou – od roku 1871, následně od roku 1876 pro honvédy, v roce 1906 byl změněn typ vyobrazené pušky
- jezdecké označení pro kavalerii uherské zeměbrany s vyobrazením uherského jezdce na koni – od roku 1883
- pro miřiče dělostřelectva se dvěma zkříženými hlavněmi a císařskou korunou v převýšení – od roku 1888, v roce 1913 zaveden pro honvédy se svatoštěpánskou korunou

- pro střelce z pušek námořnictva se dvěma zkříženými puškami – od roku 1891
- pro sapéry a pionýry se zkříženými rýči a krumpáčem – od roku 1893, zaveden pro honvédy roku 1906
- pro velitele dělových věží námořnictva se dvěma zkříženými hlavněmi a císařskou korunou v převýšení – od roku 1896
- pro nápředníky námořního dělostřelectva se dvěma zkříženými hlavněmi a kotvou v převýšení – od roku 1896
- odhadců vzdáleností pro pěchotu, polní myslivce a zeměbranu se sokolem letícím nad horami – od roku 1906
- pro tesaře u pionýrů a železničního a telegrafního pluku se dvěma zkříženými sekerami a pilou – od roku 1906
- jezdecké označení pro kavalerii s vyobrazením sv. Jiří na koni, který mečem zabíjí draka – od roku 1906
- pro kočí trénu s párem zapřažených koní a pro kočí dělostřelectva s podobným výjevem doplněným zkříženými hlavněmi – od roku 1906
- pro pracovníky zásobování s ozubeným kolem mezi věncem obilných klasů – od roku 1906
- pro telegrafisty se svazkem blesků s císařskou korunou v převýšení, pro honvéd s uherskou korunou – udělováno absolventům telegrafického kurzu od roku 1906
- pro zdravotnický personál s červeným křížem na bílém podkladu – od roku 1906, následně od roku 1915 také pro námořnictvo
- ostrostřelecké označení pro jezdectvo mělo vyobrazeno stejný motiv jako střelecké označení – od roku 1907
- střelecké označení pro kulometníky s trojhlavou saní dštící oheň a císařskou korunou v převýšení, pro honvédy se svatoštěpánskou korunou – od roku 1908
- trubačské označení pro zeměbranu s polní trubkou – od roku 1909
- pro řidiče automobilů s automobilem a okřídleným volantem – od roku 1912
- pro pracovníky technického dělostřelectva s ozubeným kolem, dvěma zkříženými hlavněmi, písmenem „T“ a císařskou korunou v převýšení, pro honvédy se svatoštěpánskou korunou a písmenem „M“ – od roku 1914
- pro cyklisty s cyklistou jedoucím krajinou a císařskou korunou v převýšení – od roku 1914, pro honvédy se svatoštěpánskou korunou od roku 1917
- pro podkováře s podkovou – od roku 1917
- pro ošetřovatele koní s koňskou hlavou – od roku 1917
- pro polní ostrostřelce čili odstřelovače s poprsím vojáka střílejícího ze zákopu – od roku 1917
- pro námořníky s monogramem panovníka a kotvou
- pro vojenskou policii s rakousko-uherským znakem a nápisem K. u. K. MILITAER POLIZEI
- pro závodčí uherského četnictva se svatoštěpánskou korunou.

Mužstvo			
Pěchota	Jezdectvo	Dělostřelectvo	Myslivci
Vojín *(Infanterist)*	Dragoun, Husar, Hulán	Dělostřelec	Myslivec
Svobodník *(Gefreiter)*	Závodčí	Nápředník	Závodčí

Poddůstojníci			
Desátník *(Korporal)*	Kaprál	Kaprál	Podmyslivec
Četař *(Zugsführer)*	Četař	Četař	Četař
Šikovatel *(Feldwebel)*	Strážmistr	Ohněstrůjce	Nadmyslivec
Kadet – Šikovatel (od r. 1908 Kadet)	Kadet – strážmistr (Kadet)	Kadet – ohněstrůjce (Kadet)	Kadet – nadmyslivec (Kadet)
Štábní šikovatel *(Stabsfeldwebel)* (od r. 1915 Důstojnický zástupce)	Podporučík (Důstojnický zástupce)	Podporučík (Důstojnický zástupce)	Podporučík (Důstojnický zástupce)

Důstojničtí čekatelé			
Kadet – důstojnický zástupce	Kadet – důstojnický zástupce	Kadet – důstojnický zástupce	Kadet – důstojnický zástupce
Praporčík *(Fänrich)*	Praporčík	Praporčík	Praporčík

Nižší důstojníci			
Poručík *(Leutnant)*	Poručík	Poručík	Poručík
Nadporučík *(Oberleutnant)*	Nadporučík	Nadporučík	Nadporučík

Kapitáni			
Kapitán *(Hauptmann/setník)*	Kapitán *(Rittmeister)*	Kapitán	Kapitán

Vyšší důstojníci			
Major	Major	Major	Major
Podplukovník *(Oberstleutnant)*	Podplukovník	Podplukovník	Podplukovník
Plukovník *(Oberst)*	Plukovník	Plukovník	Plukovník

Generálové		
Generálmajor *(Generalmajor)*		
Polní podmaršálek *(Feldmarschalleutnant)*		
Generál pěchoty *(General der Infanterie)*	Generál jezdectva *(General der Kavallerie)*	Polní zbrojmistr *(Feldzeugmeister)*
Generálplukovník *(Generaloberst)*		
Polní maršál *(Feldmarschall)*		

Nejvyšší velitel
Císař

Zcela specifickou složkou byla armáda císaře Maxmiliána I., která v Mexiku hájila post bratra císaře Františka Josefa I.[51)]

51) K tomu lze doporučit odbornou literaturu s podrobnými vyobrazeními:
Loseri, Laura Ruaro a kolektiv: Massimiliano. Da Triese al Messico. Terst 1986.
Loseri, Laura Ruaro a kolektiv: Massimiliano. Rilettura di Un'Esistenza. Terst 1987.
Fabiani, Rossela: Il Museo Storico Del Castello di Miramare. Terst 2005.
De Carli Szabados: Miramare addio. Massimiliano d'Absburgo. Arciducca a Vienna, Ammiraglio a Trieste, Imperatore in Messico. Terst 2008.

Na moři proti větru

Eugen rytíř von Chmelarž v uniformě kontraadmirála, 1911–1914. Foto: Radek Polách (soukromá sbírka)

I přesto, že země Koruny české neměly přímý přístup k moři, patřilo právě námořnictvo k jedné z důležitých složek ministerstva války, která byla „okupována“ lidem ze srdce Evropy. Každý desátý námořník loďstva Jeho Veličenstva císaře byl původem z Čech, Moravy nebo Slezska. Dokonce v ponorkovém loďstvu to byl každý pátý muž. Není tedy divu, že námořnická uniforma se objevila také na fotografiích představitelů šlechtických rodin. Flottenrock – námořnický kabát – je velmi častým oděvem zachyceným na dochovaných fotografiích, zvláště pak ve spojitosti s významnými rody jako d'Este, Colloredo-Mansfeld, Stecher, Cischini a dalšími, které měly své statky a paláce v zemích Koruny české. Mezi šlechtu se v průběhu konce 19. a počátku 20. století dostali za zásluhy také nobilitované osoby za zásluhy v námořnictvu. Patřil mezi ně admirál Chmelarž, admirál Holub, kontradmirál Kesslitz a další. Opět je zde důležitým identifikačním prvkem vedle klasické námořní uniformy pokrývka hlavy – dvourohý slavnostní klobouk nebo námořnická čepice.[52] Na rozdíl od vojenské šavle se u námořnictva používal jako symbol vyšších důstojníků kord.[53]

Rakouské námořnictvo dostalo velký impuls v 18. století za vlády císaře Karla VI., který podpořil vzrůst námořního loďstva a císařské flotily. Jeho privilegii byl podpořen rozkvět ekonomické prosperity přístavního města Terst, které se stalo základnou námořního loďstva. Válečné námořnictvo mělo svůj hlavní přístav zřízený po připojení v roce 1813 v pobřežním starobylém přístavu Pula. Zde byla vybudována hlavní základna, pevnostní systém ochrany loďstva, kterou ke své dokonalosti dovedl na začátku první světové války admirál Eugen von Chmelarž (*17. 11. 1856 Nový Jičín – †13. 8. 1945 Vídeň), který za upravení pevnostního systému proti případnému nepřátelskému vpádu obdržel 31. července 1915 od císaře Františka Josefa I. řád Železné koruny 1. třídy s válečnou dekorací. Mimo jiné na tomto architektonickém díle pracoval další novojičínský rodák architekt Max Czeike. Pulská obrana plnila své povinnosti až do konce první světové války.

52) Adjustierungsvorschriften für die k. u. k. Kriegsmarine 1873–1891–1910/12. Reprint. Vídeň 2011.

53) Metodicky přesné zhodnocení distinkcí a uniforem námořnictva srovnej v publikaci: Baumgartner, Lothar –Winkler, Dieter: Flottenrock und Kaiseradler. Vídeň 2004.

Následník trůnu arcivévoda František Ferdinand d'Este v admirálské uniformě, Zámek Miramare, 1914. Foto: NPÚ, Státní zámek Konopiště

První velká reforma rakouského námořnictva proběhla v polovině 19. století za přímé participace arcivévody Maxmiliána, mladšího bratra Františka Josefa I., a jeho přítele a spolupracovníka kontraadmirála Wilhelma von Tegetthoff (*23. 12. 1827 Maribor – †7. 4. 1871 Vídeň). Oba zavedli nové směry strategie rakouského námořnictva, které se vítězně projevily v roce 1866 v bitvě s italským loďstvem u ostrova Lissy. Další reforma námořnictva nastala po nástupu arcivévody Františka Ferdinanda d'Este, který zavedl nové změny v rámci působení rakousko-uherského námořnictva. Právě přímé propojení arcivévody Františka Ferdinanda d'Este s námořnictvem mělo další souvislosti s děním v námořnictvu. Návštěvy arcivévody Františka Ferdinanda d'Este v Terstu, Pule a dalších přístavech c. k. námořnictva byly zachyceny na spoustě fotografií, které dokumentují všechny události spojené s vrchním velitelem námořních sil. Arcivévoda František Ferdinand d'Este plnil samozřejmě spoustu povinností vzhledem ke svému postavení, včetně zahraničních cest do Afriky, Asie, Oceánie a dalších končin. Jeho cesty probíhaly obvykle na válečných lodích, které byly schopny zaoceánských plaveb, z těchto cest se dochovala spousta fotografického materiálu nejen v paměťových institucích České republiky, ale hlavně v Rakousku. Rodinné fondy d'Este bohužel byly po teroristickém aktu na oba arcivévodské manžely roztroušeny do různých podsbírek, které dodnes nejsou z tematického pohledu sjednoceny. V mnohých z nich existují zajímavé fotografie, které ukazují námořnické uniformy arcivévody a jeho doprovodu.

Vůbec první výstrojní předpis pro rakouské válečné námořnictvo byl vydán 22. dubna 1815. Ten zavedl jako základní barvu stejnokroje modrou. Střih námořnické uniformy se nelišil od stejnokroje armádního. Tmavomodrý kabátec, zvaný Flottenrock, měl světle modré vyložení se zlacenými knoflíky s vyraženou námořní kotvou. Součástí uniformy byly tmavomodrá vesta, bílá košile a kalhoty. Ty se nosily ve dvou provedeních – bílé pro letní období a tmavomodré v zimě. Kolem krku nosili kadeti obtočen námořnický šátek. Nárameníky měly zlaté bulionové třásně. Pokrývku hlavy tvořil námořnický cylindr se znakem kotvy. Změny nastaly v roce 1837 a pak následně v několika obdobích před slavnou vítěznou bitvou u Lissy roku 1866. Výstrojní předpisy z let 1850, 1852, 1859 a 1859 uzákonily dvouřadý kabátec Flottenrock s nárameníky pro důstojníky. Na rukávech se začaly objevovat hodnostní prýmky. Flottenrock sloužil jako

Čepice pro admirály námořnictva arcivévody Františka Ferdinanda d'Este, počátek 20. století. Foto: Ladislav Šmitke (Vojenský historický ústav Praha)

Námořnická čepice (Marinekappe) M 1907 určená pro vyšší poddůstojníky bitevní lodi SMS Viribus Unitis. Foto: Radek Polách (Heeresgeschichtliches Museum)

slavnostní uniforma a mohl být nošen i rozepnutý. Pro denní službu byla zavedena námořnická čepice, důstojníci ke slavnostní uniformě nosili dvourohý černý plstěný klobouk. Ten obsahoval zlatou dracounovou portu po obvodu. K té se připínala černá stuha s vyšitým jménem lodi. Většinou se ale uplatňovala námořnická čepice se štítkem.[54)]

Velké změny v organizaci námořnictva nastaly v letech 1849/1850, na kloboukových pokrývkách hlavy posádky se objevil zlatistý nápis K. K. MARINE. Důstojníci obdrželi vyšší typ tmavomodré čepice. V roce 1866 výnosem ze 12. září byl stanoven nový typ uniforem. Další typ uniformy přišel na řadu výnosem z 20. října 1868, kdy byl Flottenrock – kabátec – vyveden v definitivní tmavě modré podobě. Pro výkon úřednických funkcí byl zaveden nový typ námořnického klobouku M 1873, pro nižší třídy s černou ripsovou stuhou po okraji, zlatou středovou dracounovou portu ukončenou do špičky společně se zlaceným knoflíkem s vyraženou námořnickou kotvou. V roce 1891 se námořní distinkční značení dělilo na červenou (inženýři, konstruktéři lodí, dělostřelectvo, civilní pracovníci), světle modrou pro námořní komisaře, tmavě modrou pro úředníky hydrografických služeb a námořních škol a černou pro námořní doktory. Černý plstěný dvourohý klobouk byl u důstojníků používán už jen k přehlídkám a jako součást gala uniformy. Námořnická čepice si zachovala svou podobu včetně kruhového označení hodností. Další změna nastala v roce 1902 a roku 1907. Dotýkala se zvláště doplňků námořnických uniforem. Kupříkladu hudební kapely dostaly na límec a manžety vyšitý symbol lyry a speciální bílý uzel.

Admirálové a důstojníci byli hodnostně označeni stejně jako jejich armádní kolegové pouze na tmavomodrých kabátech svých slavnostních uniforem. Lodní kabáty i saka pro denní službu. případně bílé letní kabáty, které se nazývaly kytlice, dostaly pro všechna námořnictva tradiční rukávové prýmky. Výjimkou byly zlaté hvězdy na admirálských epoletách. Této skupině generality odpovídaly námořnické hodnosti tzv. vlajkových důstojníků (Flagg-Offiziere), tedy admirálů. V Rakousku-Uhersku byli zastoupeni ve třech stupních: admirál (Admiral), viceadmirál (Vize-Admiral) a kontradmirál (Kontra-Admiral). Od roku 1916 pak byla dočasně po dobu první světové války ustavena hodnost velkoadmirála (Großadmiral).

Admirál se svou hodností vyznačoval širokým generálským prýmem na manžetách, také distinkcemi na Flottenrocku a na límci, který byl doplněn jedním až třemi dracounovými užšími prýmky nad sebou. Od poloviny devadesátých let 19. století byl vydán nový předpis k hodnost-

54) Aichelburg, Wladimir: I Velieri Degli Asburgo. La Marina austriaca tra storia e leggenda. Terst 2001. Koudelka, Alfred: Unsere Kriegs-Marine. Vídeň 1899.

Následník trůnu arcivévoda František Ferdinand d'Este na společné fotografii s manželkou a dětmi v námořnických čepicích bitevní lodi SMS Viribus Unitis, počátek 20. století. Foto: NPÚ, Státní zámek Konopiště

nímu označení. Nad širokým prýmem byly tentokráte umístěny masivní osmicípé, dracounovou nití vyšité hvězdy. Tři byly určeny pro admirála, dvě pro viceadmirála a jedna pro kontradmirála. Další změna v hodnostním označení nastala po roce 1909, kdy k prýmkům byla přidána klička zvaná též Elliotovo nebo Eliášovo oko. Tento styl byl převzat několika zahraničními námořnickými složkami na sklonku 19. století z hodnostního systému britské Royal Navy. V Rakousko-Uhersku navíc dostali admirálové nad kličkou císařskou korunu. Na epoletách slavnostního stejnokroje zůstaly nadále admirálské hvězdy z původní adjustace. Podobně byly po obvodu čepic nového modernějšího typu M 1907, stejně jako u předchozích pokrývek hlavy, určeny skupině vlajkových důstojníků tři dracounové obvodní prýmky. V průběhu let 1911 a 1918 byla námořnická uniforma změněna ve dvaašedesáti dalších případech.

Uniforma kapitána řadové lodi Johanna prince von und zu Liechtenstein, 1907–1912. Foto: Radek Polách (výstava Naše moře v Národním technickém muzeu 2014)

Kuriozitou se stal červený námořnický fez pro lodní složky založené z řad muslimských obyvatel Rakouska-Uherska, dále to byla uniforma námořních pilotů, kteří působili při námořních přístavech Jaderského moře. Speciální tmavě modrou dvouřadou uniformu měla taktéž Tegetthoffova veteránská společnost, která používala speciální námořní černý plstěný klobouk s černou ripsovou portou hraně. Doplňovala ji zlatá dracounová porta s vloženým motivem kotvy. Uniformy v průběhu celého období mohly být rozšířeny o další odznaky a speciální dekorace.

Císař Karel I. na nádraží v Pule při přivítání admirálem Eugenem von Chmelarž a viceadmirálem Maximilianem Njegovjanem. V pozadí císařův adjutant princ Zdenko Lobkowitz. Fotografie pořízena před pohřbem velkoadmirála Antona Johanna Hause, 9. 2. 1917. Foto: Österreichische Nationalbibliothek

Hodnostní označení císařského a královského námořnictva

Matrose 2. Klasse
Matrose 1. Klasse
Marsgast
Bootsmannsmaat
Unterbootsmann
Unterbootsmann
Stabsbootsmann
Stabsbootsmann
Oberstabsbootsmann
Oberstabsbootsmann
Längerdienende Unteroffiziere
Einjährig-Freiwilliger *(jednoroční dobrovolník)*
Seekadett *(námořní kadet)*
Seefähnrich (námořní praporčík)
Fregattenleutnant (fregatní poručík / nadporučík)
Linienschiffsleutnant (poručík řadové lodi / kapitán-poručík)
Korvettenkapitän (korvetní kapitán)
Fregattenkapitän (fregatní kapitán)
Linienschiffskapitän (kapitán námořní lodi / námořní kapitán)
Kontreadmiral (kontradmirál)
Vizeadmiral (viceadmirál)
Admiral (admirál)
Großadmiral (velkoadmirál)

S láskou a vírou v Boha

Arcibiskup pražský a kardinál Lev svobodný pán Skrbenský z Hříště, po roce 1901. Foto: Arcibiskupství pražské

Historické fotografie ze šlechtického prostředí dokladují také přítomnost církevních činovníků ve šlechtických kruzích. Jako základní určující prvek k identifikaci osoby bychom v tomto případě také měli hledat pokrývku hlavy.[55] Pro výkon civilních záležitostí obvykle arcibiskupové resp. kardinálové nosili klasický černý plstěný klobouk s dlouhým vlasem, velkou stříškou a doplněný kroucenou šňůrou, která po obvodu dýnka byla ukončena střapci v počtu náležejících dané hierarchii v církevním společenstvu. Kupříkladu kardinálský klobouk byl doplňován patnácti střapci, kanovník Metropolitní kapituly měl střapce dva ze šňůry červené barvy a arcibiskup nosil obvykle deset střapců zelené barvy.[56] Tento klobouk byl hlavním symbolem zvláště pro kardinálský post. Už od roku 1244 každý kardinál při svém jmenování obdržel dodnes známý kardinálský klobouk, jmenovací dekret a kardinálský prsten – znamení svazku s církví. Biret nebo též kvadrátek, coby odznak důstojenství, jej oficiálně nahradil teprve před několika lety. Přesto i tato pokrývka hlavy byla používána a společně s kombinací mitry (infule) a solidea (také zvaného pileolus či zucchetto) a stala se nejznámější pokrývkou hlavy římsko-katolického duchovního.[57] Zajímavostí je známý popis pouzdra na biret kardinála Schönborna, které bylo z rudého safiánu a bohatě zdobeno zlatem, uprostřed byl papežův erb.[58]

Velmi jednoduchý a prostý se jeví oděv církevního hodnostáře 19. a počátku 20. století. Klerika jako mimoliturgický oděv byla nařízena k nošení 19. ekumenickým Tridentským koncilem, který zasedal v letech 1545–1563. Samotný termín klerika je odvozen od slova klerik nebo také sutana (z francouzského soutanne), někdy i reverenda. Jedná se o dlouhé volně

55) Jako metodickou publikaci pro identifikaci církevních a liturgických pokrývek hlavy lze doporučit: Philippi, Dieter: Sammlung Philippi – Kopfbedeckungen in Glaube, Religion und Spiritualität. Leipzig, 2009.
Pro řádové oděvy a jejich popis je doporučeno: Buben, Milan M.: Enycklopedie řádů a kongregací v českých zemích. I.–V. Praha 2002-.

56) Srovnej dle fotografií: Papežská korunovace Matky Boží Svatohostýnské, Brno 2012, s. 102.
Jonová, Jitka: Kapitoly ze života Lva Skrbenského z Hříště pohledem Svatého stolce. Uherské Hradiště 2013, s. 38, 58–60.

57) Sovák, Čeněk: Z dějin klobouků. Nový Jičín 1969, s. 35.

58) Více zde: Polách, Radek: Církevní, liturgické a obřadní pokrývky hlavy 19. a 20. století (nejen) v muzejních sbírkách. In: Textil v muzeu 2014. Brno 2014, s. 70–75.

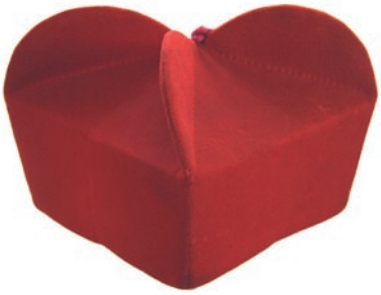

Kvadrátek kardinála Františka Saleského Bauera, 1911–1915. Foto: Radek Polách (Muzeum regionu Valašsko)

Klobouk pražského arcibiskupa a kardinála Lva svobodného pána Skrbenského z Hříště, 1900–1916. Foto: Radek Polách (Muzeum Novojičínska)

splývavé roucho duchovního, které přiléhá k tělu. Může se také používat jako spodní součást liturgického oděvu nebo jako svrchní oděv pro všední dny. Dle církevní hierarchie se také aplikují barvy kleriky. Při všedních dnech se na fotografických snímcích z konce 19. století objevují duchovní (arcibiskupové či kardinálové) s černou klerikou zdobenou zeleným, resp. červeným lemováním. Na krku mají obvykle zavěšený náprsní křížek šperkové podoby zvaný pektorál. Klerika se nosí až do dnešních dnů a je opatřena pásem kolem krku zvaný lingulum. Jeho speciální redukovaná forma se nazývá kolárkem. V pase se obepínala klerika širokým pásem – cingulem. Cingulum (lat. balteus, cinctorium, zona) sloužilo nejen k podkasání kleriky, někdy se lze setkat s názvem „liturgický pás nebo opasek". Liturgické barvy cingula se objevují již od 10. století. Barvu, podobně jako barevnost kleriky, určuje hodnostní stupeň jeho nositele. Nižší duchovenstvo nosí černé cingulum, biskupové a někteří vyšší preláti fialové, arcibiskupové zelené, kardinálové červené a papež bílé.

Vlevo nahoře: Klobouk dvourohý příslušníka Německého řádu, počátek 20. století. Foto: Radek Polách (Muzeum Bruntálska)

Vpravo nahoře: Klobouk dvourohý příslušníka Maltézského řádu, počátek 20. století. Foto: NPÚ, Státní zámek Horšovský Týn.

Vlevo dole: Klobouk dvourohý laického příslušníka Maltézského řádu, počátek 20. století. Foto: Jiří Šternberk (Zámek Jemniště)

Heinrich Karl August princ von und zu Liechtenstein v řádovém oděvu bailliva Maltézského řádu pro české velkopřevorství (1904–1914), 1908 Foto: NPÚ, Státní zámek Velké Losiny

Představitelé šlechtických rodů druhé poloviny 19. a počátku 20. století byli samozřejmě úzce spjatí s katolickou církví, a to nejen vzhledem ke svým statkům, ale také díky přítomností rodinných příslušníků v hierarchii duchovenstva. Najdeme zde rovněž známé arcibiskupy, jako byl v letech 1853–1892 Bedřich lantkrabě z Fürstenberga (*8. 10. 1813 Vídeň – †20. 8. 1892 Hukvaldy) nebo v letech 1916–1920 Lev Skrbenský svobodný pán z Hříště (*12. 6. 1863 Hukovice – †24. 12. 1938 Dolní Dlouhá Loučka) na olomouckém stolci a v letech 1849–1885 Bedřich Josef kníže Schwarzenberg (*6. 4. 1809 Vídeň – †27. 3. 1885 Vídeň), v letech 1885–1899 František hrabě Schönborn (*24. 1. 1844 Praha – †25. 6. 1899 Sokolov), v letech 1899–1916 Lev svobodný pán Skrbenský z Hříště a v letech 1916–1919 Pavel hrabě Huyn (*17. 2. 1868 Brno – †1. 10. 1946 Bolzano-Gries) na stolci pražském, ale také zástupce šlechtických rodin v řadovém duchovenstvu. Na fotografiích ve šlechtických kolekcích jsou zachyceni jednak při plnění významných liturgických obřadů, jako bylo kupř. svěcení mostů a církevních staveb, jednak při plnění klasických civilních povinností, účasti při společenských událostech, návštěvách členů panovnického domu Habsburků a dalších aktivitách.

Bohužel církevní oděvy vyšších hodnostářů katolické církve nejsou dnes z velké většiny dochovány, a proto se lze jen na základě dobových zpráv domnívat, kde všechny nádherné oděvy skončily: „*Než strýc zemřel, odkázal všechny své oděvy ze sukna pražským farním kostelům na oblečení pro ministranty. Hedvábné pláště cappa magna zdědil jeho nástupce, kardinál Skrbensky. Kardinál Schönborn svého času také od svého předchůdce zdědil všechny hedvábné oděvy, ale byly mu příliš krátké, takže je nemohl používat. Zvláště jedné krásné, nové, červené cappy bylo páteru Wünschovi vždy líto. Kardinál Schwarzenberg, přechůdce strýce kardinála, se stal kardinálem už v mladém věku, v roce 1842, nejprve byl arcibiskupem v Salcburku, od roku 1850 v Praze. Za desetiletí už byla jeho cappa magna dost ošoupaná a jak p. Wünsch říkával, hrála všemi barvami. Příbuzenstvo se tedy rozhodlo věnovat kardinálovi novou. Učinili to u příležitosti jednoho z jeho četných jubileí na začátku 80. let. Strýc kardinál, tehdy ještě rektor semináře, byl se svým vrchním pastýřem často pohromadě a vyprávěl o kardinálově zlosti a nelibosti, když mu byl dar předán. Těch pár tisíc guldenů, kterých taková cappa stála, by byl raději využil pro některou ze svých nadací.*“ Tak píše Erwein Lobkowicz o svém strýci.[59] Mezi srovnávací dokumentaci lze zařadit galerii arcibiskupů, která je ke shlédnutí v reprezentačních prostorách arcibiskupského paláce v Praze.[60] Mezi známé značky vyrábějící pokrývky hlavy pro církevní hodnostáře se řadila firma Borsalino ze severoitalského města Alessandria, jejíž viněty lze vysledovat na podšívkách většiny klobouků církevních představitelů z let 1850–1918.

59) Lobkowicz, Erwein: Vzpomínky na monarchii. Praha 1997, s. 83.

60) Kropáček, Jiří: Arcibiskupský palác v Praze s historickým přehledem pražských arcibiskupů. Kostelní Vydří 2012, s. 86–87.

Šlechtické služebnictvo

Na mnoha fotografiích šlechtických rodin jsou zachyceny události z běžného života, kde se objevuje také šlechtické služebnictvo. Obvykle je oděno do pracovních nebo ceremoniálních oděvů, pro které jsou typické livreje a nezbytný doplněk – pokrývka hlavy. Pro potřeby reprezentace služebnictva šlechty byly vyráběny dvourohé nebo třírohé černé plstěné klobouky z kvalitní králičí srsti u vybraných c. k. dvorních dodavatelů, převážně z vídeňského okruhu. Klobouky byly doplňovány zlatými nebo stříbrnými dracounovými portami a bulionovými třásněmi, heraldicky barevnými ripsovými stuhami, pštrosím peřím nebo chocholem z barevného kohoutího peří (tzv. fedrpuš). Doplněny byly dominantním zlatým nebo stříbrným knoflíkem s vyraženým erbem příslušného šlechtického rodu.[61] Tyto livrejové součásti, jak již bylo řečeno, vycházely ze vzoru dvorské uniformy. Byly velice pestré a odlišovaly se rod od rodu. Jejich početnost byla přímo úměrná počtu sloužících, majetku a počtu sídel šlechtické rodiny. Schwarzenbergové a Liechtensteinové si mohli dovolit mít početné livrejované služebnictvo nejen na svých sídlech, ale také ve svých palácích v hlavním městě Vídni nebo v sídlech v Praze. Avšak i malé a nepočetné šlechtické rody své služebnictvo vybavovaly honosnou uniformou s kloboukem. Pozadu nezůstával ani arcibiskupský dvůr v Kroměříži, Olomouci nebo Praze, kde obzvlášť dodnes dochované livreje a klobouky služebnictva arcibiskupa a kardinála Lva Skrbenského z Hříště jsou dokladem sounáležitosti s habsburským dvorem a tehdejšími oděvními trendy.[62] Nesmí být v případě církve opomenuto používání dvourohých klobouků jako součástí ceremoniálních uniforem některých řádů, jako byli Maltézští rytíři, členové Německého řádu a dalších řádových společenstev.[63]

Vzorem pro tvorbu oděvů služebnictva byl samozřejmě dvůr ve Vídni.[64] Císařské livrejované služebnictvo se dostávalo pouze omezeně na půdu zemí Koruny české, ale přesto pravidelným přístupem ke dvoru mohla šlechta „kopírovat“ domácnost svého vladaře. Císařští livrejovaní sloužící se objevovali při všech oficiálních ceremoniálních záležitostech císaře Františka Josefa I., při diplomatických jednáních a dalších státnických povinnostech. Základem oděvu císařského služebnictva byla livrej, a to jak vycházková, tak i ceremoniální. Doplňována byla obvykle dvourohým plstěným kloboukem nošeným rohy dopředu a dozadu. Livrej byla dekorativně zdobena státními znaky a heraldickými knoflíky. Výrobci těchto livrejí pocházeli z nejlepších krejčovských dílen původem převážně z hlavního města Vídně. Jednalo se vždy o dvorní dodavatele císařského dvora, což bylo známkou kvality tehdejší podunajské monarchie. Dodavatelé

61) K podrobnějšímu studiu existujících fondů erbovních knoflíků lze využít materiál: Müller, Karel – Polách, Radek: Klobouky s erbovními knoflíky. In: Vlastivědný sborník Novojičínska. 59. svazek. Nový Jičín 2009, s. 4–5, 15–16. Zajchowski, Zbigniew: Guziki herbowe Zamki i Pałace czyli guziki liberyjne z herbami szlacheckimi oraz zamki, pałace, dwory na dawnych pocztówkach. Elblag 2008.

62) Polách, Radek: Klobouk dolů. Klobouky a pokrývky hlavy slavných osobností 19. a 20. století. Nový Jičín 2009, s. 13.

63) Více zde: Polách, Radek: Dvourohé a třírohé klobouky s erbovními knoflíky. In: Textil v muzeu. Soubor statí k problematice, uložení a transport textilních sbírek. Brno 2011, s. 48–53. Polách, Radek: Podivuhodné uniformní pokrývky hlavy ve sbírkách v České republice. In: Textil v muzeu – Reflexe války v textilu a oděvu. Brno 2014, s. 20–23. Müller, Karel – Polách, Radek: Klobouky s erbovními knoflíky. In: Vlastivědný sborník Novojičínska. 59. svazek, 2009, s. 4–25.

64) Dvorské livreje v období vlády císaře Františka Josefa I. více viz:
Köppen, Thomas: Freie Fahrt für Österreichs Kaiser. In: Achse Rad und Wagen. Roč. 2006, č. 14, s. 101–105.
Hassmann, Elisabeth – Kurzel-Runtscheiner, Monica – Paidasch, Christoph: Prunkfahrzeuge des Wiener Kaiserhofes. Wien, 2009, s. 9, 12, 40. Winkelhoferová, Martina: Viribus unitis. Císař a jeho dvůr. Nový pohled na Františka Josefa. Praha 2011, s. 76–78.

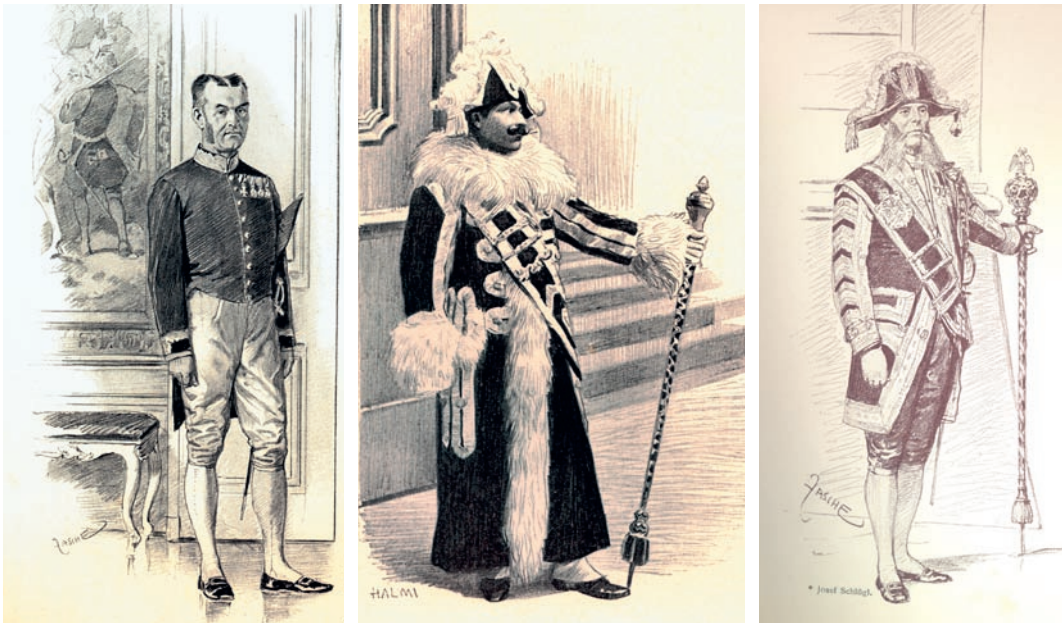

Livrejovaní sloužící císařského dvora ve Vídni, 1898 Foto: Radek Polách (Národní muzeum – Zámecká knihovna Bystřice pod Hostýnem)

plstěných klobouků a knoflíků však mohli být i z jiných končin monarchie, přesto však jejich značka nebyla většinou zastoupena a byla nahrazena značkou dodavatele uniformy. Vzhled uniformy císařského úřednictva byl organizován kanceláří nejvyššího hofmistra. Skvostné uniformy císařského dvora byly obdivovány nejen při oficiálních příležitostech vídeňským obyvatelstvem, ale všude tam, kde se císař František Josef I. a později i císař Karel I. se svým služebnictvem a doprovodem objevil.[65] Předpisy pro jejich výrobu byly striktní. Kupříkladu výška límce tmavomodrého soukenného kabátu s černým sametem a šarlatově rudým lemováním byla stanovena dle postavy úředníka a nesměla přesáhnout více než šest a méně než čtyři centimetry. Kabátec, který dosahoval k bokům, se zapínal zlatými řadami knoflíků s vyraženým císařským orlem. I šosy kabátu musely předpisově dosahovat nad kolena. Knoflíky se objevovaly také na manžetách a v menší podobě i na kašmírových nebo hedvábných vestách. Límce a rukávy měly zlaté lemovky a úřednická rozeta na přední části límce označovala daný typ hodnosti. Bílá vázanka a bílé kožené rukavice byly nezbytnými doplňky. Ceremoniální livrej doplňoval také plášť z tmavomodrého sukna s černým sametovým límcem. Celkem se takto rozlišovaly tři třídy císařského služebnictva. Pro tyto potřeby existoval přednosta departmentu pro záležitosti uniforem, který se staral o vydávání, správu a objednávání nových kusů. Uniformy měly v perfektním stavu vydržet minimálně dva roky, což měli na starosti samotní nositelé – sloužící.[66]

Třírohé pánské klobouky byly oblíbené již ve druhé polovině 17. století, převážně však ve století osmnáctém. Napoleonské období přivodilo naopak oblibu dvourohých klobouků dle stylu samotného vojevůdce císaře Napoleona Bonaparte, tentokráte se však již více začalo využívat těchto pokrývek hlavy pro civilní společnost. Samozřejmě, že prvním, kdo přinesl nový

65) Polách, Radek: Císař Karel I. na východní frontě. In: O wojnę powszechną za wolność ludów... Pierwsza wojna światowa na ziemiach polskich – aspekty społeczne, polityczne i militarne. Kielce 2014.

66) Zajímavé srovnání nabízí publikace: Winkelhofer, Martina: Viribus unitis. Der Kaiser und sein Hof. Ein neues Franz-Joseph-Bild. Vídeň 2008. Publikaci doprovází 39 historických vyobrazení, původně z knihy Viribus Unitis, které dokumentují život a módní styly na dvoře ve Vídni.

módní kurs v tehdejším Rakousku, byl císařský dvůr mladého Františka Josefa I. a úřad nejvyššího hofmistra. Dvourohý armádní klobouk vzor 1848 používaný nejvyššími armádními důstojníky se v civilní podobě stal povinnou součástí stejnokroje livrejovaného služebnictva a dvorských úředníků. Právě tyto nádherné dvorské uniformy se společně s klobouky staly vzorem pro livrejované služebnictvo šlechtických rodin a na sklonku dlouhého 19. století symbolem postavení šlechtického rodu.

Galalivrej císařského komořího, kolem roku 1900. Foto: Radek Polách (Státní zámek Březnice)

„Naše procházky Prahou byly pro nás vždycky něčím zvláštní. Jedním z jejich cílů bylo také vyhledávání, obdivování a počítání dveřníků. Nosili dvourohý klobouk a s dlouhou holí stáli na stráži před branami paláců, zvláště když jejich páni přijímali hosty. Byl tu především vlastní dveřník v Schönbornském paláci, starý Benýr. K našemu smutku většinou nosil jen obyčejnou portýrskou čepici a na sobě měl černý livrejový kabát se žlutými knoflíky s erby. Jen zřídka, při slavnostních příležitostech, si přehodil jasně červenou šerpu, která nebyla podle tehdejších zvyklostí lemována a jejíž jedinou ozdobou byla mosazná destička s erbem. I klobouk nosil Benýr nesprávně, špičkami dopředu a dozadu a nikoli do stran à la Napoleon, jak bylo tenkrát zvykem.“ Takto popisuje své zážitky se služebnictvem Erwein Lobkowicz.[67)]

Samotný termín livrej (z francouzského livrée) označuje civilní uniformu určenou, pro mužské služebnictvo nebo podřízené osoby, jejíž počátky sahají až do dob středověku. Původně se livrej skládala z frakového kabátce, obleku s kratší přední stranou a zužujícím se zadním dílcem, sahajícím až ke kolenům. Podobně bohatě byly zdobené vesty a punčochových kalhot. Kabátec byl obvykle zdoben heraldickými barvami. Ještě v 18. století byly livreje šity převážně z vlněných a bavlněných látek a zdobeny vyšitými ornamenty, jak o tom svědčí známá livrej podplukovníka Jeana Baptista Bréquina de Demange (1708–1785), učitele matematiky rakouského císaře Josefa II., která je dodnes uchovávána v depozitáři uniforem Kunsthistorisches Museum ve Vídni, nebo livrej ze sbírek Muzea Novojičínska vystavená ve stálé expozici v Žerotínském zámku v Novém Jičíně. V době éry rakouského císařství byly livreje nošeny k různým prioritním úkonům a příležitostem. V rámci monarchie se vyvinuly livreje pro dveřníky, kočí, komorníky, lesníky, lokaje, portýry, štolby, úředníky a další služebnictvo. Obliba nošení livrejí v 19. a na počátku 20. století měla právě přímou vazbu na nošení pokrývky hlavy – dvourohého nebo třírohého klobouku a cylindru.

67) Lobkowicz, Erwein: Vzpomínky na monarchii. Praha 1997, s. 56–57.

Klobouk dvourohý sloužícího hrabat Waldstein-Wartenbergů, 2. polovina 19. století. Foto: Radek Polách (Muzeum Novojičínska)

Klobouk dvourohý sloužícího hrabat Waldstein-Wartenbergů, 2. polovina 19. století. Foto: Radek Polách (Muzeum Novojičínska)

Klobouk třírohý sloužícího knížat Auerspergů z druhé poloviny 19. století. Foto: Radek Polách (Muzeum Novojičínska)

Klobouk dvourohý sloužícího hrabat Harrachů, 2. polovina 19. století. Foto: Radek Polách (Muzeum Novojičínska)

Podle těchto císařských livrejí si nechávali zhotovovat jednotliví členové šlechtických rodin livreje pro vlastní soukromé služebnictvo. Jejich vzhled byl odvislý nejen z postavení dané šlechtické rodiny, ale také odrazem majetkového uspořádání. Knížecí a hraběcí rody byly přece jen odlišitelné od svobodných pánů a rytířů. Obvykle vyšší šlechtické rody používaly kvalitnější druhy látek, heraldických prvků a zlaté dracounové a bulionové doplňky. I počet těchto uniformovaných osob byl dán majetkovými poměry. Kupříkladu Schwarzenbergové, Liechtensteinové, Lobkowitzové nebo Rohanové měli početné zástupy služebnictva, které bylo heraldicky bohatě zdobené. Přesto i střední šlechta se snažila ukázat své postavení a vybavovala své služebnictvo bohatě vyšívanými livrejemi, jako kupř. Clary-Aldringenové nebo Waldstein-Wartenbergové. I u služebnictva existovala oděvní hierarchie, kupříkladu dveřníci a ceremoniáři měli jako příslušenství vykládané šerpy a hole nebo kočí měli speciální typy dvourohých klobouků a cylindrů uzpůsobenou k jízdě s kočárem. Rozlišovalo se také prostředí – u dvora jezdil kočí s cylindrem se stříbrnými prýmky, ve městě se používal lesklý plstěný cylindr, na venkově byl povolován látkový model. Jeho doplňkem byla povětšinou černá lakovaná kokarda, v jejímž středu se nacházela mašlička v černé nebo erbovní barvě. Při velkých recepcích, hostinách, svatbách i domácích plesech mělo služebnictvo nařízeno být oblečeno v galalivrejích. Erwein Lobkowicz popisuje tuto situaci u roudnických Lobkowiczů: *„Tmavomodré dlouhé kabátce byly bohatě pošívané širokými zlatými prýmky, stejně jako červené vesty a krátké kalhoty. K tomu nosili bílé punčochy a střevíce s přezkami. Jen tam jsem ještě viděl staré poslovské uniformy, do kterých se oblékali štíhlé čeledíny ze stájí. Nosili šosaté kabáty se zlatými prýmky, které byly zvláště hustě*

Livrej sloužícího knížat Lichnovských z Voštic, počátek 20. století. Foto: Radek Polách (NPÚ, Státní zámek Hradec nad Moravicí)

Livrej slavnostní služebnictva arcibiskupství pražského, 1900–1916. Foto: Radek Polách (Arcibiskupství pražské)

našity napříč rukávů. Přes červené kalhoty měli uvázané hedvábné modré zástěry s dlouhými zlatými třásněmi podobné skotským kiltům. Tmavomodré sametové čepičky poslů byly kulatě vyklenuté, neměly štítek a vpředu byla připevněna tabulka s velkým erbem. Pak tu byly ještě galalivreje lovčích, které se střihem a prýmkovým osazením podobaly livrejím sluhů, patřily k nim však tmavozelené punčochy. Pologala lobkowiczkého služebnictva bylo střihem i barvou stejné jako gala, jen prýmky byly úzké a stříbrné“.[68] Důležitou roli, jak již bylo zmíněno, hrála barva. U rodu Pálffy se používaly bleděmodré livreje, stříbrné prýmky, žluté vesty. U Thunovského služebnictva se naopak galakalhoty služebnictva nosily v červeno-hnědé kombinaci, modré kabátce byly zdobeny kroucenými šňůrami. I detaily byly důležité. Služebnictvo hrabat Nosticzů mělo punčochy pošito světlemodrými hedvábnými klíny, u Windischgrätzů nosilo černý frak s červenými a stříbrnými šňůrami, kalhoty s lemovaným stříbrným prýmkem ve spodní části a hedvábné tmavě červené punčochy. Galalivrej však byla určena opravdu jen pro výjimečné úkony a příležitosti, tzv. domácí livrej předepisovala povětšinou dvouřadý frak tmavší barvy (modrá, černá, hnědá, šedá), který se nosil zapnutý s pomocí erbovních knoflíků. Plátěná vesta domácí livreje obvykle byla pruhovaná v erbovních barvách, jen zřídka se objevovala jednobarevná. Mohly se však objevovat oblíbené tzv. falešné vesty, což byly úzké proužkované pruhy plátna, které se zapínaly přímo do fraku a nahrazovaly tak vestu samotnou.

Obdobně jako u šlechtických rodů měli své služebnictvo i na arcibiskupských dvorech. Patrně nepropracovanější oděvy mělo arcibiskupské služebnictvo za pražského a olomouckého episkopátu arcibiskupa Lva kardinála Skrbenského z Hříště během jeho pražského působení v letech 1900–1916. Arcibiskup silně ovlivnil podobu uniforem livrejovaného služebnictva právě

68) Lobkowicz, Erwein: Vzpomínky na monarchii. Praha 1997, s. 65–66.

Cylindr kočího hrabat Clam-Gallasů, počátek 20. století. Foto: Radek Polách (NPÚ, Státní hrad a zámek Frýdlant)

Cylindr kočího hrabat Waldstein-Wartenbergů z konce 19. století. Foto: Radek Polách (Muzeum Novojičínska)

Cylindr kočího knížat Windischgrätzů ze zámku Kladruby z konce 19. století. Foto: Radek Polách (Muzeum Novojičínska)

u pražského arcibiskupství. Temně modré livreje, zdobené heraldickými znaky starobylého moravského rodu Skrbenských z Hříště, jsou dodnes ozdobou sbírek jak pražského, tak olomouckého arcibiskupství. Pro potřeby arcibiskupského služebnictva však byly k dispozici i jiné barevné kombinace jako kupříkladu červené livreje a bílé kalhoty. Vždy se však objevuje dvourohý nebo třírohý klobouk s erbovním knoflíkem s pražským či olomouckým arcibiskupským znakem. I přesto, že se většina heraldiků ještě donedávna domnívala o jednotné specifikaci znaku arcibiskupů, poslední průzkumy sbírkových fondů svědčí o tom, že znak pražského arcibiskupa se vyvíjel. Kupříkladu u osobnosti Lva Skrbenského z Hříště je to evidentní k propojení Velkokříže řádu sv. Štěpána, který obdržel v roce 1910 od císaře Františka Josefa I. Podobně jako arcibiskupské služebnictvo bylo v menší míře uniformováno služebnictvo jednotlivých biskupství, ale toto reprezentační odění bylo prezentováno pouze u výjimečných ceremonií. Arcibiskupští kočí obvykle používali černý plstěný třírohý klobouk s koženým podbradníkem. U arcibiskupských dvorů, kupříkladu na zámku v Kroměříži, v pražském paláci vedle Pražského hradu a dalších, stávali podobně jako u šlechtických paláců tzv. dveřníci. Měli za úkol střežit vstup do paláce a v případě návštěvy informovat další služebnictvo k přivítání hosta. Pro tyto potřeby měli podobně jako ceremoniáři slavnostní ceremoniální hole, zdobené arcibiskupskou heraldikou. *„Už jen dveřník před Arcibiskupským palácem na Hradčanech nosil o sváteční dny také kord. Jinak měl černý kabát i šerpu, která byla ze sametu a pošitá zlatými prýmky,“* cituje Erwein Lobkowicz.

Livrejované služebnictvo arcibiskupství olomouckého při čekání na průvod slavnosti Božího Těla v Olomouci, kolem roku 1910. Foto: Radek Polách (soukromá sbírka)

Zvláštní kapitolu v rámci služebnictva nejvyšší šlechty tvořila takzvaná garda. Nebyl to jen svébytný druh rodinného klenotu, který byl sestaven pro reprezentaci, ale taktéž další doklad movitosti rodu, který si takovou výjimečnou složku mohl dovolit zaplatit. Stálou a velmi významnou položkou v rámci existence šlechtické gardy tvořily náklady na uniformy. Pravidla fasování uniforem se samozřejmě měnila, ale vždy zůstával zachován vzhled uniforem, které byly odvislé od rodových barev. Kupříkladu Schwarzenbergská gardová uniforma byla tvořena z odstínů modré a bílé a to ve dvou základních koncepcích. „Velká uniforma“ (Grosse Montur) byla určena výhradně pro slavnostní příležitosti, zatímco „malá uniforma“ (Kleine Montur) byla zhotovována pro běžnou službu.[69] Součásti všedních uniforem měli gardisté k dispozici vcelku pravidelně. Jednalo se hlavně o košile, punčochy, kalhoty, vázanky, zimní spodky a rukavice, které doplňoval kabát – Waffenrock a černý dvourohý plstěný klobouk s chocholem z kohoutího peří. Tento klobouk vycházel z klasické koncepce tehdejší módy, byl opatřen širokou ripsovou stuhou po obvodu, kokarda byla doplněna dvojitou dracounovou portou ukončenou do špičky s připojeným leštěným hladkým knoflíkem. Pro slavnostní uniformu Schwarzenberské gardy byl jako typický doplněk používána pokrývka hlavy zvaná medvědice. Pro její výrobu byla samozřejmě používána barvená kůže z medvěda. Z jednoho kusu tohoto dnes chráněného zvířete se vyrobilo až šest čepic. Vysoká medvědí čepice byla doplňována krátkým kšiltem, podbradníkem a kovovým štítkem s erbovním znakem rodu.

Klobouk kočího kardinála a pražského arcibiskupa Lva Skrbenského z Hříště, 1900–1916. Foto: Muzeum Novojičínska

69) Voříšek, Martin: Kapela Schwarzenberské gardy. České Budějovice 2010.

Při plnění státních povinností

Státní služba na jednotlivých místodržitelstvích případně okresních hejtmanstvích byla důležitou součástí pracovní náplně střední šlechty, která neměla velké statky a majetky. Příkladem je hraběcí rodina Vetter von der Lilie nebo von Chyszów-Romer, která zastávala významné dlouholeté posty právě ve státní správě. Součástí jejich života byla také státní uniforma, které měla přesná pravidla a byla nošena při různých příležitostech. Důležitým rozpoznávacím symbolem, který se opět často objevuje na dochovaných fotografiích, je právě typický dvourohý úřednický klobouk. Vyroben byl z černě zbarvené kvalitní zaječí nebo králičí plsti, doplněn byl dracounovou nití vyšitými znaky Rakouska-Uherska v rozích v horní části střechy. Obvykle byl dle hodnosti doplněn dracounovou portou po obvodu a na levé straně obvykle černým terčíkem překrytým dracounovou nebo bulionovou portou ve tvaru písmene „U“ doplňovanou zlaceným měděným knoflíkem s rakousko-uherským státním znakem. Vnitřní část klobouku byla obvykle tvořena saténovou podšívkou s vytištěným logem výrobce klobouku, koženou potní páskou a případnými koženými poutky pro uchycení koženého podbradníku. V případě vyšších postů státní správy byl vrchní okraj klobouku lemován bílým či černým krátce střiženým peřím. Pro lepší pochopení jednotlivých hodnostních tříd a jejich titulů:

třída	1. instance	2. instance	3. instance
I.	ministerský předseda	–	–
II.	ministr	–	–
III.	–	místodržitel	–
IV.	sekční šéf	zemský prezident, místodržitelský viceprezident	–
V.	ministerský rada	dvorní rada	–
VI.	sekční rada vládní rada	místodržitelský rada	místodržitelský rada
VII.	ministerský tajemník	okresní hejtman	okresní hejtman
VIII.	ministerský vicetajemník	místodržitelský tajemník (vrchní okresní komisař), vládní tajemník	místodržitelský tajemník (vrchní okresní komisař), vládní tajemník
IX.	ministerský koncipista	okresní komisař,	okresní komisař,
X.	–	místodržitelský koncipista	místodržitelský koncipista
XI.	–	místodržitelský konceptní praktikant	místodržitelský konceptní praktikant

Uniforma zahrnovala dvouřadý kabátec s knoflíky (opět s vyraženým státním znakem Rakouska-Uherska), košili, vestu s knoflíky, kalhoty doplňované lampasy, bílé rukavice a nezbytnou součástí byla taktéž úřednická šavle zdobená obvykle opět dekorativně provedeným znakem rakousko-uherské monarchie. Kord byl obvykle doplňován portepee (zápěstník), které se mohlo lišit i barvami, kupříkladu finanční stráž jej měla v barvě tmavě zelené. Šavle byla

připevněna koženými popruhy pod kabátcem. Uniforma byla doplňována řády a medailemi, obvykle v menším počtu jen těmi nejvyššími druhy, zavěšenými na levé části hrudi. Ve výbavě nesměly chybět právě bílé jelenicové rukavice, občas se mohla vyskytovat i slavnostní šerpa. Služebnictvo při vykonávání ceremoniálních záležitostí používalo také ochranná gutaperčová pouzdra, aby nebyl dešti plstěný klobouk poničen.

Klobouk dvourohý státního úředníka, počátek 20. století. Foto: Radek Polách (Muzeum Novojičínska)

Slavnostní uniforma okresního hejtmana, počátek 20. století. Foto: Radek Polách (soukromá sbírka)

Jelikož představitelé šlechty vykonávali velmi často funkci ve veřejné státní správě, je zapotřebí se podívat i na tuto oblast. Odívání představitelů státní a komunální sféry vycházelo z nařízení samotného císaře. Rakouský císař František I. (II.) (* 12. 2. 1768 Florencie – † 2. 3. 1835 Vídeň) předepsal kabinetním listem z 25. dubna 1814 veškerému státnímu úřednictvu, jak má vypadat jejich uniforma. Livreje císařských sloužících se staly vzorem pro další nižší složky služebnictva. V předpisech se jednalo o jednořadý tmavozelený frak s barevnými sametovými výložkami na manžetách a stojatém límci. Doplňovala ho vesta, bílé nebo černé kalhoty, třírohý plstěný klobouk s kokardou, který byl později nahrazen dvourohým. Celou uniformu doplňoval kord s císařským státním znakem. Vyšívání, barvy výložek a typ stejnokroje byly rozdělením pro jednotlivé hodnostní třídy státní správy, kupříkladu fialková barva byla určena politickou správu. Po smrti císaře Františka I. (II.) bylo povoleno, aby se oděv úřednictva rozšířil o praktičtější bílé nebo zelené dlouhé pánské kalhoty zvané pantalony, které byly doplňovány lampasy. Tyto změny schvalované samotným rakouským císařem byly několikrát upravovány, poslední pravidla pro povinnost nošení uniformy u státních úředníků pochází z roku 1889. Státní úředníci se řadili podle svých hodností do první kategorie (první dvě hodnostní třídy), druhé kategorie (třetí až páté třídy), třetí kategorie (šesté až osmé třídy) a čtvrté kategorie (deváté až jedenácté třídy). Novou uniformu si museli všichni úředníci pořídit do konce roku 1890.

Starosta Prahy JUDr. Karel Groš a český místodržitel František kníže Thun-Hohenstein, 1906–1914 Foto: Klášter a zámek Doksany

Taktéž státní úřednictvo mělo své standardizované odění pro slavnostní příležitosti. Patrně nejbohatší státní služební uniformu z kvalitního materiálu měli zemští prezidenti, kteří reprezentovali jednotlivé země podunajské monarchie. Slavnostní livrej se skládala z dvouřadého tmavozeleného kabátce s přeloženým otevřeným stojatým límcem, šedých nebo pro léto stanovených pískově šedých kalhot, tmavozelené nebo letní bílé vesty, šerpy, dvourohého černého plstěného klobouku nebo důstojnického tschaka a dalších doplňků. Mezi ně patřily rukavice z bílé kůže. Pro nepříznivé počasí měli k dispozici tmavozelený plášť s límcem v černé barvě. Doplňován byl barevnými manžetami s knoflíčkem s vyraženým státním znakem. Knoflíky na uniformě byly u nižších hodnostních tříd s hladkým povrchem, u vyšších se používaly zlacené mosazné knoflíky, po roce 1867 s vyraženým státní znakem Rakouska-Uherska. Úředníci Ministerstva vnitra a Ministerstva války nosili uniformu s lemy v nafialovělé barvě pompadour. Nezbytnou součástí u vyšších hodnostních tříd byl slavnostní kord, který byl nahrazen šavlí se státním znakem na jílci. Oděv státního úředníka se dělil na slavnostní, který byl používán při návštěvách vysokých státních hodnostářů a při významných akcích na veřejnosti, a služební, který byl povinný při službě v úřadu a při výkonu úředních záležitostí. Pro rozlišení dvourohých klobouků civilní sféry je ukazatelem velmi jednoduchý vzorec. V případě, že klobouk ve špičkách svých rohů obsahuje státní znak (orla), jedná se vždy o doplněk státního úředníka. Může se jednat o okresního hejtmana, prezidenta krajského soudu, soudce, představeného státního podniku (kupř. státní tabákové továrny, na které měl stát monopol), nebo i jen o profesora. Na náramenících s bulionovými třásněmi se objevovaly stříbrné rozety, které rozlišovaly jednotlivé hodnostní třídy státních úředníků. U první hodnostní třídy se na výložkách slavnostní uniformy používalo zlaté vyšívání, u druhé a třetí se nosily prýmky s rozdílnou šířkou a počtem rozet. V roce 1891 vydalo c. k. ministerstvo vnitra nové nařízení, které upravovalo možnosti nošení služebního oděvu. Těžký a neprodyšný kabát mohla nahrazovat dvouřadá blůza tmavozelené barvy s přeloženým otevřeným stojatým límcem. Doplněna byla opět zlacenými mosaznými knoflíky s vyraženým státním znakem.

Se znakem okřídleného kola

Se znakem okřídleného kola

Zvláštní kapitolu osob zachycených na historických fotografií šlechtických rodin tvoří železniční úředníci a zřízenci.[70] Pro potřeby železničářské kategorie státních úředníků po stránce odívání vyšlo v průběhu druhé poloviny 19. století a počátku století dvacátého několik stejnokrojových předpisů. Ministerstvo obchodu dospělo v polovině roku 1856 k rozhodnutí sjednotit stejnokrojové součástky pro všechny železniční společnosti. Byla to sice revoluční myšlenka, kterou však omezil striktně kategorický požadavek ministerstva války, aby se železniční stejnokroje výrazně odlišovaly od uniforem vojenských. K tomuto účelu byla zřízena speciální komise, která po několika jednáních doporučila použití jako základní barvy modrou a jako doplňkové pro další části stejnokroje oranžovožlutou (zlatou). Symbolem železnice se mělo stát okřídlené kolo, které mělo být stejně jako všechny další případné odznaky provedeno ve stříbrné barvě. Argumentovalo se tím, že se ve velké většině jednalo o privátní zaměstnance. Barva zlatá měla zůstat výsadou důstojníků a státních úředníků. Návrhy stejnokrojů následně vypracoval Girolamo Franceschini (*12. 5. 1820 Terst – †7. 1. 1859 Vídeň), kostýmní ředitel dvorní opery ve Vídni, který v listopadu 1856 předložil své dílo ministru obchodu Georgu rytíři von Toggenburg (*24. 1. 1810 Rhäzüns – †8. 3. 1888 Bozen). Nový stejnokrojový předpis nato schválil sám císař František Josef I. a 3. dubna 1857 vyšlo oficiální nařízení „Předpis o stejnokroji úředníků a služebním oděvu zřízenců soukromých železničních společností a koncesovaných provozních podniků státních drah.“ Pro uniformy státních úředníků železniční sféry byla zvolena tmavomodrá barva stejnokroje, pro zřízence naopak světlomodrá. Pro rozlišení uniforem od armády bylo použito podle francouzského stejnokrojového modelu dvou řad knoflíků, které se na kabátě rozbíhaly od pasu k ramenům. Tím bylo dosaženo odlišnosti od rovnoběžně jdoucích dvou řad u uniforem armádních. Celý střih vycházel z tehdejší módy pánského oblečení – úzký pas, široká ramena a zvonovitá spodní část. Hodnostní označení se aplikovalo formou stříbrných dracounových výšivek na límcích kabátů a tvořila jej okřídlená kola, vavřínové snítky a stříbrné porty. Tři nejvyšší úřednické třídy měly navíc různě široké vyšívané pásy na kalhotách. Celý stejnokroj dle předpisu z roku 1857 se skládal z tmavomodrého kabátce s oranžovožlutým (zlatým) lemováním, tmavomodrých kalhot s oranžovožlutými (zlatými) výpustky a černého plstěného dvourohého klobouku. Ke stejnokroji se nosil i služebně přidělený kord. Úřednictvo jednotlivých společností se mezi sebou rozlišovalo používáním stříbrných knoflíků s iniciálami daného zaměstnavatele a v okřídlených kolech v rozích klobouků. Pro běžnou práci se kord vynechával a klobouk nahrazovala tmavomodrá soukenná služební čepice s černým koženým štítkem. Doplňována byla stříbrnou dracounovou portou a dracounovou nití vyšitým okřídleným kolem. Pro tuto běžnou práci byly uzpůsobeny i jiné typy kalhot, jejichž tmavošedá barvu sukna střídala v létě světlejší modrá bavlna. Z tmavomodrého sukna byl ušit zároveň také služební plášť železničářů. Jak už bylo řečeno, pro železniční zřízence byla zvolena světlomodrá chrpová barva oděvu. Ve stejném střihu jako úřednická uniforma byly pro 1. až 4. třídu k dispozici soukenné čepice, kabát a kalhoty. Hodnostní označení se objevovalo na stojatých límcích ve formě stříbrných prýmků, horních hranách služebních čepic (tzv. okolcích) a na manžetách rukávů. Lemování bylo provedeno oranžovožlutou (zlatou) barvou. Na jejich čepicích bylo pod okřídleným kolem vyšito zřízenecké číslo a na límcích byly rovněž připojeny iniciály železniční společnosti. Jako nezbytný doplněk byl do chladného a sychravého počasí

70) Jako metodickou publikaci lze využít: Krejčiřík, Mojmír: Železniční móda. Vývoj železničářských stejnokrojů od 19. století po současnost. Praha 2003.

určen samozřejmě plášť. Nejnižší pátá třída se odlišovala stanoveným předpisem dlouhou blůzou z lněné tkaniny s hnědě a modře pruhované, blůza měla ležatý límec lemovaný dvěma modrými portami a v oválných rozích byly vyvedeny iniciály společnosti. Přes blůzu se nosil černý kožený opasek, který byl spojen přezkou z leštěného stříbrného kovu. Výše uvedené skutečnosti napovídají o blízké podobnosti obou stejnokrojů pro úředníky a zřízence, která zanedlouho rozpoutala diskusi. Brzy začaly vycházet nová nařízení a souhlasy týkající se úpravy stejnokrojů. Významnou novinkou bylo zavedení červené čepice pro inspekční úředníky ve stanicích, kterou stanovil výnos ministerstva obchodu z 5. prosince 1870. Tento výnos byl následující rok 20. ledna 1871 upřesněn k služební povinnosti používat červené čepice pro přednosty stanic případně službu konající dopravní úředník – výpravčí vlaků a tato úprava prakticky trvá až do současnosti.

Další regulovaný předpis o stejnokrojích železničních úředníků byl vydán 4. července 1885 a dle nových požadavků upřesnil používání služebních stejnokrojů.[71)] Vzhled služebního stejnokroje byl převzat ze stejnokroje zavedeného v roce 1884 u státní paroplavby na Bodamském jezeře. Změny se týkaly zvláště krejčovského střihu, odstranil stříbrné výšivky na límcích, zavedl pojem služební stejnokroj, rozšířil rozdělení čepic a hodnostní označení úředníků z šesti až na osm tříd. Nově zavedl kategorii podúředníků. Slavnostní uniforma se skládala z černého plstěného klobouku, tmavomodrých kalhot a dvouřadého kabátu zvaného Flottenrock. Lodenový plášť tmavomodré barvy s ležatým límcem měl dle instrukcí dosahovat délky 10 cm pod kolena. Měl odepínatelnou kapuci, boční kapsy a dvě řady šesti černých kostěných knoflíků. Hodnosti se u státních drah rozlišovaly růžicemi kabátu se stojatým límcem a kroužky u soukromých železnic. Na rozdíl od předchozí jednotnosti barevné dracounové nitě ve stříbrné podobě byl tentokráte povolen pro první až pátou třídu zlatý dracoun. Úředníci třetí až páté třídy měli zavedeny na límci a manžetách stříbrné 33 mm široké prýmky a na kalhotách stříbrné lampasy, pro úředníky nejvyšších dvou tříd platilo pravidlo 53 mm širokých prýmek a dvojitých stříbrných lampasů. Kord se již nosil schovaný pod kabátem a společně s kloboukem bylo jeho užívání omezeno na slavnostní příležitosti. Vzhledu námořnické uniformy – Flottenrocku – se přiblížila i železničářská uniforma a čepice, podobně jako hodnostní označení v podobě různých řad stříbrných prýmků na rukávech a čepicích. Rovněž tak symbol železničářů – okřídlené kolo – bylo rozšířeno o císařskou korunu. Změnou byla také nově zavedená vesta namísto dřívější blůzy a povinnost bílé košile. U železničních zřízenců platily předpisy z roku 1857. Změna nastala o pár let později, když 30. září 1891 vyšel nový „Stejnokrojový předpis pro úředníky a úřednické aspiranty, podúředníky a zřízence státních a soukromých železnic.“ Celý předpis ještě více přiblížil vzhled uniformy podobné státním úředníkům. Pro železniční úředníky byly změněny stříbrné distinkce, knoflíky a odznaky za zlaté. Omezení nošení se dostalo také ke služebnímu kordu. Dalších změn se dočkalo hodnostní označení, kde u služebních stejnokrojů byly zavedeny růžice na náramenících a pouze slavnostní uniforma obsahovala růžice na límci. Rovněž kombinace zlatých lampas na kalhotách, nárameníky se zlatými přezkami a malými zlatými knoflíky byly změnou módního trendu. U služební uniformy se změnila barva kalhot na tmavě modrošedou barvu ze světle modrošedé. Konečně se dočkali inovace také zřízenci, u nichž byla zrušena talířová čepice a kabát s rozbíhajícími se řadami knoflíků. Tato záležitost však zapříčinila pravý opak a tyto zrušené oděvní součástky se staly v průběhu následujících let součástí módních výstřelků železničních zřízenců. Jejich nový předpis jim zaručoval čapky armádního vzoru. Průvodčí osobních vlaků dostali do vý-

71) Hodík, Milan – Landa, Pavel: Jak císař pán nechodil pěšky. Praha 2009, s. 86–106.

stroje dvojité černě proplétané kroucené šňůry ze zlatožlutého hedvábí na kabátech a blůzách. Zřízenci obdrželi také nové tmavě šedé pláště z lodenu nebo silného sukna s odepínatelnou kapucí. Výraznou změnou bylo taktéž zavedení vyraženého státního znaku – dvouhlavého orla na knoflících a kloboukových růžicích podobně jako u státní správy. Vytyčeny byly také události, při kterých byla povinnost si obléci slavnostní uniformu a změněn byl i pozdrav. Přes tyto všechny změny nenechaly další předpisy na sebe dlouho čekat.

Dne 16. července 1897 vyšel další stejnokrojový předpis. Sjednoceny byly části pravidel státní a soukromé železniční dráhy. Podúředníci měli nové pravidlo týkající se odznaků a knoflíků v postříbřeném kovu nebo v růžovém dracounovém šití. Slavnostní kabáty dostaly nově potah límců a manžet z černého sametu. Hodnostní barevnost se u železničních zřízenců vrátila zpět k bílému postříbřenému provedení. Vlakvedoucí obdrželi novou služební tašku z červené kůže ozdobenou okřídleným kolem a císařskou korunou u Státních drah. Poslední prováděcí předpis vyšel 15. června 1914. Těsně před začátkem první světové války zrušil nový služební předpis nošení nárameníků a úředníky zbavil námořnického typu kabátu a vesty. Úředníci se drobnými změnami více oddálili vzhledem od podúředníků. Nový předpis byl platný od 20. června, přesto bylo povoleno užívání starších typů uniforem až do konce roku 1918.

Následně je připojena tabulka zařazení železničních úředníků rakousko-uherských státních drah.

Stejnokrojová třída	Služební titul
1885	
I.	Prezident státních drah
II.	Náměstek prezidenta / Stavební, dopravní a administrativní ředitel
III.	Rada generálního ředitelství / Provozní ředitel
IV.	Vrchní inspektor
V.	Inspektor
VI.	Úředník 7. a 8. platové třídy
VII.	Úředník 9. platové třídy
VIII.	Úředník 10. platové třídy
1889	
I.	Prezident státních drah
II.	Náměstek prezidenta / Stavební, dopravní a administrativní ředitel
III.	Rada generálního ředitelství / Provozní ředitel
IV.	Vrchní inspektor
V.	Inspektor
VI.	zde se třída dělila na I. (sekretář I. a II. třídy), II. (Vrchní inženýr, inženýr), III. (Vrchní revident, revident) a IV. stupeň (Vrchní oficiál, oficiál)
VII.	zde se také dělila tří na I. (Koncipista), II. (Inženýr – adjunkt), III. (Adjunkt) a IV. stupeň (Adjunkt)
VIII.	I. (Koncipient), II. (Inženýr asistent), III. (Asistent) a IV. (Asistent)

1897	
I.	Prezident státních drah
II.	Ústřední inspektor
III.	Vrchní inspektor
IV.	Inspektor
V.	zde se třída dělila na I. (Drážní sekretář), II. (Vrchní komisař, vrchní geometr), III. (Vrchní revident, IV. (Vrchní oficiál)
VI.	I. (Drážní komisař), II. (Komisař, geometr), III. (Revident) a IV. stupeň (Vrchní oficiál)
VII.	I. (Drážní koncipista), II. (Adjunkt), III. (Adjunkt) a IV. stupeň (Adjunkt)
VIII.	I. (Drážní koncipient), II. (Asistent), III. (Asistent) a IV. (Asistent)

1914	
I./2	Ústřední inspektor
II./1	Vrchní rada státních drah / Vrchní inspektor
II./2	Rada státních drah / Inspektor
II./3	I. (Drážní vrchní komisař), II. (Vrchní komisař), III. (Vrchní revident), IV. (Vrchní oficiál)
III./1	I. (Drážní komisař), II. (Komisař), III. (Revident) a IV. stupeň (Oficiál)
III./2.	I. (Drážní adjunkt), II. (Adjunkt), III. (Adjunkt) a IV. stupeň (Adjunkt)
III./3	I. (Drážní asistent), II. (Asistent), III. (Asistent) a IV. (Asistent)

Železniční zaměstnanci se objevují na mnoha fotografiích, které dokumentují život šlechty. Nejznámější příklady fotografických záběrů jsou převozy těl zemřelých habsburských arcivévodů k smutečnímu pohřbu a umístění do kapucínské krypty ve Vídni, přičemž nejreprezativnější ze všech je patrně celý běh událostí převoz ostatků následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este a jeho manželky Žofie Chotkové ze Sarajeva. Bezprostředně po Sarajevském atentátu večer 29. června 1914 vyplula z Puly eskadra bitevních lodí, aby v srbském přístavu převzala rakve s těly manželského páru. Ze sarajevského vlakového nádraží byly smutečně zahalené rakve vypraveny speciálním vlakem do stanice Metković, kde již v přístavu kotvila válečná jachta SMS Dalmat a doprovodná torpédovka. Všechny tyto události byly bohatě fotograficky dokumentovány a jsou přítomny ve fondu Státního zámku Konopiště. Rakve byly pietně přeneseny námořníky na jachtu, která vedená torpédovkou plula směrem k ústí Neretvy. Tam již čekalo takřka celé válečné loďstvo v čele s bitevní lodí SMS Viribus Unitis, která bezprostředně poté vypálila salvu devatenácti ran na pozdrav. Válečná jachta SMS Dalmat přistála na boku bitevní lodi a rakve s těly zemřelých byly jeřábem vyzdviženy na její palubu. Eskadra následně zamířila k Terstu, bylo 30. června 9 hodin ráno. Město Terst se připravovalo již tento den na slavnostní rozloučení s arcivévodou a jeho chotí, všechny domy byly smutečně vyzdobeny. V sedm hodin večer 1. července 1914 zakotvila bitevní loď SMS Viribus Unitis a těla zemřelých zůstaly na palubě v lodní kapli, která byla na zádi pro tyto účely zřízena. Ostatní lodě zakotvily poblíž včetně válečné jachty SMS Lacroma, která na palubě vezla velitele námořnictva admirála Hause. V terstském přístavu na Rivě u přístavních schodů nedaleko ústí mola San Carlo byl uprázdněn

Klobouk dvourohý zaměstnance státní dráhy, 90. léta 19. století. Foto: Radek Polách (Muzeum Novojičínska)

Čepice zaměstnance Severní dráhy císaře Ferdinanda, 40. léta 19. století. Foto: Radek Polách (Muzeum Novojičínska)

velký prostor, v jehož středu byly zbudovány dva katafalky s černou a zlatou výzdobou. V sedm hodin ráno 2. července 1914 se zde shromáždili smuteční hosté v čele s admirálem Hausem, viceadmirálem Chmelařem a dalšími představiteli admirality a armádní generality ve slavnostních galauniformách. Obě rakve arcivévodského páru byly následně přemístěny z bitevní lodi SMS Viribus Unitis na prám, opatřeny smuteční výzdobou a za hřmotu dělových salv a hlaholu kostelních zvonů byly v 7.45 hodin dopraveny na katafalky na pevninu. Po naložení do pohřebních vozů byla těla se smutečním průvodem přepravena na železniční nádraží. Smuteční průvod se vydal několika hlavními ulicemi Terstu, celá cesta byla lemována námořníky ve slavnostních uniformách. Rozloučit se přišly tisíce obyvatel. Na jižním nádraží byly rakve pietně přeneseny do speciálního vagónu. Po zaplombování vozu se vlak vydal v 9.45 hodin na svou cestu do Vídně.

Zaměstnanci státní dráhy ve slavnostních uniformách, kolem roku 1900. Foto: NPÚ, Státní zámek Konopiště

Tyto události byly zachyceny také na černobílém filmu a vykreslují nejen záležitosti spojené s námořnickou uniformou – Flottenrockem, ale také úřednické, železničářské a další rakousko-uherské stejnokroje.

Následník trůnu arcivévoda František Ferdinand d'Este nastupuje do salónního vozu během manévrů v Sarajevu, 1914. Foto: NPÚ, Státní zámek Konopiště

Četnictvo a policejní složky

Zástupci četnictva v Rakousku, resp. Rakousku-Uhersku nosili v průběhu celého 19. století podobný typ uniformy jako armádní složky. Jejich představitelé se objevují na mnoha fotografiích z veřejných ceremoniálů, oslav, návštěv a dalších událostí, které byly zachyceny tehdejšími fotografy. Četnictvo vytvářelo vojensky organizovaný strážní sbor, který měl za úkol udržovat bezpečnost, klid a pořádek. Základní barva uniformy i při změnách střihů a typů stejnokrojů zůstala vždy zachována – tmavězelená. Změna nastala až v průběhu první světové války, kdy došlo k přechodu na uniformu polní šedi. Četnická uniforma měla červené ramenní výložky výložky, jednořadý typ vojenského kabátce zvaný Waffenrock byl vystrojen zlacenými knoflíky (u poddůstojníků a mužstva mosaznými). Jako pokrývka hlavy sloužil u lombardského četnického pluku dvourohý černý plstěný klobouk. V polovině 19. století používaly četnické složky pro výkon své činnosti přilby podle pruského vzoru tzv. pickelhaube, které byly opatřeny mosaznou špicí v horní části a z čelní části císařského orla. Jízdní složky četnictva mohly na helmě nosit při slavnostních příležitostech a parádách chochol z koňských žíní. Od šedesátých let 19. století se používaly jako doplněk fedrpuše z kohoutího peří. Na sklonku 19. století si rakouské četnictvo udrželo helmy, uherské četnictvo naopak klobouky. V Bosně a Hercegovině nosilo četnictvo také černé plstěné klobouky s příslušnými distinkcemi, jen muslimské složky měly červené fezy. Výzbroj sestávala k roku 1850 z kratší pušky systému Augustin s bodákem, které roku 1854 začaly nahrazovat perkusní zbraně typu Lorenz v kratším provedení. Kompletní přezbrojení četnictva nastalo roku 1867.[72)]

Pro české země se hodnostní struktura uniformovaného rakouského četnictva v roce 1895 dělila následovně:

- plukovník
- podplukovník
- major
- rytmistr I. třídy
- rytmistr II. třídy
- nadporučík
- poručík
- strážmistr
- závodčí
- četník

Přilba c. k. četnictva určená pro mužstvo, počátek 20. století. Foto: Radek Polách (soukromá sbírka)

72) Ucelený výklad dějin, oděvu, výstroje a výzbroje četnictva a policie v letech 1850–1918: Macek, Pavel – Uhlíř, Lubomír: Dějiny policie a četnictva I. Habsburská monarchie (1526–1918). Praha 1997. Spurný, Miroslav: Ve dne v noci podle zákoníku… Policisté a četníci v českých zemích do roku 1945. Olomouc 2013, s. 14–53.

Přilba městského strážníka v Novém Jičíně M 1899 pro důstojníky, počátek 20. století. Foto: Radek Polách (Muzeum Novojičínska)

Srovnávací tabulka:

Hodnostní třída	**Ministerstvo vnitra**	**Policejní správa**	**Policejní stráž**	**Policejní lékaři**
I.				
II.	Ministr			
III.				
IV.	Sekční šéf	Policejní prezident		
V.	Ministerský rada	Policejní ředitel, dvorní policejní rada	Ústřední inspektor bezp. stráže	
VI.	Sekční rada	Policejní ředitel, vrchní policejní rada		
VII.	Ministerský tajemník	Policejní rada		Policejní šéflékař
VIII.	Ministerský vicetajemník	Vrchní policejní komisař	Vrchní inspektor bezp. stráže nebo polic. orgánů	Vrchní okresní policejní lékař
IX.	Ministerský koncipista	Policejní komisař	Okresní inspektor bezpečnostní stráže	Okresní policejní lékař I. třídy
X.		Policejní koncipista	Revírní inspektor bezpečnostní stráže	Okresní policejní lékař II. třídy
XI.				Sanitní policejní asistent

Oproti tomu policejní složky byly od roku 1848 začleněny pod Ministerstvo vnitra, krátce sice došlo ke změnám, ale zlomem byl rok 1870, kdy definitivně zůstaly pod vnitrem. Následně byl v roce 1852 obnoven Nejvyšší policejní úřad. Pod pravomoc policejních složek spadala nejen veškerá policie, ale také část četnictva. Jako regionální orgány byly pověřeny jednotlivá místodržitelství, okresní hejtmanství, případně do 60. let 19. století ještě krajské vlády. Pod tyto složky patřily i nejnižší městské a obecní policejní útvary se známými strážníky. Jejich uniforma a pokrývka hlavy vycházely ze státních úřednických uniforem, přilba byla typu pickelhaube, většinou v čelní části zdobená městským znakem.

V tomto výčtu nesmíme zapomenout také na vojenskou policii jako nezbytnou složku armády a polní četnictvo, které se však řídilo vojenskými regulemi.

Příslušníci četnictva a zeměbrany na společné fotografii poblíž kasáren u Starého slunce v Novém Jičíně na začátku války roku 1914. Foto: Radek Polách (Státní okresní archiv Nový Jičín)

Vášeň v lovu a myslivosti

Myslivecká vášeň je spojena se šlechtou již od dob středověku. Jednotlivé lovy a hony šlechtických vrstev byly zvláště na sklonku 19. století a počátku 20. století zachyceny na mnoha fotografiích. Na rozdíl od řadových myslivců a lesníků, kteří pro výkony své funkce používali šedé či zelené oděvní doplňky, jejich nadřízení již byli vybavení slavnostní uniformou podobně jako šlechtické služebnictvo. Samozřejmě, že většinou byla v temně zelené barvě, doplněna heraldickými doplňky, nezbytným loveckým tesákem a dvourohým kloboukem. Lovci z řad šlechty nebo arcivévodských rodin na hony používali nejen klasické šedozelené takřka civilní obleky, ale také slavnostní myslivecké oděvy, speciálně šité na míru pro pohodlné zacházení se zbraní a ochranou před klimatickými podmínkami. Na historických fotografiích jsou tyto myslivecké obleky snadno rozpoznatelné díky samotnému záběru, kdy jedinec drží většinou v ruce loveckou pušku, případně trofej.[73)]

Klasický lovecký oděv pro parforsní hony, ovlivněný z ostrovní Velké Británie počátku druhé poloviny 19. století, se skládal z loveckého saka zapínaného na pět knoflíků, k němu patřily krátké kalhoty z bedfordského kordu. Obvykle se na tyto hony ještě ve druhé polovině 19. století nosily tvrdé klobouky – cylindry a vysoké kožené boty. Cylindr nahradil velmi brzy lovecký plstěný klobouk, buřinka, případně ploché vlněné čepice. Vysoké kožené boty podobné jezdeckým byly na sklonku 19. století nahrazovány pevnými turistickými botami s vlněnými podkolenkami, vzhledem k vysoce kvalitnímu materiálu byly oblíbeny nepromokavé lodenové kabátky s obvyklými knoflíky z rohoviny. I když nebylo lovectví přímo spojeno se střelectvím, je nutno připomenout i oděv tohoto spolkového fenoménu 19. století. Střelecké spolky, které vznikaly zvláště po roce 1848, používaly odění velmi podobné loveckým oděvům, které byly pro daný sport přizpůsobeny pro svého nositele.

Rušení cechovních společenstev, které vstoupilo v platnost 1. května 1860, mělo za následek, že výroba loveckých zbraní přecházela do továren a stávaly se strojovými produkty. Omezení nošení a používání loveckých zbraní v zemích Koruny české dotvořil nový zákon o myslivosti, který vyšel 1. června 1866 a byl doplněn 21. února 1870. Podle něj mohl provozovat myslivost výhradně držitel nebo nájemce pozemků, případně další osoby ve službách honitby, společenstva a hostů. Zákon omezoval také nošení zbraní, které byly používány k mysliveckým účelům. Šlechta, jako největší tehdejší vlastník pozemků, si samozřejmě mohla dovolit mít k dispozici množství různých druhů zbraní, ať již se jednalo o kulovnice, brokovnice nebo i cvičné terčovnice.[74)] Používaly se zbraně různých proveniencí, ale také výrobky českých puškařů jako byla firma Antonín Lebeda nebo Jan Nowotný. Mimochodem v tomto druhém případě se jednalo o dvorního dodavatele pro knížete Schaumburg-Lippe a následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este. Jejich výtvory dosahovaly světové úrovně a kupříkladu na Lebedových zbraních se podílel i Josef Mánes. Jeho firma byla i z prestiže označena titulem „císařská a královská továrna na zbraň, ve vlastním domě na Karlovu náměstí č. 1." Nebyly to však jen lovecké palné zbraně, které jsou dokumentovány na četných honebních fotografiích, ale také lovecké tesáky. Výrobky kupříkladu mečíře a výrobce loveckých tesáků Antonína Preise měly úspěch nejen u odběratelů, ale také na různých výstavách.

73) Srovnej v kapitole S puškou na pleci: Hupko, Daniel – Janáčková, Ivana – Tihányi, Jozef: Koniec starých čias. Poslední Pálfiovci na hrade Červený Kameň 1848–1948. Komárno 2012, s. 89–95.

74) Letošníková, Ludiše: Lovecké zbraně v Čechách. Praha 1980.

Zajímavou vzpomínku na lesnickou uniformu zachytil Jaroslav kníže Thun-Hohenstein (*23. 5. 1864 Kvasice – †5. 3. 1929 Děčín) při popisu události ve svých třinácti letech. Roku 1877 se navracel se svou rodinou do Děčína: *„… v Děčíně na prahu zámeckého kostela nás čekal děkan Pohl v čele duchovenstva a měl projev, na dvoře zámku stálo veškeré úřednictvo v čele s tehdejším vrchním lesmistrem Vincencem Fürkem, v tehdejších gala uniformách – zelených kabátech se zlatým lemováním“.*[75)]

Německý císař Vilém II. při lovu na panství Konopiště, 1914. Foto: NPÚ, Státní zámek Konopiště

Údajně jednou z nejparádnějších uniforem u císařského dvora byla slavnostní livrej osobního císařova myslivce. Měl ji doplněnou lesním rohem a loveckým tesákem. Navíc měl ještě ve výstroji cestovní a lovecký oblek a oděv pro civilní službu u císaře. V té se ale v terénu neukazoval. Je zajímavé, že obnošené součásti livrejí se po jejich vynošení služebnictvem dál prodávaly na veřejných dražbách. Taktéž osobní myslivec arcivévody Františka Ferdinanda d'Este Gustav Schneiberg, zachycený rovněž při poslední cestě v osudném Sarajevu, měl na sobě oblečenou parádní uniformu.

Pro slavnostní lovy kupříkladu na zámku Konopiště nebo Brandýse nad Labem, existovaly i další posty obsazované mladšími příslušníky šlechty. Jednalo se kupříkladu o post tzv. osobního lovčího knížat Lobkoviczů, známý již z druhé poloviny 19. století. Erwein Lobkowicz jej popisuje následujícími slovy: *„Ten měl na hlavě dvourohý klobouk s bílým nebo zelenobílým chocholem. Na stříbrně či zlatě vyšívané šerpě přehozené přes tmavý kabát měl zavěšený tesák. Lovčí mohl nosit vousy na rozdíl od všech sluhů, kočích nebo dveřníků, kteří nikdy nesměli mít vousy pod nosem. Komorníkům, stolníkům, dveřníkům a starým sluhům bylo povoleno nosit licousy a tzv. kotlety, brada však musela být vyholená. Domácí uniforma lovčího se většinou skládala z dvouřadového tmavého kabátce a kalhot stejné barvy. Výložky měl ze zeleného sametu a na nich vyšité dubové listy, na kalhotách byly po stranách zelené lampasy“.*[76)] V případě tohoto klobouku, který se v originále dochoval ve sbírkách Muzea Novojičínska, následně uvádíme metodický popis pro uplatnění v evidenčních kartách: Centrální partii černého plstěného klobouku, doplňovaného portami ze stříbrného dracounu po obvodu, zdobí jasně zelený terčík z ripsové stuhy, překrytý stříbrnou portou s dominujícím stříbrným knoflíkem s erbem knížat

75) Galandauer, Jan: František kníže Thun. Místodržící českého království. Litomyšl 2007, s. 21.
76) Lobkowicz, Erwein: Vzpomínky na monarchii. Praha 1997, s. 64–65.

Myslivci na konopišťském panství následníka trůnu arcivévody Františka Ferdinanda d'Este, počátek 20. století. Foto: NPÚ, Státní zámek Konopiště

Lobkowiczů. V přední a zadní rohové části jsou našity stříbrné bulionové třásně. Jeho rozměry jsou následující: šířka v rozích 38,5 cm, výška 21,5 cm, průměr erbovního knoflíku 2,3 cm. Blason erbu na knoflíku se dá popsat těmito slovy: polcený a dvakrát dělený štít se čtvrceným středním štítkem, v něm 1. a 4 pole zvýšeně děleno, ve 2. a 3. poli kosmá orlice. V 1. zlatém poli hlavního štítu zubří hlava, ve 2. červeném poli vyrůstající anděl, ve 3. poli nad trojverším tři (2,1) hvězdy, ve 4. poli lev, v 5. zlatém poli tři kůly, v 6. zlatém poli orlice. Vše položeno na knížecí plášť s korunou. Tinktury polí jsou vyznačeny šrafováním. Originální černý plstěný klobouk je doplněn chocholem s bílým a zeleným kohoutím peřím. Jednalo se o privilegovaný post nositele s atypickými oděvními doplňky, který obsluhoval nejen svého domácího pána, ale samozřejmě jej doprovázel právě ze své podstaty na lov. Od toho se mu také říkalo nabíječ pušek. Osobní lovčí pocházeli z řad studovaných osob a jejich místo bylo velice žádané. Samozřejmě, že dvůr od dvora se tato pozice lišila.

Avšak nejtypičtější lovecký stejnokroj nosil první muž říše – císař. Jeho lovecký úbor odpovídal mysliveckému stavu a jeho starobylé tradici. Císař František Josef I. měl obvykle na lovy jako pokrývku hlavy typický šedý plstěný klobouk se štětkou z kamzičí srsti nebo tetřevím tatrčem. Jeho šedý lodenový kabátec se zeleným stojatým límcem, závěsnými šňůrami a zelenou vestou symbolizoval kroj štýrského myslivce. Císař si často oblékal krátké kožené kalhoty a šedé vlněné punčochy. Ty měly tendenci se sklouzávat, odhalovat více než kolena a nahrnovat se na okraje kožených okovaných bot. Císař František Josef I. rád nosil často boty zvané goiserky, opatřené silnými hřeby a vzhledem silně obnošené. Tak se první muž říše nelišil od svých lesníků a mysliveckých pomocníků. Jeho komorník Eugen Ketterle zaznamenal případ, kdy jeden z pozvaných hostů přišel na hon ve zcela nových světlých botách z nažloutlé kůže. Císař se na něj posměšně podíval a přednesl mu výtku: *„Vy máte ale krásně žluté boty!"* Pozvaný host si již nedovolil takto vkročit do revíru s císařem.[77)]

77) Myslivecký oděv císaře Františka Josefa I. je součástí stálé expozice Kunsthistorisches Museum v císařských konírnách zámku Schönbrunn.

Následník trůnu arcivévoda František Ferdinand d'Este se svými myslivci, počátek 20. století. Foto: NPÚ, Státní zámek Konopiště

Klobouk dvourohý osobního lovčího knížat Lobkoviczů z konce 19. století. Foto: Radek Polách (Muzeum Novojičínska)

Na cestách kolem světa

V souborech fotografií šlechtických rodin z let 1850–1918 se objevují také záběry z cest jednotlivých příslušníků do různých koutů celého světa. Samostatné cestování si mohli dovolit jen ti nejmovitější představitelé šlechty a příslušníci habsburského domu. Ostatní využívali možnosti armády případně finančních dotací mecenášů a vědeckých seskupení.[78] Pro lovy a cesty mimo Evropu byly používány i slavnostní oděvy, kupříkladu u arcivévody Františka Ferdinanda d'Este to byla typická tropická přilba,[79] ať již klasického anglického typu nebo upravená a doplněná státním znakem Rakouska-Uherska. Ve velkém množství případů se příslušníci šlechtických rodin objevují na svých cestách v odění, které kombinuje civilní, námořnický a vojenský oděv.

Přilba tropická následníka trůnu arcivévody Františka Ferdinanda d'Este z cest do Afriky, konec 19. století. Foto: Radek Polách (Vojenský historický ústav Praha)

Historie vědeckého bádání a cestovatelství má u šlechty hluboké kořeny již v polovině 18. století v souvislosti s působením nizozemsko-francouzsko-rakouského botanika Nikolause Josepha von Jacquin (*16. únor 1727, Leiden – †26. říjen 1817, Vídeň) na dvoře císařovny Marie Terezie (*13. 5. 1717 Vídeň – †29. 11. 1780 Vídeň) a jejího manžela Františka I. Štěpána Lotrinského (*8. 12. 1708 Nancy – 18. 8. 1765 †Innsbruck). Ten po studiích medicíny na pařížské univerzitě Sorbonně nakonec přešel na vídeňskou Univerzitu. A právě zde dostal ojedinělou nabídku zúčastnit se čtyřleté botanické expedice do Karibiku, která měla doplnit sbírky rostlin v zahradě císařského zámku Schönbrunn. Expedice v letech 1755–1759 přivezla do Vídně bohaté sběry z Martiniku, Grenady, Aruby, Venezuely, Kolumbie, Haiti, Jamajky i Kuby. Po šesti letech profesury na Báňské a hornické akademii v hornouherské Banské Štiavnici se stal profesorem chemie a botaniky na Vídeňské univerzitě a také ředitelem císařské zahrady v Schrönbrunnu. Právě on se stal průkopníkem vědeckých výprav a objevitelských expedic. Vedle soukromých cest a akcí jednotlivců se v 1. polovině 19. století začaly uskutečňovat také expedice ve státním zájmu nebo podpořené finančně a materiálně panovníkem. Pro tyto účely sloužily císařskému námořnictvu dva velké strategické námořní přístavy v Jaderském moři. Byl to převážně jadran-

78) K cestovatelství šlechty lze doporučit publikaci: Neuhold, Helmut: Österreichs Helden Zur See. Vídeň – Graz – Klagenfurt 2010. Jsou zde uceleně zpracovány jednotlivé cestovatelské výpravy podunajské monarchie.
Metodická příručka: Polách, Radek – Vaňková, Lenka: V novém šatu vzhůru za zábavou. In: Kolektiv autorů: Volný čas objektivem šlechty. Praha 2016.
Cesty habsburského rodu jsou zmapovány zde: Schreiber, Georg: Habsburkové na cestách. Praha 1997, s. 152–193.

79) Polách, Radek: Klobouk dolů. Klobouky a pokrývky hlavy slavných osobností 19. a 20. století. Nový Jičín 2009, s. 14.

ský obchodní přístav Terst a válečná námořní pevnost Pula.[80)]

Již v roce 1857 vypluly z přístavního města Terstu korveta S. M. S. Carolina a fregata S. M. S. Novara. První měla za cíl prozkoumat oblasti v Jižní Americe a v jižní části Afriky a na své palubě vezla známého botanika a lodního lékaře Dr. Heinricha Wawru rytíře von Fernsee (*2. 2. 1831 Brno - †25. 5. 1887 Baden). Ten se později zúčastnil i dalších cest rakouských válečných lodí, a také slavné vítězné bitvy u ostrova Lissa v roce 1866. Druhá loď, rakouská fregata S. M. S. Novara, v letech 1857–1859 s pěti vědci – specialisty na palubě, obeplula celý svět. Zastupoval je pro zeměpis, národopis a průzkum nových trhů Dr. Karl von Schertzer (*1. 5. 1821 Vídeň – †19. 2. 1903 Görz), pro mineralogii a geologii Christian Gottlob Ferdinand rytíř von Hochstetter (*30. 4. 1829 Esslingen am Neckar – †18. 7. 1884 Vídeň), pro zoologii Georg rytíř von Frauenfeld (*3. 6. 1807 Vídeň – †8. 10. 1873 Vídeň) a botaniku s výzkumem tropických nemocí měl na starost lodní lékař Dr. Eduard Schwarz. Předem konzultovali odborné otázky k expedici s biologem Charlesem Darwinem, geografem Carlem von Ritterem, chemikem Justusem von Liebigem a přírodovědcem Alexandrem von Humboldtem. Velitel fregaty námořní kapitán Bernhard Aloys von Wüllerstorf-Urbair (*29. 1. 1816 Terst – †10. 8. 1883 Gries) měl na starosti oceánografické, meteorologické, hydrografické a geofyzikální úkoly. Výprava přivezla množství nových objevů a poznatků a stala se impulsem pro další výpravy rakouského a následně rakousko-uherského námořnictva. Kresby, které doprovází publikaci vydanou po skončení celé výpravy S. M. S. Novara, dokreslují typický oděv tehdejší cestovatelské společnosti. Jednalo se o kombinaci námořnických uniforem a civilního oděvu.

Johann hrabě Pálffy von Erdödy v Britské východní Africe, první třetina roku 1905. Foto: NPÚ, Státní zámek Březnice

V roce 1859 vyplul z Terstu kolesový parník S. M. S. Elisabeth, který vezl na své palubě samotného velitele rakouského loďstva arcivévodu Ferdinanda Maxe a jeho choť belgickou princeznu Charlottu. Společně s nimi cestoval arcivévodův pobočník korvetní kapitán Wilhelm von Tegetthoff (*23. 12. 1827 Maribor – †7. 4. 1871 Vídeň), pozdější kontradmirál rakouského námořnictva a strůjce rakouských úspěchů v námořních bitvách u Helgolandu a Lissy. Vedle nich to byla i spousta vědců a učenců, jako byl opět Dr. Heinrich Wawra von Fernsee nebo malíř Joseph Selleny (*2. 2. 1824 Vídeň – †22. 5. 1875 Inzersdorf). Právě ti zachytili nejen expedici, ale také oděv jednotlivých účastníků.

80) Více: Donko, Wilhelm M.: Pola / Pula. Ein historischer Reiseführer durch den ehemaligen Hauptkriegshafen von Österreich-Ungarn in Istrien (Kroatien). Berlin 2015.

Přilba tropická korková potažená plátnem, konec 19. století. Foto: Radek Polách (Muzeum Novojičínska)

Vědecké expedice směřovaly také severním směrem a vyvrcholily rakousko-uherskou polární výpravou pod velením Julia Payera (*2. 9. 1841 Teplice – †19. 8. 1915 Bled) a Carla Wayprechta (*8. 9. 1838 Darmstadt – †29. 3. 1881 Michelstadt) v letech 1872–1874, která objevila nejsevernější souostroví světa – Zemi Františka Josefa. Také při této námořní vědecké výpravě se osvědčili námořníci z Čech a Moravy, vedle Julia Payera z Šenova u Teplic to byl Eduard Orel z Nového Jičína, Gustav Brož z Chomutova, Josef Pospíšil z Přerova a Ota Kříž z jihomoravských Pačlavic. Na své výpravě měli odění severských obyvatel a také speciálně upravené kožichy a kožešinové čepice vyrobené z kůží ze severských zvířat.[81)]

Na sklonku 19. století se však rakousko-uherské objevitelské plány stočily do širokých dálek Tichého oceánu. Rakouská námořní flotila po reformě v polovině 19. století se stále více zdokonalovala a rozšiřovala. A právě Pacifik a jeho neprobádané oblasti se mohly stát strategickými body a sférami vlivu monarchie císaře Františka Josefa I. Habsbursko-Lotrinského, zdrojem vědeckých poznatků či nerostných surovin. Jednou z těch nejdobrodružnějších se stala plavba rakousko-uherského dělového člunu S. M. S. Albatros v letech 1895–1897, která měla přímou vazbu na severomoravské město Nový Jičín a jeho muzeum. Expedice zachytila na fotografiích příslušníky šlechtických rodin ve společnosti domorodců, včetně jejich oděvu a dokonce i zajímavých pokrývek hlavy. Velmi zajímavé je také odění domorodých kmenů ostrovů Guadalcanal a Santa Isabel, které i s pokrývkou hlavy zachytil fotograf expedice.

Námořní výprava na druhou stranu zeměkoule nebyla v 19. století žádná jednoduchá záležitost. Náročná cesta vyžadovala spoustu času, kvalitní lidské a materiální zdroje a taktéž množství finančních prostředků. Naštěstí podpora námořní sekce na ministerstvu války a osobní angažování velitele námořnictva Maximiliana Daublebského svobodného pána von Sterneck zu Ehrenstein (* 14. 2. 1829 Klagenfurt – †5. 12. 1897 Vídeň) měly za následek, že císařské a královské námořnictvo svou kvalitou dosahovalo úrovně nejmohutnější námořní síly na světě – Royal Navy (Britské královské námořnictvo). Pro tyto účely se vždy císařské a královské námořnictvo snažilo své výpravy podpořit po vědecké linii, aby byly dosaženy také cíle, ve kterých jiné státy zaostávaly a které mohly dopomoci větší popularitě těchto cest a menšího odporu opozičních nálad.

Zámořské cesty byly dlouhodobě plánované a byly rovněž finančně velmi nákladné. Proto si je mohli dovolit jen nejmovitější představitelé šlechty, případně osoby, které byly finančně podpořeny ze strany vědeckých společností. Typickým příkladem této podpory je již zmiňovaná

81) Berger, Frank: Julius Payer. Die Unterforschte Welt der Berge und des Eises. Innsbruck – Vídeň 2015, s. 63, 110. Mazzoli, Enrico – Berger, Frank: Eduard Ritter von Orel (1841–1892) und die Österreichisch-Ungarische Nordpolar-Expedition mit seinem Rückzugstagebuch von 1874. Terst 2010, s. 143, 144.

Účastníci rakousko-uherské expedice do Tichomoří, 1893. Foto: NPÚ, Státní zámek Konopiště

rakousko-uherská polární expedice, která se v letech 1872–1874 snažila objevit severní polární cestu. Její velitelé Julius Payer a Karl Wayprecht, společně s hlavním donátorem expedice hrabětem Hansem Wilczkem, vybavili jednotlivé členy palubní posádky speciálními zimními obleky. Je to patrné i na společné fotografii, pořízené v roce 1872 v přístavu Brémy. Následně posádka paroplachetního škuneru Admiral Tegetthoff vyplula na cestu a při svém pokusu o zdolání severu se námořníkům podařilo objevit a zmapovat nejsevernější souostroví světa, které poté dostalo jméno Země Františka Josefa. Kresby této expedice, případně portrétní fotografie některých čelních představitelů (kromě Karla Wayprechta, našich krajanů Julia von Payer, Gustava Brože, Eduarda Orla, to byl třeba Dr. Julius Képes z Uher a další). Jejich obleky v několika případech ukazují typický oděv námořníků ze severu, kupříkladu fotografie Hanse hraběte Wilczeka z roku 1872,[82] nebo pozdější kabinetní fotografie Julia von Payer v polárním oděvu, které jsou přímým dokladem toho, jak se polární cestovatelé museli chránit před mrazy a povětrnostními podmínkami ledových krajin.

Možná by stálo uvést, že při svých cestách, které jsou na dochovaných šlechtických fotografiích zvláště ze Státního zámku Konopiště spojeny s osobností následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este, se představitelé šlechtických rodů střetávali s módou dalších civilizací.[83] Na fotografiích z cest pak lze vidět zajímavě oděné postavy domorodého obyvatelstva, které bylo fotografováno společně se zástupci ať již vojenských nebo civilních námořních či suchozemských expedic. Na pořízených snímcích jsou jasně zřetelné domorodé oděvní potřeby. Kuriozity se týkají kupříkladu palmových plodů v Brazílii, ze kterých si zdejší indiáni vyráběli pohodlné

82) Berger, Frank: Julius Payer. Die Unterforschte Welt der Berge und des Eises. Innsbruck – Vídeň 2015, s. 89.

83) Slavná cesta kolem světa arcivévody Františka Ferdinanda d'Este je podrobně zdokumentována:
Ferdinand, Franz: Tagebuch. Meiner Reise um die Erde 1892–1893. Vídeň 1895.
Meine Reise um die Erde. 100 Jahre Weltreise des Thronfolgers. Artstetten 1993.
I tyto starší publikace mohou dopomoci k nové identifikaci snímků uchovávaných ve fondech na Státním zámku Konopiště.

čepice. V západní Africe se rakouské expedice střetávaly s náčelníky kmenů, kteří nosili čepice z kůže antilop. Na Havajských ostrovech si domorodci vyráběli své klobouky dle evropských vzorů, u Polynesanů zase v oblasti módy a pokrývek hlavy zasahuje velkou měrou používání pérových ozdob. Na Havaji se cestovatelé na sklonku 19. století střetávali také s elegantními přilbicemi zhotovovanými z různého pletiva. Naopak na Fidži každý vznešený muž nosil turban z bílého kusu látky, uvázaný dozadu nebo stočený na dva cípy spadající přes uši. V prostředí Malajsie se silně projevoval blízký čínský a indický vliv. Na východní Jávě se nosily koláčovité čepice z bílého, modrého nebo černého lesklého hedvábí, na Sumatře se na hlavě vytvářela pokrývka hlavy podobná turbanu. Pro Borneo a Luzon byly zase typické slaměné čepice s černými palmovými chocholy, podobné evropským hornickým čepkám. Velká pestrost klobouků a čepic byla zřetelná zvláště při návštěvě představitelů rakouských šlechtických rodin v lidnaté Indii. Bílé klobouky „Sola" vytlačily počátkem 20. století khaki barvu a uplatňovaly se s korunovační modří zbarvenou podšívkou. Vnitřní Asie byla zase zvyklá nosit plstěné klobouky bez okrajů v letním období, na zimu se šily vysoké kuželovité čepice z ovčí kůže. U nomádských kmenů se používala v Evropě už neupotřebitelná velbloudí srst, která se po rozvrstvení, navlhčení a sbalení valchovala nohama. Vznikla tak přirozeně bílá zbarvená plsť, určená nejen k výrobě pokrývek hlavy, ale i dalších částí oděvu. U kirgizských kmenů zase vystupují do popředí výrobky z koženého materiálu, podobně jako čepice z liščí a ovčí kožešiny u obyvatel Tibetu. Zde se využíval i červený vlněný šátek, který se omotával kolem hlavy. U Indů kmeny v nejnižší hierarchii nosily kolem hlavy pouze otočenou tenkou stuhu nebo jen provázek. Naopak u bohatých brahmanů se již používal turban z bavlněné látky nebo hedvábí. Jeho vysokou podobu používali arabští věřící v Afghanistánu a Pákistánu, které byly také častým cílem rakouských šlechtických výprav. V perské říši zdejším průmysl vyráběl turbany a v oděvních součástkách se objevovaly prvky horalského kroje. Vysoká plstěná čepice byla oblíbená zvláště u Kurdů. Říše copu – Čína – se na rozdíl od okolních zemí neprojevovala velkou diferencialitou mezi pokrývkami hlavy vyšších a nižších tříd. Zato takoví Mandarinové se nikdy bez pokrývky hlavy neobjevili. Jejich jemné slaměné a bambusové klobouky byly zdobeny hedvábným povlakem a střapcem a představovaly luxus ve zdejší komunitě. V zimním období se tam nosily plstěné nebo látkové čepice s kožešinovým okrajem. V Japonsku nosila pouze chudá vrstva hlavu omotanou páskem z modré bavlněné látky, většina dalších pokrývek hlavy sloužila spíše jako ochranný prvek při válečných událostech než jako typická ochrana proti nepříznivému klimatu. Severští Laponci si pořizovali mohutné čtyřhranné čepice. V Grónsku se k oděvu nosila povětšinou kapuce. Severoameričtí Indiáni používali spíše rituální pokrývky hlavy.

Okouzlení automobilismem

Rozmach automobilové dopravy i přes malý zájem ze strany císaře Františka Josefa I. ovlivnil na sklonku 19. století v Rakousku-Uhersku vznik sborů dobrovolných automobilistů a motocyklistů.[84] Pro jejich organizační záležitosti byly dotvořeny stanovy, které zahrnovaly také používání uniforem. V roce 1906 byl stejnokroj c. k. rakouského dobrovolnického automobilového sboru ustanoven poprvé. Polní modrá vojenská uniforma se zlacenými knoflíky byla doplněna o automobilistickou čepici, na jejíž čelní straně byla dvě okřídlená kola převýšená korunou. Kola byla podložena kruhovým štítkem s nápisem K. K. OESTER. / FR. AUTO KORPS. Místo klasických kalhot se nosily tzv. šedé rajtky – breeches. Na nohou měli dobrovolní automobilisté ještě žluté kamaše a šněrovací kožené boty. K výstrojovým součástkám patřil také kožený opasek s brašnou na náboje, revolver uchycený řemenem na pravém rameni, dalekohled a pouzdro na mapy. Uniforma pro společenské příležitosti byla navržena obdobná, avšak kalhoty již byly klasického dlouhého střihu s šedými lampasami a pobočnízbraní byl v tomto případě kord. Řidiči jednotlivých vozidel používali během manévrů normovanou řidičskou čepici a na rukávu měli černozlatou pásku s odznakem dobrovolnického sboru. Civilní řidiči používali pásku bez odznaku. Hodnosti nebyly pro tyto případy zavedeny, přesto se titulatura jednotlivých členů sboru samozřejmě zaváděla. Vždyť se mezi nimi pohybovaly osoby z řad arcivévodského domu, knížata, hrabata a také členové rodin nižší šlechty. Další statuta byla vydána v roce 1908 a také uniforma byla doplněna o možnost nosit v létě lněnou čepici a blůzu. V případě deště si mohli obléknout nepromokavý gumový plášť. Důstojníci měli povoleno nosit pobočnísavli se zlatým portepee. Taktéž nově ustanovení motocyklisté dostali své vlastní stejnokroje. Patřila mezi ně čepice v barvě štičí šedi s okřídleným kolem a převýšením císařskou korunou v prostoru nad štítkem. Ve stejné barvě byla nošena uniforma, která měla modrý límec. Na něm byly distinkce jednotlivých důstojníků a kadetů. Spodní část oděvu sestávala ze stejně barevných šedých

Závodní vůz Austro-Daimler arcivévody Karla Františka Josefa v roce 1912 při závodech Internationale Alpenfahrt. Foto: Österreichische Nationalbibliothek

84) Srovnej: Hodík, Milan – Landa, Pavel: Jak císař pán nechodil pěšky. Praha 2009, s. 190–270. Hořejš, Miloš – Křížek, Jiří a kolektiv: Automobilismus a šlechta v českých zemích 1894–1945.

Allgemeine
Automobil-Zeitung.
Allgemeine Flugmaschinen-Zeitung.
Herausgeber: Felix Sterne und Adolf Schmal-Fillus.
Nr. 16. Band I. Wien, 20. April 1913. XIV. Jahrgang.
Der Kommandantenwechsel im Freiwilligen-Motorfahrerkorps.
Links: Der scheidende Kommandant, Oberleutnant i. d. Reih. Gustav Gerstner. — Rechts: Der neuernannte Kommandant, Oberleutnant i. d. Res. Graf Anton Cicchi a Santa Croce.

Úvodní stránka novin Allgemeine Automobil-Zeitung z roku 1913 s vyobrazením příslušníků c. k. rakouského dobrovolnického automobilového sboru.. Foto: Österreichische Nationalbibliothek

kalhot, žlutých nebo černých kamaší a obdobně barevných bot na šněrování. Namísto dlouhého pláště bylo povoleno nosit jeho kratší tříčvrteční formu. Pro společenské příležitosti byla nošena salónní uniforma, která sestávala opět z dlouhých šedých kalhot s modrými lampasy. Je nutné zmínit, že Královský uherský dobrovolnický automobilový sbor se od roku 1908 svými výstrojními oděvními součástmi výrazně lišil od rakouské strany. Uniforma byla v barvě khaki a místo císařské se ve znaku objevovala uherská koruna. Kabátec měl ocelově modré výložky na límcích a používaly se také náramenní šňůry. Kalhoty popisované jako „knickerbocker" byly vlastně původně golfové kalhoty. Dále se používaly hnědé kamaše a plášť se sametovým límcem, v zimě kožešinovým. Společenská uniforma byla předpisem upravena takto: šarlatově červená čepice, kabát s odznakem sboru a černým stojatým límcem a dlouhé černé kalhoty s červenými lampasy. Používaly se černé lakýrky a rukavice. Jako poboční zbraň se zavedla šavle se znakem sboru, u důstojníků byla zdobena portepee. Další změna ve stanovách byla nařízena v roce 1910. Během výkonu vojenské služby museli mít všichni dobrovolníci na sobě vojenskou uniformu. První dvě nejvyšší hodnosti dobrovolnického sboru – šéf a jeho zástupce nosili uniformu c. k. dobrovolnického automobilového sboru. Byla podobně jako u všech ostatních členů zdobena zlaceným sborovým odznakem. Mnohé součásti uniformy měli členové sboru podobné. Šedé breeches, hnědé nebo černé kamaše a šněrovací kožené boty. V letním období byla zavedena možnost vzdušnějšího materiálu. K uniformě patřila čepice v barvě štičí šedi, ale s šedým štítkem. Důstojníci měli jako znak růžici, ostatní obdrželi sborový odznak sboru a své distinkce. Společenské černé kalhoty byly opět dlouhé a opatřeny krepově červenou lemovkou na vnějším postranním švu. Výjimku tvořili členové všeobecného oddělení motoristů s šedými kalhotami a modrou lemovkou. Na plášti nebo tříčtvrteční pláštěnce byl umístěn modrý límec a lemovka z šedého sukna a byly doplňované zlatými portami. Kabát byl z modrého sukna opatřený šedým límcem u automobilistů, motocyklisté měli naopak šedý kabát s modrým límcem. Celkově vzato však oblečení bylo různorodé, poněvadž si všechny oděvní a výstrojní součásti členové sboru obstarávali z vlastních finančních zdrojů.

Civilní módní doplňky pro jízdu automobilem byly různorodé, na počátku 20. století se často objevuje motoristická kukla.[85)]

85) Karner, Regina – Lindinger, Michaela: Grosser Auftritt. Mode der Ringstrassenzeit. Vídeň 2009, s. 66, 130–131.

Jedna z posledních fotografií následníka trůnu arcivévody Františka Ferdinanda d'Este v automobile řízeném Leopoldem Lojkou, Sarajevo, 1914.
Foto: NPÚ, Státní zámek Konopiště

V hodnostech se příslušníci c. k. dobrovolnického automobilového sboru dělili následovně:

- Šéf motorového sboru
- Zástupce šéfa motorového sboru, velitel automobilového sboru, velitel sboru motoristů
- Zástupce velitele automobilového sboru, zástupce velitele sboru motoristů
- Velitel skupin sboru motoristů
- Adjutant šéfa motorového sboru
- Adjutant velitelů automobilového sboru a sboru motoristů
- Člen automobilového sboru

Zvláštním nařízením byly ustanoveny barevné schematismy automobilů samotného císaře, nejvyšší šlechty, poznávací značky vozidel a samozřejmě livrej řidičů. Vozy určené pro císařskou rodinu byly opatřeny tmavě zeleným nátěrem s jemným zlatavým leskem. Na lampách byla zlatá císařská koruna, která se objevila i v čelní a zadní části vozidla. Jejich řidiči nosili černý, zlatě lemovaný kabát se stříbrnými knoflíky. Nosili také černou čepici se stříbrnou portou, zlatou lemovkou a nad štítkem měli umístěného císařského orla. Na paži byli řidiči označeni černou páskou ze žlutým (zlatým) lemem, která byla opět ozdobena císařským orlem.

Osobní automobily následníka trůnu arcivévody Františka Ferdinanda d'Este byly zbarveny zeleně, v přední a zadní části měly tabulku s císařskou korunou. Jeho řidiči nosili černý nebo šedý kabát s ve stejné barvě čepici se stříbrnou portou. Lze to vidět i na fotografiích z osudného 28. června 1914, kde je zachycen jeho osobní řidič Leopold Lojka při řízení vozidla s černou čepicí a vojenským kabátem.

Vozidla arcivévody Leopolda Salvátora Rakousko-Toskánského (*15. 10. 1863 Brandýs nad Labem – †4. 9. 1931 Vídeň) byly červené a na tabulkách v přední i zadní části již byly umístěny registrační čísla. Arcivévoda Friedrich Rakousko-Těšínský (*4. 6. 1856 Židlochovice – †30. 12. 1936 Mosonmagyaróvár) měl svých deset vozidel v zelené barvě, lampy byly doplněny arcivévodskými korunami a na značkách byla opět jen registrační čísla vozů. Řidiči měli povinnost nosit černý kabát s červeným lemováním a stříbrnými portami. Arcivévoda Eugen Rakousko-Těšínský (*21. 5. 1863 Židlochovice – †30. 12. 1954 Merano) měl své dva vozy červené a jeden vůz tmavomodrý. Jeho řidiči nosili tmavomodré kabáty a na stejně barevné čepici měli vyšitou iniciálu „E“ a arcivévodskou korunu.

Defekt pneumatiky kopřivnického automobilu NW typ A – Vierer na cestě mezi městy Bruck an der Leitha a Leoben v roce 1901. U auta kouří majitel automobilu Max Schindler von Kunewald, s manželkou Annou a šoférem Franzem Kalistou. Foto: Jaroslav Zezulčík

Řády, dekorace, odznaky a vyznamenání

Důležitou pomůckou pro určení části fotografií šlechtické provenience je znalost řádů a vyznamenání. K této problematice existuje celkem dostatečné množství almanachů a ročenek dvorského a armádního původu, podle kterých je možné prakticky na rok stanovit jednak obdržení daného řádu či vyznamenání, nebo blíže identifikovat jeho nositele. Dalším důležitým pramenem jsou také noviny, zvláště pak ústřední Wiener Zeitung, kde byly denně zveřejňovány ceremoniály udělení a jejich důvod. V rámci nositelů z řad šlechty je potřeba rozlišovat vojenskou a civilní stránku věci. Řada vyznamenání se jeví jako identická, ale opak je pravdou. Je třeba posuzovat i sebemenší detail, kupříkladu kladení barev na stuze, které odlišuje civilní sféru od armádní, hierarchii jednotlivých stupňů a další aspekty. Celkově lze řády a vyznamenání dělit na čtyři skupiny.[86)]

Rytířský řád zlatého rouna generálního adjutanta císaře Karla I. – Maria Zdenka Vincenze prince von Lobkovicz, počátek 20. století. Foto: Radek Polách (Národní muzeum)

První z nich je samostatná záležitost **Rytířského řádu zlatého rouna**. I přesto, že by šla zařadit mezi následující dvě skupiny jako řád existujících řádových společenstev nebo řád občanský, jeho výjimečnost prakticky světového formátu mu uděluje tu nejvyšší a první bodovou příčku. Starobylý a jeden z nejznámějších řádů světa má své kořeny na začátku 15. století v burgundském vévodství. Jeho zrod má na svědomí tehdy panující burgundský vévoda Filip III. Dobrý (*31. 7. 1396 Dijon – †15. 6. 1467 Bruggy), který jej založil 10. ledna 1430 u příležitosti svého posledního manželského sňatku s Isabelou Portugalskou. Po vymření burgundských vévodů po meči a sňatku Maxmiliána Habsburského s Marií Burgundskou v roce 1477 přešel titul vévody a velmistra řádu na rod Habsburků. Roku 1701 vznikají dvě samostatné řádové větve – rakouská a španělská, které ve své podstatě přetrvávají dodnes. Řád zlatého rouna byl zcela výjimečný typ řádu a mezi jeho členy byli přijímáni představitelé šlechty jen za mimořádné zásluhy. Hlavním kritériem však nebyly vojenské úspěchy, ale politické a nevojenské počiny, které hrály pro udělení zásadní roli. V habsburské monarchii byl velmistrem řádu vždy samotný císař a jeho členy byla také většina členů arcivévodského domu. S jedinou výjimkou byli členy řádu vždy přinejmenším hlavní příslušníci hraběcího stavu. Samotný řád je složen ze základního článku – zlatého beránčího

86) Mezi základní metodické publikace sfaleristiky ve vztahu na léta 1850–1918 lze zařadit:
Měřička, Václav: Orden und Auszeichnungen. Praha 1966.
Lobkowicz, František: Encyklopedie řádů a vyznamenání. Praha 1995.
Kolektiv autorů: Pod císařským praporem. Historie habsburské armády 1526–1918. Praha 2003, s. 409–472.
Koláčný, Ivan: Řády a vyznamenání habsburské monarchie. Brno 2006.

rouna, které je převýšeno zdobeným černě smaltovaným kamenem s bílými jiskrami a s červenými do stran šlehajícími plameny. V převýšení nad tímto se objevuje zlatá ocílka v barokní stylizaci, která obsahuje tmavě modré smaltované partie s nápisy na lícové straně: PRETIUM LABORUM NON VILE s výjevem báje o Argonautech a nápisem na rubové straně NON ALIUD se scénou biblického Gedeona s Madianitskými. Nad kruhovým závěsem obvykle procházela červená řádová náhrdelní stuha o šíři 5 cm, která byla opatřena sponou (tzv. coulantem), opět v barokní stylizované podobě. U některých nositelů z řad šlechtických rodů zemí Koruny české je nutno velmi pečlivě posuzovat zařazení datace, kupříkladu u Auerspergů, Fürstenbergů, Harrachů, Liechtensteinů, Lobkowiczů, Schwarzenbergů, Thurn-Taxisů a Windisch-Grätzů je zapotřebí přesnějšího zkoumání vzhledem k počtu rodových členů řádu. Členové řádu nosili toto vyznamenání zpravidla na čestném náhrdelním místě na nejvyšší pozici. Měli to jako samozřejmou povinnost při oficiálních příležitostech. Kupříkladu arcivévoda Karel František Josef při své jízdě z Brandýsa nad Labem do Kolomyje v Haliči v čele páté eskadrony českého dragounského pluku č. 7 vévody Lotrinského měl Rytířský řád zlatého rouny zavěšený při každé příležitosti na své více než 1030 km dlouhé trase, jak dokumentují tehdejší snímky.

Druhý z typologie je soubor řádových dekorací existujících řádových společenstev, které působily v zemích Rakouska a následně Rakouska-Uherska. Nositelé zpravidla užívali řádová vyznamenání při všech oficiálních příležitostech a podobně jako Rytíři řádu zlatého rouna jej zavěšovali na nejvyšším místě na hrudi pomocí stuhy pod límcem.

Nejrozšířenější z těchto řádů byl **Suverénní vojenský a špitální řád sv. Jana Jeruzalémského z Rhodosu a z Malty,** často zvaný johanité nebo maltézští rytíři. Pro přijetí do řádu byl vyžadován šlechtický původ a stupeň členství byl částečně vymezen řádovými sliby, které závisely na společenském postavení člena. Řádová uniforma byla spojena s černou barvou a bílým osmihrotým křížem, který byl potvrzen v první třetině 12. století papežem Honoriem II. (*9. 2. 1060 Fagnano – †13. 2. 1130 Řím). Tento řecký osmihrotý bíle smaltovaný kříž s tenkým zlatým rámováním se stal rovněž základním prvkem všech řádových dekorací. Česko-rakouské velkopřevorství mělo privilegium mezi ramena kříže umisťovat namísto lilií zlatého korunovaného císařského dvouhlavého orla s roztaženými křídly a paťáty. Tento kříž byl následně převýšen širokou zlatou korunou, nad níž se mohla nacházet i jeruzalémská distinkce, která se skládala z rudého smaltovaného heraldického štítu. Ten byl doplněn bílým heroltským křížem a převýšen rytířským kyrysem s malým bílým rytířským křížem. Nad nimi byly umístěny rytířský helm se pštrosími pery a trofejemi. Černá náhrdelní stuha byla provlečena třmenovým průvlakem. Druhý typ jeruzalémské distinkce vytvářel kříž ozdobně položený na zlatou stuhu rozeklaných konců. Při rozlišení je třeba dbát na umístění těchto řádových dekorací. Donáti 1. třídy nosili tento kříž jako nákrční, donáti 2. třídy jako náprsní. Řádové dekorace se vyskytovaly v mnoha variantách a velikostech, v první světové válce byl dokonce zřízen status záslužného kříže, což byla varianta kotvicového kříže s kruhovým medailonem ve středu.[87)]

Druhým rozšířeným řádem byl **Řád německých rytířů** založený roku 1190 v Jeruzalémě. Symbolem řádového bratrstva se stal na stříbrném poli černý heroltský kříž, jeho klenotem jsou křídla s obrazem štítu. Členy řádu, který byl výnosem císaře Františka I. v roce 1834 prohlášen za samostatnou duchovně-vojenskou organizaci a bezprostřední císařské léno, byli ve velké míře zástupci šlechtických rodů z Moravy a Slezska. Jistý vliv na tom měla přítomnost

87) Pořízka, Jiří: Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998. České velkopřevorství řádu maltézských rytířů a jeho představitelé. Praha 2002. Fotografie velkopřevora Othenio hraběte Lichnovský-Wardenberg v řádovém oděvu s insigniemi a regenta Karla knížete Schwarzenberga ve vojenské uniformě na straně 193.

správního centra řádu a sídlo velmistra ve slezském Bruntále. Rovněž post velmistra byl ve druhé polovině 19. století a na počátku století dvacátého vyhrazen příslušníkovi arcivévodského domu. I přesto, že se reorganizace řádu za arcivévody a velmistra Eugena Habsburského (*21. 5. 1863 Židlochovice – †30. 12. 1954 Merano) promítla i do vzhledu řádových dekorací, zůstal zachován jeho základní prvek. Tím byl bíle rámovaný heroltský kříž ze zlata, černě smaltovaný. Ve variantě náhrdelního kříže se u profesních rytířů objevuje převýšení zlatým, modře smaltovaným rytířským helmem s náprsním pancíře. Na něm je na malém řetízku umístěn malý zlatý křížek. Jako klenot této řádové insignie je převýšeno pět pštrosích per a třikrát ovinutý průvlečný prstenec pro náhrdelní stuhu 2,5 cm širokou je spojen zlatým coulantem. Ten vytváří spona s motivem rytířské trofeje. Od roku 1866 byl zřízen u řádu nový stupeň čestných rytířů, kterými se mohli stát zasloužilí šlechtici. Symbolem těchto rytířů se stal opět heroltský kříž identický s křížem profesních rytířů. Avšak nebyl pro tyto účely doplněn coulantem. Arcivévoda a řádový velmistr Vilém František Karel Habsbursko-Lotrinský (*21. 4. 1827 Vídeň – †29. 7. 1894 Weikersdorf) zřídil 26. března 1871 k podpoře humanitárních aktivit ve spojitosti s řádovým uskupením institut Mariánů – sympatizantů, kteří přispěli finančními a materiálními dary pro řádovou činnost. Z těchto důvodů byl zřízen jako projev vděčnosti řádu Kříž Mariánů I. a II. třídy. Základním prvkem řádové dekorace byl latinský kříž v Leopoldově variaci, který měl ve svém středu umístěn kruhový medailón, rámovaný černým mezikružím s nápisem Ordo Teut Humanitati. Uprostřed se nacházel červený Ženevský kříž. Na rubu tohoto kruhu se nacházel stříbrně rámovaný letopočet vzniku 1871.[88)]

Ryze českým řádem byl **Rytířský řád křižovníků s červenou hvězdou**, který byl založen roku 1233 sv. Anežkou Přemyslovnou. Pro něj bylo sice nejslavnějším obdobím 16. a 17. století, ale řád si svou existenci vydobyl až do současnosti. Podstatnou část řádu tvořili ve druhé polovině 19. století a počátkem století dvacátého řadoví kněží. Typologie řádové insignie se měnila hlavně v 18. století, kdy latinský kříž kotvicového typu vystřídal červený maltézský kříž se zavěšenou hvězdou a převýšený knížecí korunou. Obvykle byly tyto zlaté kříže osázeny červenými granáty, almandiny nebo rubíny.

Mezi další rytířské řády se řadil **Řád rytířů strážců Božího hrobu**, u nichž se řádové insignie po roce 1868 kombinovaly se záslužnými odznaky, jejich rozšíření na území zemí Koruny české však bylo velmi řídké.

Třetím druhem typologie řádových dekorací byly světské rytířské a dvorské řády. Rytířský řád zlatého rouna se v tomto aspektu vymykal, i když je i v této kategorii možnost jej zde zařadit. V rámci hierarchie jednotlivých řádů po roce 1850 je tento řád nejvyšším stupněm udělovaných řádů, jako další jej následoval Vojenský řád Marie Terezie.

Vítězná klání rakouských vojevůdců pod vlajkou císařovny Marie Terezie přinesla zrod nového typu řádové dekorace, která má svůj prvopočátek 18. června 1757 po zdrcující rakouské porážce pruských vojsk v bitvě u Kolína. Jako symbol **Vojenského řádu Marie Terezie** byl zvolen zlatý rovnoramenný bíle smaltovaný tlapatý kříž, zvaný též tereziánský, který byl zakončen vlnovitě prohnutou lilií. Na středu kříže se objevuje kruhový medailón, který na líci nese název FORTITVDINI společně s babenberským břevnem a na rubové straně zelené mezikruží a barokně provedené iniciály zakladatelky císařovny Marie Terezie (*13. 5. 1717 Vídeň – †29. 11. 1780 Vídeň) a jejího manžela Františka Štěpána Lotrinského (*8. 12. 1708 Nancy – †18. 8. 1765 Innsbruck).

88) Bližší informace k oděvu a insigniím řádu Německých rytířů lze najít v: Adam, Petr: Němečtí rytíři, Praha 1998, s. 104–128, 156–157. K dějinám řádu srovnej: Kurowski, Franz: Der Deutsche Orden. 800 Jahre ritterliche Gemeinschaft. Hamburg 2015.

Císař Karel I. při rozmluvě s německými důstojníky, vlevo od něj polní maršál Eduard svobodný pán von Böhm-Ermolli s u krku připnutým Vojenským řádem Marie Terezie a pod ním Řádem Pour le Mérite, okolí Tarnopolu v létě 1917. Foto: Slezské zemské muzeum

Řádová stuha opět nesla erbovní barvy babenberského erbu – červená s bílým středovým podélným pruhem. Samotný řád měl své dělení na velkokříž nošený na levé hrudi společně se stuhou jako šerpu, komandérský náhrdelní kříž a rytířský kříž nošený na prsou. Jeho základní verze byly zároveň koncipovány jako miniatury. Získat Vojenský řád Marie Terezie se pokládalo za nejvyšší metu pro většinu šlechtických vrstev, ale jen málokterému šlechtici se to podařilo. Řádovým velmistrem byl samozřejmě vždy rakouský císař.

Na dalším postupovém místě v řádových dekoracích Rakouska a Rakouska-Uherska je **Královský uherský vysoký řád svatého Štěpána, apoštolského krále**. Vznikl jako protipól Vojenského řádu Marie Terezie 5. května 1764 při příležitosti korunovace Josefa II. (*13. 3. 1741 Vídeň – †20. 2. 1790 Vídeň) pro uznání za zásluhy na nevojenském a obecném poli. Úřad velmistra byl svázán se svatoštěpánskou korunou, takže opět s císařským titulem. Jako symbol byl zvolen zlatý řecký tlapatý kříž s vlnovitým zakončením svých ramen. Plochy jednotlivých ramen byly kryty zeleným smaltem a ve středovém kruhovém medailónu bylo umístěno na červeném poli zelené trojvrší, na jehož nejvyšším vrcholu se vyjímala třílistá zlatá koruna. Z ní vyrůstal bílý patriarší kříž a po stranách iniciály císařovny Marie Terezie. Tento symbol Uherska doplňoval v bílém mezikruží nápis Publicum Meritorum praemium oddělené v dolní části zlatou pěticípou hvězdičkou. Na rubu medailónu byl třířádkový zlatý nápis STO. / ST.RI. / AP. a v zeleném mezikruží se objevovaly zelené nebo zlaté dubové listy. Kroužek na horním rameni kříže byl propojen se zlatou svatoštěpánskou korunou v převýšení. Ke koruně byla průvlečným kroužkem nebo třmenovým průvlakem protažena řádová stuha v uherských národních barvách. Dělení řádu bylo, podobně jako u předchozího řádu, na tři hodnosti. Dracounová hvězda velkokříže se nosila na levé hrudi společně s šerpou v uherských barvách – karmazínové červené se zelenými okraji. Komandérská hodnost řádu měla své uplatnění jako náhrdelní řád, nižší rytířská hodnost se na stuze objevuje na levé části hrudi. Koncem 19. století se velmi rozšířily různé variace řádu a od roku 1884 byly s jeho udělením spojovány různé další tituly. Pro každodenní nošení byly, podobně jako u jiných řádů, zřízeny tzv. malé náprsní dekorace s různými dalšími atributy.

Sídelní kanovník olomoucký Lev svobodný pán Skrbenský z Hříště s hvězdou Rakouského císařského řádu Leopoldova na levé straně hrudi, Olomouc, 1899. Foto: Radek Polách (Muzeum Novojičínska)

Rakouský císař František I. (*12. 2. 1768 Florencie – †2. 3. 1835 Vídeň) založil 8. ledna 1808 z úcty ke svému otci císaři Leopoldovi II. (*5. 5. 1747 Vídeň – †1. 3. 1792 Vídeň) **Rakouský císařský řád Leopoldův**. Tento řád byl udělován za zásluhy civilní i vojenské, tentokráte však bez ohledu na stav a původ. Základním řádovým znakem se stal zlatý řecký tlapatý kříž, který byl kryt červeným smaltem s bílým orámováním. Konce jeho ramen byly mírně prohnuty. Ve středu kříže se nacházel rudě smaltovaný zlatý medailón se zlatými barokními ornamentálními iniciálami F. I. A. Na bílém mezikruží se zlatým písmem objevuje nápis INTEGRITATI ET MERITO a na rubu OPES / REGVM / CORDA / SVBDITO / RVM. Důležitým mezníkem změny řádové insignie je rok 1871, kdy byla hvězda Leopoldova řádu tvořena brilantujícími stříbrnými zrny. Leopoldův kříž byl převýšen zlatou císařskou korunou s vlajícími pendiliemi a propojen okem s červenou stuhou s bílým okrajem. Řádový velkokříž jako nejvyšší stupeň byl nošen na levé straně hrudi společně se šerpou červené barvy s bílým okrajovým pruhem, podobně jako stuha nošená na náhrdelních komandérských křížích, mezistupněm zřízeným 28. února 1901 na kříži I. třídy nebo stužka na levé části hrudi u křížů rytířských. V roce 1860 byla zřízena také válečná dekorace řádu, kterou tvořily dvě zlaté a zeleně legované vavřínové ratolesti. V roce 1908 byly zřízeny malé řádové dekorace, které měly za cíl nahradit na veřejnosti nošení šerpy a hvězdy. Díky císaři Karlovi I. (*17. 8. 1887 Persenbeug – †1. 4. 1922 Monte Funchal) byly navíc 13. prosince 1916 zavedeny symboly mečů ve třídě zlaté a stříbrné jako uznání za statečnost v boji.

Patrně nejznámějším řádem podunajské monarchie se stal **Rakouský císařský řád železné koruny**. Byla to prakticky vstupenka k tomu, aby si nositel zažádal o povýšení do šlechtického stavu. Založen, resp. obnoven, byl 1. ledna 1816 rakouským císařem Františkem I. jako návaznost na Železnou korunu lombardských králů., která získala svůj prapůvodní název podle železných hřebů, jimiž byl údajně na kříž přibit Ježíš Kristus. I zde byl velmistrem samotný císař rakouský. Řád byl udělován v civilní a válečné verzi. V průběhu šedesátých let 20. století se udělování řádu dostalo do konfliktní podoby s identickým řádovým titulem v Itálii, konkrétně s nově založeným Záslužným řádem italské koruny a na základě mezinárodních úmluv měl být udělován pouze po dobu vlády císaře Františka Josefa I. (*18. 8. 1830 Vídeň – †21. 11. 1916 Vídeň), což se však díky vypuknutí 1. světové války nedodrželo. Císařský řád byl již od doby svého vzniku

Prezident krajského soudu v Novém Jičíně Johann rytíř von Chmelarž s Rakouským císařským řádem železné koruny 3. třídy na levé straně hrudi, 1880. Foto: Radek Polách (Muzeum Novojičínska)

v roce 1816 založen na třech třídách, přičemž první byla nejvyšší. Základem kompozice řádové insignie byla zlatá lombardská koruna, která byla uvnitř opatřena obroučkou a doplňována imitacemi drahokamů a perel. Převyšuje ji dvouhlavý císařský orel, který ve svých pařátech drží císařské jablko, meč a žezlo. Samotný císařský orel byl na řádové insignii převýšen císařskou korunou s rozevlátými pendiliemi. Samotný orel nesl ve svém středu modře smaltovaný štít s iniciálou „F." podle svého zakladatele. Na rubu štítu byl umístěn zlatým písmem letopočet 1815. Horní zdobený kroužek se připojoval na oranžovožlutou stuhu s okrajovým modrým pruhem. Odznak I. stupně byl nošen na levé hrudi společně se šerpou identických barev ve vztahu na řádovou stuhu. Odznak II. třídy byl nošen jako náhrdelní a v rámci III. třídy byl nošen na trojúhelníkové stuze na levé části hrudi. Císař František Josef I. zřídil 12. února 1860 také válečnou dekoraci tohoto řádu, jenž byl rozlišen dvěma zlatými zeleně smaltovanými vavřínovými ratolestmi vycházejícími na lícové straně řádu od železné koruny a pnoucí se po obvodu orlích křídel. Od roku 1908 byly zřízeny také malé dekorace k I. třídě řádu. V roce 1917 byl císařem Karlem I. ustanoven řád doplněný o meče, které byly umístěny na klenot jako uznání za zásluhy v boji.

Když císař František Josef I. slavil první výročí svého nástupu na trůn, založil 2. prosince 1849 nový záslužný řád. Propůjčil mu své jméno – **Rakouský císařský řád Františka Josefa**. Jeho cílem bylo uznávání zásluh o stát a všeobecně o blaho lidu. Jako u předchozích řádů byl velmistrem samotný císař, který měl právo jej udělovat. Při svém založení se dělil na tři třídy, avšak o dvacet let později byla zřízena mezitřída a v roce 1901 další. Hlavní symbol řádu tvořil zlatý rovnoramenný tlapatý kříž. Ramena kříže kryl rudý smalt, jeho ramena byla lemována a jejich zakončení bylo uplatněno v konvexním stylu. Ve středu tohoto kříže byl umístěn bíle smaltovaný medailón s iniciálou panovníka „FJ". Na rubové straně se zlatým písmem objevil letopočet 1849, jako datum založení řádu. Černým smaltem vyvedený dvouhlavý rakouský orel na zlatém podkladě byl vsazen mezi ramena kříže. V zobáku svíral zlatý řetěz s nápisem VIRIBUS UNITIS. Převýšen byl zlatou císařskou korunou s červeným smaltem. Nejvyšší stupeň řádu – hvězda velkokříže byla osmicípá a tvořily ji brilantující paprsky. O něco menší byl obdobný vzhled řádu pro 2. třídu. Pro civilní nositele řádu bylo umožněno nosit zmenšenou variantu. Pro vojenské činitele mohla být řádová insignie udělena od 14. září 1914, její uplatnění však bylo na

červenobílé vojenské stuze. Od roku 1915 byla používána kokarda z válečné stuhy a následně docházelo ještě k dalším změnám.

Vojenský život nebyl ani v mírových dobách panování císaře Františka Josefa I. žádná slast, jak se může zdát z dnešních až komiksových filmových snímků. Přinášel s sebou nejenom velký dril a úsilí o to, aby byla armáda nejmocnější v Evropě, ale také problémy s tím, co se stane, až život v armádě skončí. U většiny šlechtických rodů to nebyl díky majetkovému uspořádání až tak velký problém, ale přesto se našly rody, kde se po skončení vojenské služby musel vyřazený voják hodně snažit o svou obživu. Náklonnost a finanční přízeň příbuzných nebyla nekonečná. Z důvodu zabezpečení vojenských osob nechala matka císařovny Marie Terezie, císařovna vdova Alžběta Kristýna (*28. 8. 1691 Brunšvik – †21. 12. 1750 Vídeň), v roce 1750 založit peněžitou nadaci, která nesla jméno **Vojenská nadace Alžběty Terezie**. Členství bylo díky velkému počtu zájemců na pořadník a její počet byl zprvu omezen jen na 20 lidí, kteří v armádě sloužili více než 30 let. I z těchto důvodů se mnozí vysocí důstojníci a generálové přijetí do nadace nedočkali. Za celou dobu existence této vojenské nadace bylo přijato pouze 362 členů, kteří obdrželi nadační odznak. Ten tvořila zlatá oválná osmicípá hvězda se smaltovanými hroty. Ve středové části byl umístěn velký medailón, kde uprostřed byly zdobnými iniciály ve zlatě vyvedeny jména zakladatelky a její dcery – „E. C.“ a „M. T.“ Při okraji se navíc vinul nápis M. THERESIA PARENTIS GRATIAM PERENNEM VOLVIT. Hvězda byla převýšena zlatou císařskou korunou a kroužkem připojena k černé náprsní stuze.

Zvláštním druhem vyznamenání, založeným roku 1805 a v pozdějších letech schválených císařem Františkem I., byl **Matriční odznak zemské stavovské šlechty v Tyrolích**. Byl udělován výhradně rodákům této rakouské země a v zemích Koruny české byl jeho výskyt minimální. Avšak i přesto mezi jeho nositeli najdeme knížata Thurn-Taxis, hrabata Thun-Hohenstein, Seilerny a další. Hlavním motivem odznaku byla jednohlavá orlice vyvedená červeným smaltem, která měla na hrudi bílý heraldický štítek s iniciálami „F. II.“, zakončený po stranách trojlisty. Hlava orlice byla korunována tyrolským čestným věncem z vavřínových listů. Ten byl převýšen zlatým rytířským helmem. Na rubové straně byly na štítku použity iniciály „M T“ a ve vrcholu helmu bylo připojeno ouško. To propojovalo řádovou dekoraci se zelenou stuhou zdobenou po bocích pásky zlatého perlovce.

Patrně jedna z nejpovažovanějších medailí za vojenskou chrabrost byla **Medaile za statečnost**. Návrh k jejímu založení dal 19. července 1789 maršál Gideon Ernst svobodný pán Loudon (*13. 2. 1717 Totzen – † 14. 7. 1790 Nový Jičín) a ve své rané fázi po schválení císařem Josefem II. byla známa jako Pamětní a čestná vojenská medaile. Udělována byla převážně poddůstojníkům a mužstvu. Až do roku 1918 si udržela svůj původní vzhled, který se na aversní straně měnil v souvislosti s vládnoucím panovníkem. Za dlouhého panování císaře Františka Josefa I. byla poprvé zřízena 5. června 1849, kdy zahrnovala zlatou a stříbrnou verzi, ve druhém případě ve dvou třídách. Na aversu byla vyražena podobizna císaře bez vousů v armádní uniformě, po obvodu se nesl nápis FRANZ JOSEPH I. KAISER VON OESTERREICH. Revers medaile byl typizován – válečná trofej symbolizovaná dvěma trojicemi šikmo položených praporů svázaných dubovými ratolestmi. Ripsová stuha provlečená za ouško měla střední široký pruh příčně šrafovaný. Další verze Medaile za statečnost vyšla v roce 1859 v souvislosti s válkou v Itálii. Avers tentokráte nesl portrét císaře s licousy a knírem a na okraji se objevil nápis FRANZ JOSEPH I. V. G. G. KAISER V. OESTERREICH. Další atributy byly totožné s předchozí verzí. Další válečný konflikt s Pruskem a Dánskem v roce 1864 měl zá následek další vydání verze Medaile za statečnost. Tentokráte byla medaile prakticky identická s předchozí verzí, s výjimkou zpodobnění císaře,

které se měnilo podle jeho věku. V osudném roce 1866 se válka odehrávala na dvou frontách a patrně nejvíce zasáhla tehdejší rakouské země. Opětovně byly vyražena Medaile za statečnost v novém provedení. Císař měl na této podobizně kratší vlasy a licousy, císařův pohled byl oproti předchozím portrétům posunut doleva. Ostatní atributy medaile byly prakticky totožné. Jediné, v čem se všechny medaile lišily, bylo jméno rytce, který byl krátkým příjmením zmíněn na aversní straně medaile. Další změna proběhla až během první světové válce, když v letech 1914 a 1915 byly vyraženy dva typy Medailí za statečnost ještě stále s portrétem císaře Františka Josefa I. Úplně poslední změna nastala 4. dubna 1917, kdy byly vydána Medaile za statečnost s portrétem císaře Karla I. na aversní straně.

Rovněž věda si zasloužila v Rakousko-Uhersku své uznání a jednou ze speciálních dekorací bylo **Císařské a královské rakousko-uherské vyznamenání za vědu a umění** Literis et artibus. Založeno bylo císařem Ferdinandem I. dne 15. července 1835 a až do roku 1887 se jednalo o nenositelné vyznamenání. Na jeho kruhovém aversu byl vyražen portrét císaře zdobený vavřínovým věncem s nápisem po obvodě FERDINANDVS I. D. G. AVSTRIAE IMPERATOR. Na reverzu medaile se nacházel neuzavřený vavřínový věnec s císařskou korunou v horní partii, uvnitř kruhu byl nápis LITERIS ET ARTBVS. Císař František Josef dne 18. srpna 1887 vydal výnos, kterým se změnila identita medaile. Vyznamenání se stalo se tzv. nositelným a bylo vyráběno ze zlata. Oválná medaile byla zachycena na náhrdelní stuze a portrét císaře byl změněn na panujícího Františka Josefa I. Ten byl vyobrazen v plášti Řádu zlatého rouna vlevo hledící. Nad poprsím se vyjímal nápis FRANC. JOS. I. AVSTR. IMP. REX. BOH. ETC. ET. HVNG. REX. AP.

Absence většího počtu vojenských vyznamenání znamenalo v Rakousku a posléze v Rakousku-Uhersku velký problém až do vypuknutí první světové války. Měla na to vliv mírová politika císaře Františka Josefa I., který sice vystupoval jako velký podporovatel armády a jeho šatník byl plný uniforem, ale pravděpodobně opak byl pravdou. Jeho komorník Evžen Ketterle ve své biografii popisoval, že rakousko-uherské uniformy císaře byly vždy v menšině a nacházely se ve špatném stavu. Císař František Josef I. si při přijetí zástupce cizího státu pravidelně oblékal uniformu příslušné země, stejně tak konal i jeho následovník císař Karel I. při setkáních s vrcholnými představiteli své koalice. Vzhledem k tomu, že Rakousko-Uhersko patřilo mezi nejvyspělejší země světa, byl císař obdarováván důstojnickými uniformami a příslušnými vyznamenáními. Samozřejmostí bylo, že v císařově šatníku se nacházely uniformy všech vojenských pluků, jichž byl osobně vlastníkem. Pruské, bavorské, anglické, ruské jednotky byly součástí nejen šatníku císaře, ale také ostatní šlechty. Přes tento „v podstatě“ malý zájem o uniformy a vyznamenání své vlastní armády byla iniciativou polního maršála Josefa Václava Radeckého z Radče zřízeno v roce 1849 nové vyznamenání, které bylo udělováno za mimořádné schopnosti. Dne 22. října 1849 byl založen **Vojenský záslužný kříž**. Založen byl v jediném stupni jako dekorace náprsní. Měl tvar rovnoramenného tlapatého kříže, který byl zhotoven ze stříbra. Jeho ramena se konkávně prohýbala a ve středu byl umístěn kruhový medailón s nápisem VER / DIENST. Reversní strana byla zcela hladká. Kříž byl pomocí ouška zavěšen na bílé stuze s červeným šrafováním, která byla označována jako „stuha za statečnost“ nebo „stuha vojenská“. Jeho vzhled se změnil na začátku roku 1860, kdy byl doplněn válečnou dekorací a jeho ramena byla pokryta bílým smaltem. Podstatné změny nastaly až s vypuknutím první světové války. Tehdy 23. září 1914 byl řád rozšířen o další dva stupně. Původní náprsní Vojenský záslužný kříž se stal kategorií III. třídy, náhrdelní odznak se stal II. stupněm a I. třída byla připínacím náprsním řádem. Narozdíl od jiných rakouských a rakousko-uherských řádů se Vojenský záslužný kříž v nižší kategorii neodkládal a nosil se ve všech variantách. Po nástupu císaře Karla I. se Vojenský záslužný kříž

od 13. prosince 1916 uděloval s meči za zásluhy v boji s nepřítelem. Od dubna 1918 přibyly také malé dekorace.

Panování císaře Františka Josefa I. neslo s sebou velké množství záslužných počinů v dějinách lidstva. Pro ocenění civilních složek zřídil již v prvním roce své vlády císař František Josef I. celkem čtyři záslužné řády. Jednalo se o **Rakouský zlatý záslužný kříž** (s korunou a bez koruny), a **Rakouský stříbrný záslužný kříž** (s korunou a bez koruny). Hlavním článkem vyznamenání se stal zlatý nebo stříbrný řecký kříž s konvexním ukončením. Své hlavní ramena měl pokryta červeným smaltem. Ve středu kříže se nacházel kruhový medailón, ve kterém se zlatým písmem objevily iniciály panovníka „FJ“. Po okraji medailónu byl zanesen nápis viribus vnitis. Na reversu kříže se nacházel letopočet vzniku 1849. V případě kříže s korunou se jednalo o převýšený atribut v barvě kovu, který byl ouškem propojen s náprsní stuhou v provedení civilním (červená ripsová stuha) nebo vojenském (bílá stuha s červeným šrafováním).

Dalším vyznamenáním, které císař František Josef I. založil v prvním roce svého panování na návrh tehdejšího ministra války, byl **Vojenský služební odznak**. Skládal se z bronzového tlapatého náprsního kříže, který byl na aversní straně doplněn ve svém středu o rakouského orla s dynastickým erbem na hrudi. Samotný orel by převýšen císařskou korunou. Ramena kříže byla síťkovitě zrnitá při svých okrajích. Dělil se na dvě skupiny dekorovaných, a to na důstojníky a poddůstojníky a mužstvo. Stříbrný orel byl typický pro I. třídu a zlatý pro třídu druhou. Dekorace byla jednostranná. Pro poddůstojníky a mužstvo bylo vyznamenání udělováno v rámci I. třídy za osm odsloužených let a v rámci II. třídy za šestnáct let. Tyto římské číslovky – VIII a XVI nahrazovaly v obou případech rakouského orla a nesly v kruhovém medailónu orámování dubovým věncem. Po reorganizaci v roce 1867 vznikla dekorace I. třídy za dvanáct a dekorace II. třídy za osmnáct odsloužených let. Od téhož roku se Vojenský služební odznak nosil na trojúhelníkových stuhách v císařských barvách. Základem byla žlutá (zlatá) ripsová stuha, která měla širší černý pruh po okrajích. Ke změnám v této dekoraci nedocházelo až do roku 1890, kdy bylo nakonec pozměněno hodnostní značení. Pro důstojníky vznikla I. třída za padesát let služby u sboru, II. třída byla udělována za čtyřicet let služby a III. třída za dvacet pět let věrné služby. Po poddůstojníky a mužstvo byla zřízena I. třída za dvacet čtyři let a II. třída za dvanáct let služby. Až v roce 1911 zde vznikla III. třída za šest odsloužených let v armádě. Poslední změny křížové dekorace nastaly v roce 1913, když se u II. důstojnické třídy posunula hranice na třicet pět let a nejvyšší třídy došlo k posunu tvaru císařské koruny. U poddůstojnických hodností se I. třída pozměnila na dvacet let, II. třída na deset let a třetí třída zůstala na šesti letech služby. Všechny tyto číslovky se v římské podobě objevovaly v centrální partii medailónu.

Zcela okrajovou záležitostí, vymezenou pro samostatnou jednotku, byla **Čestná medaile pro I. prapor 50. pěšího pluku z roku 1851**. Zřízena byla osobně císařem Františkem Josefem I. dne 27. srpna 1851 za mimořádné hrdinství, které prapor prokázal v roce 1848 proti povstání v Uhrách. Na aversu medaile se objevilo poprsí císaře Františka Josefa I. v uniformě, při okrajích byl zanesen nápis FRANZ JOSEPH I. V. G. G. KAISER VON OESTERREICH. Na reversu byl vyražen další nápis ve znění für standhaftes ausharren in der beschworenen treue im jahre 1848.

Další výjimečná faleristická záležitost je i **Medaile pražského dobrovolného sboru ochranného**. Pražský dobrovolný sbor byl významnou složkou po celou dobu své existence a mezi jeho představitele patřili kupříkladu Franz kníže von Thun-Hohenstein, Jiří kníže von Lobkowicz, arcibiskup Franz kníže a kardinál von Schönborn, Karl V. kníže von Schwarzenberg, Ferdinand kníže von Lobkowicz, hrabě von Kolowrat-Krakowský, hrabě Nostic a nesmí chybět i jméno majitele severomoravského hradu Starý Jičín Bedřich hrabě von Deym ze Stříteže. V rámci distinkcí

se rozlišoval služební odznak členů Pražského dobrovolného ochranného sboru a Záslužná medaile Pražského dobrovolného sboru ochranného. Do roku 1860 byly v této záležitosti vydávány stříbrné a bronzové medaile se zvýšeným okrajem a dvojitou lištou. Na aversu medaile byl vyražen rakouský orel, který byl v liště ve spodní části doplněn nápisem viribus vnitis. Reversní strana byla dekorována tehdejším znakem města Prahy v ozdobné kartuši a pod ním byl třířádkový nápis FREIWILLIGES / RETUNGS CORPS / IN PRAG. Skrze závěsné ouško byla připojena bílá náprsní trojúhelníková stuha. Po roce 1860 byla vydána nová edice této medaile. Avers byl prakticky identický předchozí podobě, na reversu se v centrální partii opět objevil dobový znak města Prahy a při okraji po obvodě byl český a německý nápis Pražský dobrovolnický ochranný sbor (PRAGER FREIWILLIGES RETTUNGSCORPS).

Po vítězné prusko-dánské válce v roce 1864, kdy se na stranu Pruska připojilo i Rakousko, vydal dne 10. listopadu 1864 císař František Josef I. **Bronzovou pamětní medaili na válku prusko-dánskou z roku 1864**. Na ražbu pamětních medailí ve vzájemné dohodě s pruským císařem Vilémem II. byla použita bronzová dělovina z ukořistěných dánských děl. Rakouská verze měla na své aversní straně umístěna iniciály obou vítězných panovníků „FJ“ a „W“, které byly převýšeny rakouskou císařskou korunou a pruskou královskou korunou. Na reversní straně medaile se v rámovaném vavřínovém věnci objevil čtyřřádkový nápis UNSERN / TAPFERN / KRIEGERN / 1864. S pomocí ouška byla medaile zachycena na trojúhelníkové náprsní stuze složené ze tří barevných pruhů – bílého, červeného a žlutého (zlatého) s úzkými černými okraji.

Rok 1866 byl významným mezníkem v dějinách Rakouska. Nejen, že došlo následně k novému uspořádání monarchie, ale také byl tento rok brán v symbolické poloze k vítězství na jižních frontách. Pro účely paměti na události ostrahy města Prahy při vyjednávání s pruskými vojsky byla 17. září 1866 založena císařem Františkem Josefem I. **Pamětní medaile pro pražské měšťanské ozbrojené sbory z roku 1866**. Kruhová medaile nesla na svém aversu poprsí císaře Františka Josefa I. s nápisem po obvodu FRANZ JOSEPH I. KAISER VON OESTERREICH, na reversu byl uprostřed velkého dubového věnce umístěn letopočet 1866. Vše bylo ukončeno v horní partii ouškem, které se zavěšovalo na napůl bílou a napůl červenou náprsní trojúhelníkovou stuhu. V podobném duchu se neslo také další vyznamenání, které bylo založeno téhož data jako **Stříbrná pamětní medaile pro tyrolské zemské obránce z roku 1866**. Avšak na její reversní straně se objevil rozšířený pětiřádkový nápis MEINEM / TREUEN VOLKE / VON / TIROL / 1866.

U příležitosti čtvrt století své vlády vydal 2. prosince 1873 císař František Josef I. nařízení ke vzniku nového vojenského vyznamenání, které bylo určeno za služby císaři a vlasti. **Válečná medaile** měla kruhový tvar a aversní strana nesla poprsí císaře Františka Josefa I. zhlížící doleva s vavřínovým věncem na hlavě. Při okraji byl vyražen nápis FRANZ JOSEPH I. KAISER V. OESTERREICH KOENIG V. BOEHM. ETC. APOST. KOENIG V. UNGARN. Na reversu medaile se objevil třířádkový nápis 2. / DECEMBER / 1873, který byl rámován vavřínovými ratolestmi. Z děloviny ukořistěných zbraní vyražená medaile byla pomocí ouška spojena s trojúhelníkovou náprsní stuhou ve žluté (zlaté) císařské barvě, která byla ve středu černě šrafována a po obou stranách zakončena černými podélnými pruhy.

Jednou z dnes nejznámějších medailí Rakouska-Uherska se stala **Vojenská záslužná medaile Signum laudis**. Založena byla 12. března 1890 císařem Františkem Josefem I. jako protipól Vojenského záslužného kříže, který byl udělován převážně důstojníkům. Nová medaile, určená také pro nižší stupně zásluh, byla ražena z bronzu, zlacena a měla kruhový tvar. Na aversní straně byl umístěn portrét císaře Františka Josefa I. a nesl po obvodě vyrytý nápis FRANCISCVS JOS. I. D. G. IMP. AVST. REX. BOH. ETC. ET REX APOST. HVNG. Na reversu nesla medaile dvojřádkový

nápis SIGNUM / LAVDIS. V převýšení medaile byla připojena zlatá císařská koruna, která byla ouškem připojena k náprsní trojúhelníkové ripsové stuze červenobíle šrafované. Až do nástupu císaře Karla I. zůstal její vzhled až na malé detaily prakticky nezměněn. Roku 1911 byla zřízená stříbrná varianta, která byla udělována za opakovaná pochvalná vyznamenání. Rozhodnutím císaře Františka Josefa I. byl1. dubna 1916 na stuhu umístěn jeden či dva stříbrné kovové pásky jako odznak opakovaných vyznamenání a téhož data byla zřízena Velká vojenská záslužná medaile vyhrazená pouze generálům. Ke dni 13. prosinci 1916 byly na stuhy umisťovány také zkřížené meče jako vyšší stupeň vojenských zásluh. Od 18. dubna 1917 byly císařem Karlem I. zřízeny nové typy Vojenských záslužných medailí, které byly zhotovovány z bronzu a stříbra. Avers tentokráte nesl portrét císaře Karla I. a při okraji nápis CAROLVS D. G. IMP. AVST. REX BOH. ETC ET REX APOST. HVNG. Tentokráte však byla medaile převýšena dvěma korunami, a to císařskou korunou a královskou uherskou korunou. Od 28. dubna 1917 byla používána také Velká vojenská záslužná medaile, která byla ražena z bronzu a zlacena.

Arcivévoda a zároveň císařův synovec František Ferdinand d'Este se v roce 1889 po smrti císařova syna Rudolfa stal prvním následníkem trůnu. Po kritickém období, kdy jej ohrožovaly nemoci, se v roce 1892 vydal na ozdravnou plavbu směrem do Tichého oceánu na císařské a královském chráněném torpédovém křižníku SMS Kaiserin Elisabeth. Po skončení dlouhé plavby byla celá posádka dekorována novým vyznamenáním, které u této příležitosti bylo 11. listopadu 1893 vydáno. Jednalo se o **Pamětní medaili na mořskou plavbu z let 1892–1893**. Kruhová medaile vyražená z bronzu a pozlacená měla na aversu umístěnou námořnickou kotvu, která byla převýšena rozkřídleným císařským orlem. Ten byl korunován arcivévodskou korunou a kolem kotvy byla umístěna trofej a po obvodu nápis REISE S. M. SCHIFF KAISERIN ELISABETH. Na reversní straně medaile byl vyražen nápis OST-INDIEN / AUSTRALIEN / SÜDSEE-INSELN / CHINA / JAPAN / 1892–1893, nad nímž se vypínala arcivévodova iniciála „FF". Po vnitřním okraji reversní strany medaile byl roztažen věnec z palmových listů. Díky oušku na horní straně byla medaile propojena do náprsní ripsové trojúhelníkové stuhy bílé barvy, která obsahovala modrobílé příčné šrafování a podélnými modrými pruhy po obvodu. Velký význam této medaili přikláněl i sám arcivévoda František Ferdinand d'Este, který jej již jako následník trůnu nosil vedle tak vysokých vyznamenání jako byl Rytířský řád zlatého rouna.

Při oslavách padesátého výročí svého nástupu na trůn založil císař František Josef I. několik dalších vyznamenání, která měla oslavit toto velké výročí. Již dne 18. srpna 1898 byla založena **Jubilejní pamětní medaile**, která byla ražena ve zlatě a bronzu. Zlatá jubilejní pamětní medaile byla určena pro vojenské osoby, které měly v den císařova výročí, tj. 2. prosince 1898 odslouženo více než padesát let aktivní vojenské nebo námořní služby. Na lícové straně se objevilo poprsí císaře Františka Josefa I. a podél okraje nápis FRANC. IOS. I. D. G. IMP. AVSTR. REX BOH. ETC. AC AP. REX HVNG. Na reversní straně medaile byl vyryt štítek ve tvaru obdélníka, který nesl nápis SIGNVM MEMORIAE. Ten byl podložen dubovým a vavřínovým věncem. U horního okraje reversní strany medaile se rovněž nacházely letopočty MDCCCXLVIII-MDCCCXCVIII. Medaile byla převýšena rakouským orlem a s pomocí oušku nesena na ripsové náprsní stuze trojúhelníkového tvaru a karmínově červené barvy. Bronzová jubilejní pamětní medaile byla prakticky identického tvaru s výjimkou převýšeného orla a materiálu provedení. Třetí variantou byla Civilní jubilejní pamětní medaile z roku 1898, která se od vojenského typu lišila jednak změnou spojky na aversní straně, kdy AC nahradilo ET a stuha byla rovnoměrně dělena na červenou a bílou část. Čtvrtým typem pamětního vyznamenání byla Čestná medaile za čtyřicetileté věrné služby. Její vzhled byl mírně odlišný od předchozích typů. Poprsí císaře bylo více

zmenšeno, nápis po obvodu byl vynesen v podobě FRANC. IOS. I. D. G. IMP. AVSTR. REX BOH. ETC. ET REX AP. HVNG., které bylo rámováno zevně dubovým věncem. Na reversní straně se v prostřední části medaile nacházel nápis XXXX ANNORUM a kolem obvodu další SIGNVM LABORIS FIDELITER PERACTI. Tentokráte však stuha byla v barevném provedení žluté barvy a širšími postranními černými pruhy. Dne 21. října 1898 byl zřízen další typ pamětní medaile. Jednalo se o Jubilejní pamětní medaili, která byla určena zá zásluhy u císařského dvora. Tato nová medaile měla oválný tvar a na její aversní straně byl vyveden portrét císaře. Reversní strana pan obsahovala šestiřádkový nápis FRANCISCVS JOSEPHVS I. / QVINQVACENARII REGNI / DIEM FESTVM / CELEBRANS / II. DECEMBRIS / MDCCCXCVIII. Ripsová trojúhelníková náprsní stuha pro osoby vojenského řádu byla červené barvy se širším okrajovým bílým pruhem a na ní byla připevněna pásková spona v barvě kovu medaile s vyrytými letopočty 1848–1898. Nositelé z civilního sektoru, mezi které se mohly zařadit i ženy, nesly tuto medaili na netypické průvlečné ripsové ráhnové stuze stejné červené barvy s identickou kovovou sponou.

Přímo v den svého výročí 2. prosince 1898 založil císař František Josef I. **Zlatou čestnou medaili pro rakousko-uherské císařské pluky**, jejichž byl majitelem. Zlatě ražená medaile obsahovala na aversu poprsí císaře s vodorovně psaným nápisem FRANZ JOSEPH I. a na reversu byl v orámované vavřínové ratolesti umístěn šestiřádkový nápis dle toho, o který pluk šlo. Jednalo se o jednotky od všech tehdejších základních druhů armádních zbraní: pěchotu (pěší pluk č. 1 císaře Františka Josefa I.), dragouny (dragounský pluk č. 11 císaře Františka Josefa I.), hulány (hulánský pluk č. 1 císaře Františka Josefa I. a hulánský pluk č. 6), husary (husarský pluk č. 1 císaře Františka Josefa I.), tyrolské císařské střelce (4. pluk císařských tyrolských myslivců) a dělostřelectvo (prapor sborového dělostřelectva). Medaile byla zavěšena na karmazínově červené stuze náprsní trojúhelníkové stuze. Další pamětní medaile pro tři zahraniční pluky, u kterých byl císař majitelem, byly postupně uděleny po roce 1898. Jednalo se o důstojnický a poddůstojnický sbor ruského Kexholmského gardového pluku, pruského gardového granátnického pluku a královského bavorského pěšího pluku. Pamětní medaile pro ruský Kexholmský tělesný gardový pluk „Kaiser Franz von Österreich“ bylo vydáno 28. prosince 1898, přičemž se jednalo o kruhovou medaili s aversním poprsím císaře Františka Josefa I. Císař zde byl vyobrazen v uniformě ruského generála a při okraji aversní části se nacházel v azbuce psaný nápis František Josef I. císař rakouský, král český atd., apoštolský král uherský. Na reversu medaile se nacházel neuzavřený věnec z dubových a vavřínových listů svázaných stuhou, který ve svém středu nesl v sedmiřádkovém nápisu v azbuce nápis tělesnému pluku kexholmskému císař rakouský jeho majitel 1848–1898. Na vrcholu této medaile se nacházelo široké třmenové ouško, které neslo černožlutou ripsovou náprsní stuhu trojúhelníkového tvaru. Zlatá medaile byla určena pro dekorování plukovní standarty, stříbrná a bronzová byly určeny pro dekorování důstojníků a poddůstojníků pluku. Předposlední Pamětní medaile pro Královský pruský pluk gardových granátníků „Kaiser Franz“ č. 2 byla založena císařem Františkem Josefem I. 11. ledna 1899 jako kruhová medaile ve zlaté (pro plukovní standartu), stříbrné a bronzové variantě, které se lišily svou velikostí. Na aversu medaile se opět objevilo poprsí císaře v uniformě pruské gardy, po okraji byl vynesen nápis FRANZ JOSEPH I. KAIS V. OESTERR. KG. V. BOEH. ETC. U. AP. KG. V. UNG. Na reversu medaile se nacházel osmiřádkový nápis DEM / KGL. PREUSSISCHEN / KAISER FRANZ / GARDE-GRENADIER / REGIMENT Nr. 2 / VON / SEINEM CHEF / 1849–1899. Pomocí závěsného ouška byla provlečena stuha až 118 mm široká, která byla náprsního trojúhelníkového tvaru v černožlutém provedení. Poslední z pamětních medailí, které oslavovaly výročí nástupu císaře Františka Josefa I., byla Pamětní medaile pro 13. bavorský pěší pluk „Kaiser Franz Joseph

Důstojníci českého dragounského pluku č. 7 vévody lotrinského se Záslužnými kříži na vojenské stuze, Praha, 1912. Foto: Radek Polách (Muzeum Novojičínska)

von Österreich“. Na aversu medaile byl opět portrét panovníka hledícího vlevo a oděného v bavorské generálské uniformě. Na okraji medaile se nacházel nápis FRANZ JOSEPH I. KAIS. V. OESTERREICH KG. V BOEHM. ETC. U. AP. KG. V UNG. a na reversní straně byly umístěny dvě ratolesti – dubová a vavřínová převázané stuhou. Uprostřed nich se nacházel sedmiřádkový nápis DEM / KGL. BAYERISCHEN / 13. INFANTERIE REGIMENT / VON / SEINEM / INHABER / 1851–1901. Závěs této medaile tvořilo široké poutko pro náprsní ripsovou stuhu černožlutého provedení.

Dne 21. května 1899 byl založen **Pamětní odznak na blahou paměť polního maršála arcivévody Albrechta**. Ten byl udělen skupině osob spjatých s výkonem služby před čtyřmi předešlými roky zesnulému arcivévodovi Albrechtovi. Albrecht Fridrich Rakousko-Těšínský (*3. 8. 1817 Vídeň – †18. 2. 1895 Arco) byl těšínský kníže, rakouský arcivévoda a vojevůdce, který pocházel z těšínské větve Habsbursko-Lotrinské dynastie. Pamětní odznaky byly ražené ze stříbra a na aversní straně jej tvořil neuzavřený vavřínový věnec složený ze dvou ratolestí ve spodní části, převázaných stuhou. Středovou část vyplňovala iniciála „A“, která byla zdobena perlovcem a jemnými vzory. Pod iniciálu byly proloženy zkřížené maršálské hole. Celý odznak byl převýšen královskou korunou. Na své reversní straně byl odznak proveden v hladké variantě.

Existence hasičských dobrovolnických sborů ve druhé polovině 19. století si za své počiny vysloužila dne 24. listopadu 1905 vydání **Čestné medaile za 25 letou záslužnou činnost na poli hasičském a záchranářském**. Nejstarší hasičské sbory vznikly v zemích Koruny české v roce 1853 v Praze (placený) a v roce 1861 ve Fulneku na Moravě (dobrovolnický). Na aversu medaile se nacházelo poprsí císaře Františka Josefa I. hledícího vlevo a při okraji byly umístěny spojené vavřínové ratolesti. Na reversu medaile se nacházel nápis po obvodu FORTITTUDINI VIRTUTI ET PERSEVERANTIE, a ve středu v kartuši umístěná číslovka XXV. Závěsným ouškem procházela náprsní trojúhelníková ripsová stuha žlutooranžové barvy.

V roce 1908 se slavilo další významné jubileum. Neuveřitelných šedesát let vlády císaře Františka Josefa I. na trůnu podunajské monarchie. K tomuto jubileu byly vydány **Pamětní dekorace k 60. výročí panování císaře Františka Josefa I.** Nebylo jich vydáno takový počet

jako při výročí půlstoletí, ale i tak byly hojně rozšířeny. První z nich byla Mezinárodní jubilejní pamětní medaile na 60. let vlády císaře Františka Josefa I., která byla vydána 12. dubna 1908. Na aversu medaile se opět objevil portrét císaře hledícího vlevo a po obvodu umístěn nápis FRANC. IOS. I. D. G. IMP. AVSTR. REX BOH. GAL. ILL. ETC. ET AP. REX HVNG. Na reversní straně nesla medaile šestiřádkový nápis IN / MEMORIAM / SEXAGESIMI / ANNI / IMPERII / FELICITER / PERACTI. Po obvodu reversu se vinuly dubová a vavřínová ratolest, které v prostřední partii nesly štítky s letopočty 1848 a 1908. Zlatá medaile byla zavěšena pomocí ouška k široké žluté stuze se dvěma podélnými černými pruhy při jejich okrajích.

Dalším druhem jubilejního vyznamenání byl **Armádní kříž z roku 1908 zvaný Holdovací.** Byl zhotoven v jediném originále a 2. prosince 1908 je převzal osobně císař jako hold své oddanosti od vrchního velitele branné moci a prvního následníka trůnu arcivévody Františka Ferdinanda d'Este přímo v trůnním sále vídeňského paláce Hofburgu. Jednalo se o jednostranný, platinový řecký tlapatý kříž, jehož ramena byla pokryta řadami briliantů. Do středu kříže byl umístěn kruhový medailón orámovaný vavřínovým věncem. Uvnitř se nacházel z briliantů vyvedený letopočet 1908. Celý Holdovací kříž byl převýšen císařskou korunou zdobenou brilianty a zkříženou v podkladu meči. Dnes je uložen ve vídeňské klenotnici. Jak je známo, po celý jubilejní rok 1908 se prováděly oslavy šedesátého výročí nástupu císaře Františka Josefa I. na trůn. Pro tyto oslavy vydal císař 10. srpna 1908 Jubilejní kříž z roku 1908, který byl ve vojenské verzi určen pro aktivní důstojníky ozbrojených a policejních složek. Celý tvar tvořil tlapatý kříž z bronzu, pozlacený, s kruhovým medailónem uprostřed V jeho středu byl navržen nápis FRANC. IOS. I. a mezi ramena kříže byl vložen vavřínový věnec. Reversní strana kříže byla hladká a obsahovala letopočty 1848 a 1908. Vojenská varianta byla nošena na bílé ripsové náprsní trojúhelníkové stuze s postranním podélným červeným pruhem při okraji. Civilní varianta kříže byla zavěšena na ripsové náprsní stuze karmínově červené barvy.

V roce svého šedesátého jubilea založil císař František Josef I. také další vyznamenání – **Čestnou medaili za mnoholeté členství v domobraneckých sborech**. Medaile se dělila na dvě třídy – I. třídu za čtyřicet let služby a II. třídu za dvacet pět let služby v domobraneckých jednotkách. Obě bronzové medaile měly na své aversní straně císařské iniciály „F. J. I.", které byly podloženy vavřínovými ratolestmi. Po obvodu se nesl nápis CONSTANTIAE ET PATRIAE AMORI. Medaile I. třídy byla převýšena císařskou korunou. Na reversu se u této třídy objevily vavřínové ratolesti s dvouřádkovým nápisem OCTO / LUSTRA a u medaile II. třídy se objevil okřídlený císařský orel ve středové části a při horním okraji nápis QUINQUE LUSTRA. Oba stupně čestné medaile byly zavěšeny s pomocí ouška na ripsové náprsní trojúhelníkové stuze, která byla složena z černé a žluté barvy po obou stranách.

K padesátému výročí obrany Tyrolska byla vydána další pamětní medaile 4. listopadu 1908 ze strany císaře Františka Josefa I. Jednalo se o **Stříbrnou pamětní medaili k padesátému výročí obrany Tyrol z roku 1909**, která však vzhledem k nízkému počtu žijících hrdinných obránců nedosáhla širšího uplatnění.

Taktéž **Pamětní medaile na mořskou plavbu křižníku SMS Kaiser Franz Josef I. v letech 1910–1912** byla svým udělením omezena výhradně na lodní posádku.

Mezi běžná vyznamenání se 9. července 1913 zařadil **Pamětní kříž z let 1912–1913**, který byl určen pro účastníky mobilizace na Balkáně. Jeho hlavní část tvořil tlapatý kříž ze světlého bronzu, do jehož středu byl vsazen kruhový medailón s letopočty 1912 a 1913. Reversní strana byla hladkého provedení a kříž byl pomocí ouška zavěšen na náprsní ripsové trojúhelníkové stuze žluté barvy se dvěmi černými pruhy po okrajích.

Rakouský Červený kříž byla organizace, do které byla v široké míře zapojena také šlechta. Padesát let po jeho vzniku bylo 17. srpna 1914 císařem Františkem Josefem I. založeno **Čestné vyznamenání za zásluhy o Červený kříž**. Bylo udělováno ve čtyřech stupních. Nejvyšším stupněm byla Záslužná hvězda, poté Čestné vyznamenání I. třídy, Důstojnické čestné vyznamenání a Bronzová čestná medaile Červeného kříže. Základním motivem vyznamenání byl stříbrný latinský kříž s červeným smaltem a bílým rámováním. Do středu byl vložen kruhový medailón, který ve svém středu měl umístěn červeně smaltovaný Ženevský kříž na bílém poli orámovaný červeným mezikružím. V něm se nacházel zlacený nápis PATRIAE AC HUMANITATI. V Záslužné hvězdě, která byla udělována na rozdíl od nižších stupňů výhradně císařem, byly vloženy brilantující svazky paprsků. Reversní strana kříže byla v hladkém provedení. Dekorace byla zavěšena na kruhovém širokém oušku pomocí bílé ripsové stuhy s dvěma červenými proužky po okrajích.

První světová válka s sebou přinesla různé další změny jednotlivých vyznamenání a zároveň i založení dalších druhů. Císař František Josef I. založil dne 16. srpna 1915 nové vyznamenání nazvané **Válečný kříž za civilní zásluhy**, který byl rozdělen do čtyř tříd. První tři třídy byly raženy ze stříbra, první dvě zlacené a bíle smaltované, čtvrtá třída byla zhotovována z pozlaceného bronzu. Jeho tvar tvořil klenutý tlapatý kříž s rovnými rameny zakončenými obloukovým vykrojením. Do ramen byl vpleten zlatý dubový věnec. Uprostřed kruhového medailónu situovaného ve středu kříže byly zaneseny iniciály „FJI“. Jeho orámování neslo v bílém mezikruží nápis MERITO CIVILI TEMPORE BELLI a letopočet MCMXV. Císař Karel I. rozhodl o jediném vydání dne 14. února 1918 Válečného kříže I. třídy s brilianty.

Ještě za vlády císaře Františka Josefa I. bylo připraveno založení **Kříže Františka Josefa**, které mělo být posmrtně udělováno zasloužilým civilním i armádním činitelům za výjimečné služby. Jeho zřízení připadlo až na mladého císaře Karla I., který se dle odkazu svého prastrýce stal jeho nositelem. Tvořil jej černě patinovaný maltézský kříž se stříbrným rámováním. V kruhovém medailónu uprostřed byly umístěny iniciály císaře „FJI“. Po obvodu mezikruží se objevil nápis MILITANTIBVS A LATERO MEO společně s letopočtem MCMXVI. Reversní strana kříže byla v hladkém provedení a opatřena připínací jehlicí.

U příležitosti památky sedmdesátého výročí nástupu císaře Františka Josefa I. na trůn byla císařem Karlem I. dne 22. července 1918 rozhodnuto o vydání **Pamětního odznaku na císaře a krále Františka Josefa I.** Bylo uděleno ve třech třídách pro všechny osoby, které v letech 1848–1916 sloužily po dobu více než tří let k císařově blahu. Celkový vzhled vyznamenání tvořil železný černě patinovaný tlapatý kříž, který měl okraje vyvedeny zlatým vavřínem. Ve středu kříže se nacházel kruhový medailón s portrétem bývalého císaře Františka Josefa I. a s obvodovým nápisem IN MEMORIAM a letopočtem 1848–1916. Mezi ramena kříže byly vneseny krátké zlaté svazky. Na rozdíl od I. třídy byla druhá třída provedena ve stříbrné verzi.

Mezi další vyznamenání, které byly založeny v průběhu první světové války po nástupu císaře Karla I., se zařadil **Karlův vojenský kříž** (od 13. prosince 1916), **Uherský odznak rytířů zlaté ostruhy** (od 30. prosince 1916), **Medaile za zranění** (od 12. srpna 1917) a **Civilní záslužná medaile** (od 30. dubna 1918). Jejich vzhled, vývoj a udělování však již nebylo v rámci dané problematiky šlechtické fotografie až tak patrné a lze jen odkázat na modelovou publikaci všech výše popisovaných dekorací od Ivana Koláčného nazvanou Řády a vyznamenání Habsburské monarchie z roku 2006, která je svým vydáním praktickou metodickou příručkou faleristiky.

Zvláštní kapitolu tvoří zahraniční řády a vyznamenání, které byly udělovány za významné počiny a skutky vybraným představitelům šlechty. V polovině 19. století to byl díky Francouz-

skému spojenectví Řád čestné legie, později bulharské, mexické, pruské a ruské řády. Jejich detailnější popis lze nalézt v odborné literatuře.

Je třeba také podotknout, že vysocí armádní a námořní hodnostáři nemuseli mít na své uniformě vždy jen ty nejvyšší řády a vyznamenání. Kupříkladu arcivévoda František Ferdinand d'Este měl na své generálské uniformě řády a vyznamenání, které jsou dnes součástí sbírek Národního muzea. Jedná se o Vojenskou záslužnou medaili Signum laudis, stříbrnou Vojenskou záslužnou medaili Signum laudis, Pamětní medaile na mořskou plavbu z let 1892–1893, vojenskou jubilejní pamětní medaili z roku 1898, Vojenský záslužný kříž pro důstojníky II. třídy, Vojenský záslužný kříž v briliantech, Maltézský kříž, Velkoříž královského uherského řádu sv. Štěpána a nákrční Rytířský řád zlatého rouna. Všechny řády zůstaly symbolicky potřísněny krví zemřelého arcivévody a jsou dnes svědectvím k početné fotodokumentaci jeho posledních chvil života. Bohužel záležitost dědictví rodu Hohenbergů je jedna z mála sbírkových kolekcí v České republice, která celkem celistvě uzavírá životní osudy arcivévody Františka Ferdinanda d'Este a jeho rodiny.

Řád čestné legie (L'ordre national de la Légion d'honneur) udělený francouzským císařem Napoleonem III. roku 1867 Dr. Augustu Bielkovi von Karltreu, osobnímu císařskému lékaři Františka Josefa I.
Foto: Radek Polách (soukromá sbírka Peter F. Wallnöfer de Monte Liechtenberg)

V domácnosti, při sportovním klání a ve volném čase

V domácnosti, při sportovním klání a ve volném čase

Následník trůnu arcivévoda František Ferdinand d'Este se svými dětmi na bruslích, počátek 20. století. Foto: NPÚ, Státní zámek Konopiště

Rodinný život příslušníků šlechty byl spojen nejen s domácností a starostmi se svými statky a polnostmi, ale na sklonku 19. století se v dochované fotografické dokumentaci objevují také záběry ze sportovních aktivit.

V domácím prostředí se u všech společenských vrstev objevují domácí čapky, střihem kulaté pokrývky hlavy, bohatě zdobené. Háčkované, pletené, vyšívané i doplněné tištěnými vzory. Jejich obliba byla rozšířena novým módním trendem importovaným z Turecka – fezem. Klasickou ukázkou širokého použití je domácí noční čapka císaře Františka I. (II.) ze Státního zámku Kynžvart. Fezy a domácí čepičky, které byly z plsti a vlny vyráběny také u českých klobouč-nických firem a úspěšně exportovány do země původu, jsou dnes stále ještě k vidění v mnoha muzejních a památkářských sbírkách. Fez doplněný střapcem byl hodně oblíbený u hokynářů, hostinských a majitelů drobných obchodů. Jinak odění domácího charakteru bylo střídmější, používány byly lehčí a vzdušnější textilie a obuv. Domácí oblečení bylo různé provenience, ovšem při fotografování se jednotlivé osoby oblékaly do civilních společenských oděvů.

Na rozdíl od formálního obleku s méně kontrastními barvami se oděv sportovní jeví jako barevnější. Cvičenci a sportovci, zaměřující se na podporu svého zdravotního režimu, používali oděv z pružného materiálu. Nově se objevuje žerzej (úplet). Obchodníci a výrobci oděvu se zaměřovali na specializaci svých výrobků. Tenisová móda importovaná z Velké Británie přináší již v šedesátých letech 19. století bílou lehkou bavlněnou košili, jednoduché lehké sako, bílé kalhoty a pro sport vhodnější ploché boty. Lovecký a střelecký oděv využíval oblíbených širokých kalhot – pumpek, vysokých kožených holínek a tvídového saka. Lovecký oblek byl velkou měrou ovlivněn anglickou módou, a tudíž se objevují také jednořadá delší saka doplňovaná hedvábnými vázankami s pestrými vzory. Kalhoty se šily ze speciálního materiálu – bedfordského kordu. Jezdecký oblek byl jednodušší, mohly se však objevovat vesty a košile s kravatou. Nezbytným doplňkem byl také jezdecký bičík. Pro týmová cvičení, jako byl fotbal, rugby, skupinová cvičení a další, se užívaly šortky nad koleny, košile z hedvábného či bavlněného úpletu a speciálně upravená pogumovaná obuv. Zvláštní úbor vyžadovalo koupání, plavky

byly často dvoudílné a vyráběly se z bavlněného úpletu.[89] Na sklonku 19. století se mezi šlechtou v zimním období objevuje radost z bruslení a také jízda na kolech a kolových prostředcích. Každý druh sportovní činnosti měl podle svých specifik uzpůsobenou pokrývku hlavy. Objevuje se zde jak plstěný a hedvábný cylindr, tak vlněná čepice.[90]

Domácí čepička císaře Ferdinanda I. Dobrotivého z poloviny 19. století. Foto: NPÚ, Státní zámek Kynžvart

V 19. století lze také na fotografiích registrovat divadlo a jeho vliv na šlechtické prostředí. Bohužel sbírkového materiálu z tohoto okruhu se dochovalo velmi málo, výjimkou je několik fotografií ze zámeckých sbírek včetně známého fondu ze zámku v Mnichově Hradišti.[91]

Vedle všech výše zmíněných informací k popisu pánské módy je nutno také zmínit, že z ní vycházela také móda dětská. Chlapci z řad šlechtických rodin nosili rovněž kopie uniforem a kopie oděvů svých otců, typické byly armádní uniformy. V Muzeu Novojičínska se dochovalo několik originálů dětských uniforem knížat von und zu Liechtenstein, které jsou rovněž přítomny ve fotografických fondech Státního zámku Velké Losiny.

Mladý člen rodu knížat von und zu Liechtenstein v dětské vojenské uniformě husarů se psem bernardýnem. Foto: Státní zámek Velké Losiny

89) Karner, Regina – Lindinger, Michaela: Grosser Auftritt. Mode der Ringstrassenzeit. Vídeň 2009, s. 44–46.
90) Zajímavé srovnání historických fotografií ze sportovního prostředí: Leitner, Carola – Hamtil, Kurt a kolektiv: Sport und Unterhaltung. Wien in Alten Fotografien. Vídeň 2010.
91) Srovnej: Pešková, Pavla – Mohler, Frank: Zámecké divadlo v Mnichově Hradišti. Praha 2004.

Další hmotné prameny pro upřesnění identifikace osob

Další hmotné prameny pro upřesnění identifikace osob

Jedním z cílů této metodiky je upozornit na důležité aspekty, které se skrývají také v detailu historické fotografie. V některých případech je proto nutné vysoké rozlišení digitální fotografie, aby se dalo číst z detailů v ní zanesených. Na základě kvalitní obrazové dokumentace je možné popis rozšířit i o další zajímavé zjištění, které při běžném pohledu a následném popisu mohou být přehlédnuty. Pro znázornění uvádíme ukázku kabinetních fotografií lantkraběte Josefa Friedricha (zv. Fritze) von Fürstenberg (*3. 10. 1860 Brno – †16. 9. 1906 Giesshübl), kde je zachycen ve třech postupujících hodnostech: kadet – důstojnický čekatel (Kadetstellvertreter), nadporučík (Oberleutnant) a rytmistr (Rittmeister). Klasickým dokladem tohoto zařazení v rakousko-uherské armádě jsou výložky na stojatém límci. Unikátní fotografie jediného syna tehdejšího majitele zámku v Kuníně a jeho dědice jsou dokladem, který lze následně odvodit z armádních schematismů jako důstojníka moravského dragounského pluku č. 6 Alexander Prinz von Hessen und bei Rhein (Albrecht Prinz von Preussen). Dle dobového tisku jako byl třeba Wiener Zeitung a armádních schematismů lze doložit, že byl z hodnosti kadeta, kterou získal po složení zkoušek k 1. listopadu 1880,[92] povýšen 1. května 1882 do hodnosti poručíka.[93] Následně do hodnosti nadporučíka 1. listopadu 1887[94] a do hodnosti rytmistra 1. listopadu 1893.[95] Typická pro tento dragounský pluk byla černá egalizační barva výložek a zlaté knoflíky.

Josef Friedrich lantkrabě von Fürstenberg v hodnosti kadeta, fotografie pořízena v letech 1880–1882. Foto: soukromý archiv Barbary Romer-Kukulské

Právě tyto detaily jsou důležité pro jednotlivé rozpoznávání a zařazení fotografií do správného časového úseku. Detail hodnostního stupně může ve spoustě případů dopomoci k bližšímu časovému zařazení, případně také k dourčení datace kompletace daného fotografického alba. V tomto případě se jedná o dvě fotografie z osobní sbírky hraběcího rodu von Chyszów-Romer, kde se podařilo na základě také těchto indicií zjistit přesnější dokončení celkové kompletace alba šlechtických fotografií na sklonku 80. let 19. století.

92) Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1881. Wien 1881, str. 492, 504
93) Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1883. Wien 1883, str. 541.
94) Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1889. Wien 1889, str. 538.
95) Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1901. Wien 1901, str. 667.

Lantkrabě Josef Friedrich von Fürstenberg v hodnosti poručíka, fotografie pořízena v letech 1882–1887. Foto: Soukromá sbírka hraběcí rodiny Romer

Lantkrabě Josef Friedrich von Fürstenberg v hodnosti rytmistra, fotografie pořízena v letech 1893–1906. Foto: Muzeum Novojičínska

Jak se dá správně určovat a datovat fotografie dokladuje další armádní snímek, který je dnes součástí sbírkového fondu Státního okresního archivu Nový Jičín. Původně zcela neidentifikovaný fotografický záběr s místem a datací zachycuje hlavní účastníky vojenského cvičení. To se konalo ve dnech 16.–26. srpna 1890 Novém Jičíně a jeho okolí u příležitosti 60. narozenin císaře Františka Josefa I. Manévrů se dle dobového tisku zúčastnila 9. a 10. brigáda z 1. armádního sboru se štábem v Krakově. Jednalo se o jednotky pěšího pluku č. 1 Kaiser Franz Joseph, pěšího pluku č. 100 Edmund šlechtic von Kriegshammer, dále pak praporu polních myslivců č. 16 a dragounského pluku č. 12 Nikolaus Nikolajewitsch velkokníže Ruský. Společně s nimi bylo účastno i dělostřelectvo. Všechny jednotky měly tehdy svůj štáb v Opavě, část 9. brigády příslušela k olomoucké posádce. Velení 9. pěší brigády měl na starost Ludwig Sembratowicz a 10. pěší brigády Eduard rytíř von Smalawski-Pilawa, který měl podřízeny pěší pluk č. 1, č. 100 a prapor polních myslivců č. 5 a 16. Dragounský pluk č. 12 byl převelen k manévrům z 20. jízdní brigády z Krakova. Patrně nejsledovanějším plukem v rámci manévrů byl slezsko-moravský pěší pluk č. 100 Edmund šlechtic von Kriegshammer, kde jako plukovník sloužil arcivévoda Eugen Habsbursko-Lotrinský. V armádních schematismech lze vypátrat všechny důstojnické představitele pluku.[96] Výložky pluku byly provedeny ve žlutohnědé egalizační barvě, knoflíky zlaté.

Na tyto události se dochovala unikátní fotografie vzácné návštěvy příslušníka habsburského rodu, která byla pořízena 25. srpna 1890 na severozápadním nároží náměstí před kavárnou

96) Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1883. Wien 1891, str. 504.

Společná fotografie důstojníků slezsko-moravského pěšího pluku č. 100 Edmund šlechtic von Kriegshammer, Nový Jičín 25. 8. 1890, detail
Foto: Státní okresní archiv Nový Jičín

Josefa Axmanna. V centru fotografie sedí vlevo mladý arcivévoda Eugen s Rytířským řádem zlatého rouna připnutým na vojenské uniformě – Waffenrocku při krku, na levé části je připojen náprsní kříž Řádu německých rytířů. Po jeho pravici u stolku sedí generálmajor Johann svobodný pán von Samonigg, rytíř Rakouského císařského řádu Leopoldova, rytíř Rakouského císařského řádu železné koruny 3. třídy s válečnou dekorací, nositel Vojenského záslužného kříže a Vojenské záslužné medaile na válečné stuze.[97)] Fotografii lze dále dourčit z hlediska přítomných důstojníků a jejich dekorací.

Dalším doplňujícím dokladem vysoké kvality zdigitalizovaného snímku pro následné určování historických fotografií mohou být také jednotlivé knoflíky na armádních, námořních a civilních oděvech. Vyskytují se nejen jako součást uniforem a livrejí, ale také jako ozdobný doplněk klobouků kupříkladu šlechtického služebnictva. Pro ukázku uvádíme několik z nich, které se vyskytovaly na livrejových kloboucích šlechtických rodů. Jejich ztvárnění se vyjadřuje blasonem, heraldickým slovním popisem. Kupříkladu k fotografii erbovního knoflíku hraběcí

97) Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1883. Wien 1891, str. 137; Deutsche Volkszeitung für den Neutitscheiner Kreis, 1890; Mährisches Tagblatt, 1890.

rodiny Harrach lze vyjádřit následovně: V červeném štítě kotouč postrkaný třemi (2,1) pštrosími pery. Nad štítem knížecí koruna. Štít drží ze stran dva gryfové stojící na arabesce (Tinktura štítu vyznačena šrafováním). [98)]

Erbovní knoflík klobouku dvourohého sloužícího hrabat Lažanských z Bukové z přelomu 19. a 20. století. Foto: Muzeum Novojičínska

Erbovní knoflík klobouku dvourohého sloužícího hrabat Harrachů z 2. poloviny 19. století. Foto: Muzeum Novojičínska

Erbovní knoflík klobouku třírohého sloužícího hrabat Waldstein-Wartenbergů z 2. poloviny 19. století. Foto: Muzeum Novojičínskae

Erbovní knoflík klobouku dvourohého sloužícího knížete Windischgraetze z 2. poloviny 19. století. Foto: Muzeum Novojičínskae

Erbovní knoflík klobouku dvourohého sloužícího vévody Beaufort-Spontin a princezny de Ligne z přelomu 19. a 20. století. Foto: Muzeum Novojičínska

Erbovní knoflík klobouku dvourohého sloužícího knížete Metternich-Winneburg z období let 1859–1918. Foto: Muzeum Novojičínska

98) Müller, Karel – Polách, Radek: Klobouky s erbovními knoflíky. In: Vlastivědný sborník Novojičínska, 59. svazek. Nový Jičín 2009, s. 10.

Závěrem

Metodika datování a interpretace fotografií z let 1850–1918 pomocí historické pánské módy je součástí konvolutu metodik, vzniklých v rámci výzkumného projektu Historický fotografický materiál – identifikace, dokumentace, interpretace, prezentace, aplikace, péče a ochrana v kontextu základních typů paměťových institucí (DF13P01OVV007). Tematicky doplňuje dvě z těchto metodik – metodiku „Jednotná popisná a obrazová dokumentace historického fotografického materiálu v kontextu používaných elektronických evidenčních systémů v příspěvkových organizacích MK ČR s cílem sjednocení definic a pojmosloví v oblasti historického fotografického materiálu v používaných evidenčních systémech a ulehčení uživatelského vyhledávání v nich“[99] a metodiku „Interpretace fotografie z hlediska obsažených obrazových informací (metodika maximalizace reálného využití informací poskytovaných historickým fotografickým materiálem jako solitérní památkou a v kontextu používaných databázových systémů evidence pro prohloubení určení a poznání zobrazeného v každodenní praxi při identifikaci osob, míst, ateliérů apod.)“[100].

Jedná se o úžeji specializovanou metodiku, zaměřenou na pánskou módu v letech 1850–1918, primárně na oděvy rakousko uherské provenience. Zkoumané historické fotografie samozřejmě nabízejí větší pestrost oděvů, např. uniforem jiných evropských států, které mají své typické rysy. Rozbor typů uniforem a oděvních specifik, vlastních zemím mimo oblast někdejšího rakousko-uherského státu, by si však vyžádal mnohem větší rozsah metodiky. Zároveň by tím byl překročen původní záměr metodiky – vytvořit metodický text vhodný pro práci s historickým fotografickým materiálem v depozitářích a sbírkách kulturních institucí našich zemí. Pro přesah za hranice zemí někdejšího rakousko-uherského mocnářství lze mimo to odkázat na specializované publikace, které se uniformám a oděvnictví jednotlivých států věnují. Ve stejném duchu lze hovořit o řádových vyznamenáních, které byly udělovány za zásluhy jednotlivým členům šlechtických rodin převážně panovníky různých evropských států. Zpracování pán¬ské módy v této metodice poskytuje základní přehled, co a jak lze využít při sestavení podrobnějších popisů jednotlivých historických fotografií. Jedná se nicméně o základní metodický text, nikoli vyčerpávající příručku. Metodiku je nutné kombinovat se specializovanými zdroji zaměřenými na daný obor (např. chladné zbraně, palné zbraně, uniformy, heraldika, sfaleristika aj). Součástí metodiky je též základní přehledový slovníček pojmů textilu[101] a výčet doporučené literatury, umožňující lepší a rychlejší orientaci v problematice.

99) Černá, A. (ed.): Jednotná popisná a obrazová dokumentace historického fotografického materiálu: v kontextu používaných elektronických evidenčních systémů v příspěvkových organizacích MK ČR s cílem sjednocení definic a pojmosloví v oblasti historického fotografického materiálu v používaných evidenčních systémech a ulehčení uživatelského vyhledávání v nich. Praha 2017.

100) Wittlich, F. (ed.): Interpretace fotografie z hlediska obsažených obrazových informací. Metodika maximalizace reálného využití informací poskytovaných historickým fotografickým materiálem jako solitérní památkou a v kontextu používaných databázových systémů evidence pro prohloubení určení a poznání zobrazeného v každodenní praxi při identifikaci osob, míst, ateliérů apod. Praha 2017.

101) Mezi doporučenou literaturu k přesnějšímu popisu materiálů lze zařadit: Piller, Bohumil – Levinský, Otto: Malá encyklopedie textilních materiálů. Praha 1978; Kozlovská, Hana – Bohanesová, Bohuslava: Oděvní materiály I. a II. Praha 1998.

Základní slovníček pojmů textilu

Alpaková vlna – je dlouhá a měkká vysoce hodnocená srst z lamy alpaky.

Angorská vlna – jedno z nejjemnějších textilních vláken získávané ze hřbetu králíka. Výška srsti angorského králíka musí dosahovat více než 6 cm. Používala se již v 18. století, ale chov byl u nás rozšířen až v 70. letech století devatenáctého. Vlna se používá pro výrobu lehkých a měkkých tkanin velurového charakteru.

Banánové vlákno – je textilní vlákno z cévních svazků listových pochev banánovníku vláknitého a dalších jeho druhů. Výsledkem jsou produkty manilské konopí, abaka v bílé a černé barvě, které mají velkou pevnost, odolnost při ohýbání a jsou odolné vůči slanosti.

Bavlna – jedno z nejstarších textilních vláken, které se používalo již ve starověku. Jedná se o semenný typ vláken z tobolek rostliny bavlníku. V Evropě se začala pěstovat již v 10. století.

Dracoun – je složen ze silné nitě, která je omotána kovovým drátkem. V praxi se používal měděný, stříbrný nebo zlatý drát, který se již ve středověku uplatňoval ve výšivkách.

Hedvábí přírodní – je bílkovinový výměšek snovacích žláz housenek bource morušového, případně se tímto nazývá nit složená ze dvou podélně uložených vláken spojených vzájemným zákrutem nebo pojením.

Jehněčí vlna – vlna, která se získává sestříháním ovčích jehňat mezi čtvrtým a sedmým měsícem života.

Jirchářská srst – je získaná z kůží zabitých zvířat.

Juta – je vlákno ze stonků tropické rostliny jutovníku tobolkovitého, která produkuje velmi levnou surovinu

Kašmírová vlna – se získává výčesem srsti kozy kašmírské. Jedná se o jemnou podsadovou vlnu, která je velice lesklá, pružná, hřejivá a plstivá. Oproti hedvábí rychle absorbuje vodu.

Konopí – je lýkové vlákno z rostliny konopí setého. Její pěstování se datuje do starověku a používá se k výrobě konopné příze.

Kordové hedvábí – se vyrábí z celulosového vlákna, které je vysoce orientované a má dobré tepelné vlastnosti.

Koudel – je krátké vlákno, které vzniká jako odpad při tření a vochlování lnu nebo konopí.

Kovové vlákno – je vyráběno z kovu tažením, řezáním nebo zvlákňováním taveniny. Používaly se jako materiál zlato, stříbro, pozlacené stříbro nebo postříbřená měď. Mezi kovová vlákna se řadí dracouny, leonské nitě, drátky a ocelová vlákna.

Kozí srst – se získává z vyčesávání koz, které mají značný obsah srstěné podsady.

Kříženecká vlna – se získává z vykřížených druhů merinových ovcí s jinými plemeny.

Lamí vlna – se získává z jemné kadeřavé podsady a tuhých rovných pesíků vlny lam.

Len – rostlina pěstovaná již ve starověku pro výrobu lněného plátna, ze kterého se vyráběly oděvy.

Leonská nit – vyrábí se omotávání krátkovlákné případně dlouhovlákné příze drátem z ozdobných kovů pomocí splétání a následné aplikace jako výšivka textilie.

Listové vlákno – se vyrábí z listových cévních svazků, pochev a řapíků rostlin převážně tropického druhu.

Lýkové vlákno – se vyrábí spřádáním rostlinných vláken uložených v lýku stonků. Lámáním, třením a vochlováním vznikají pevná, pružná a trvanlivá vlákna.

Mohérová vlna – se získává stříháním srsti kozy angorské a zpracovává se k výrobě lehkých tkanin, plyšů, listrů a dalších typů textilií.

Mykaná příze bavlněná – se získává mykáním příze, ze které nejsou vyčesávána krátká vlákna. Vyrábí se tímto způsobem většina bavlněných přízí.

Mykaná příze vlněná – se vyrábí z kratších vlněných vláken, které nejdou česat, a vzniká takto materiál levnější kategorie.

Ovčí vlna – je získávána z jemných vlasů srstí ovcí dutorohých, které tvoří souvislou vrstvu zvanou rouno.

Skleněná vlákna – se vyrábějí již od starověku mechanickým tažením roztavených skleněných tyčinek,

odstředivou metodou ze skleněných střepů a dalšími metodami.

Smyčková nit – je tvořená nití, na jejímž povrchu jsou v různých pravidelných vzdálenostech umístěny smyčky.

Žerzej – také zvaný úplet jsou lehké až středně těžké pleteniny.

Doporučená literatura

AICHELBURG, Wladimir: *I Velieri Degli Asburgo. La Marina austriaca tra storia e leggenda.* Terst 2001.

Album der Livreen. Expedition der Europäischen Modenzeitung Klemm u. Weiß. Drážďany 1900.

BANACH, Andrzej: *O modzie XIX wieku.* Varšava 1957.

Batovcův almanach. Politický kalendář, schematismus, statistika a adresář. Praha 1900.

BAUMGARTNER, Lothar – WINKLER, Dieter: *Flottenrock und Kaiseradler. Uniformierung im Spiegel der Geschichte der k. (u.) k. Kriegsmarine von 1815–1918.* Vídeň 2004.

BENEŠ, Ctirad: *Přílba. Ochrana i ozdoba válečníka.* Praha 2002.

BENEŠ, Ctirad: *Rakouské válečné námořnictvo 1848–1866.* Praha 2004.

BOEHN, Max: *Die Mode, Menschen und Moden im 19. Jahrhundert. 1843–1878.* Mnichov 1915.

BROŽOVÁ, Jarmila: *Vývoj Odívání.* Praha, 1972.

BUBEN, Milan M.: *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích. I. díl.* Praha 2002.

CACHÉE, J. – PRASCHL-BICHLEROVÁ, G.: *Císař František Josef zcela privátně.* Praha 1996.

Des Kaisers teure Kleider. Festroben und Ornate, Hofuniformen und Livreen vom frühen 18. Jahrhundert bis ins Zeitalter von Franz Joseph I. und Elisabeth. Vídeň / Mannheim 2000.

GALANDAUER, Jan: *František kníže Thun. Místodržící Českého království.* Praha 2007.

Geschichten des K. K. militärischen Marie Theresie Ordens seit Desselben Stiftung. Regensburg un Mainz 1796.

HAAS, Stefan – Hackspiel-Mikosch, Elisabeth: *Die Zivile Uniform Als Symbolische Kommunikation: Kleidung Zwischen Reprasentation, Imagination Und Konsumption in Europa, Vom 18. Bis Zum 21. Jahrhundert.* Stuttgart 2006.

HASSMANN, Elisabeth – KURZEL-RUNTSCHEINER, Monica – PAIDASCH, Christoph: *Prunkfahrzeuge des Wiener Kaiserhofes.* Wien, 2009.

Heinrich XXVIII. Prinz Reuß zu Köstritz: Der korrekte Diener. Handbuch für Herrschaften und deren Diener. Berlin 1900.

HINTERSTOISSER, Hermann: *Die „steife Offizierskappe".* Wien 2019.

HODÍK, Milan – LANDA, Pavel: *Jak císař pán nechodil pěšky.* Praha 2009.

HOLČÍK, Štefan: *Fajky.* Bratislava 1984.

HRABĚ, Otakar: *Obrázkový průvodce (popisník) sbírky pozoruhodných klobouků.* Praha 1943.

CHOBOTOVÁ, Lenka – POLÁCH, Radek – SULOVSKÁ, Eva: *… A UTLUČEM JE ČEPICEMA!!! 210 let kloboučnické firmy Hückel v Novém Jičíně.* Nový Jičín 2012.

Ilustrovaná encyklopedie odívání od tógy po krinolínu. Praha 2009.

Kämmerer Almanach. Historischer Rückblick auf die Entwicklung der Kämerer-Würde. Vídeň 1903.

KLEČKA, Josef: *Kalendář c. k. státních úředníků a státních učitelů na rok 1912.* Praha 1912.

KLIEGEL, Marieluise: *Des Dieners alte Kleider. Livreen und Livreeknöpfe – ausgewählte Beispiele deutscher Adelshöfe des 19. Jahrhunderts. Vereinigte Westfälische Adelsarchive.* Münster 1999.

KÖPPEN, Thomas: Freie Fahrt für Österreichs Kaiser. In: *Achse Rad und Wagen.* Roč. 2006, č. 14, s. 101–105.

KREJČIŘÍK, Mojmír: *Železniční móda. Vývoj železničářských stejnokrojů od 19. století po současnost.* Praha 2003.

KUGLER, Georg Johannes – HAUPT, Herbert: Uniform und Mode am Kaiserhof. Hofkleider und Ornate, Hofuniformen und Livreen des 19. Jahrhunderts aus dem Monturdepot des Kunsthistorischen Museums Wien. In: *Allgemeine Kulturangelegenheiten* 1983. Eisenstadt 1983.

KUTÍLKOVÁ, Dagmar: *Vojenské odívání.* Praha 2008.

KYBALOVÁ, Ludmila – LAMAROVÁ, Milena – HERBENOVÁ, Olga: *Velká obrazová encyklopedie módy.* Praha 1966.

LENDEROVÁ, Zdena – Polách, Radek: *Nechte na hlavě.* Nový Jičín 2007.

LENDEROVÁ, Milena – MACKOVÁ, Marie – BEZECNÝ, Zdeněk – JIRÁNEK, Tomáš: *Dějiny každodennosti „dlouhého" 19. století II. díl: Život všední i sváteční.* Pardubice 2005.

LETOŠNÍKOVÁ, Ludiše: *Lovecké zbraně v Čechách.* Praha 1980.
LOBKOWICZ, Erwein: *Vzpomínky na monarchii.* Praha, 1997.
MACEK, Pavel – Uhlíř, Lubomír: *Dějiny policie a četnictva I. Habsburská monarchie (1526–1918).* Praha 1997.
MATERNOVÁ, Věra: *Knoflík od rokoka do secese.* Jablonec nad Nisou 1976.
Maxmilian von Mexiko. Der Traum vom Herrschen. Vídeň 2013.
MĚŘIČKA, Václav: *Orden und Auszeichnungen.* Praha 1966.
Móda. Obrazové dějiny oblékání a stylu. Praha 2013.
MORAVCOVÁ, Mirjam: *Národní oděv roku 1848.* Praha 1986.
MÜLLER, A.: Kloboučnické řemeslo a jeho rozvoj od nejstarších dob až po začátek velkoprůmyslu kloboučnického. In: *Kloboučnické listy.* Roč. I, č. 12, s. 134.
MÜLLER, A.: Kloboučnické řemeslo a jeho rozvoj od nejstarších dob až po začátek velkoprůmyslu kloboučnického. In: *Kloboučnické listy.* Roč. II, č. 1, s. 5.
MÜLLER, Karel – POLÁCH, Radek: Klobouky s erbovními knoflíky. In: *Vlastivědný sborník Novojičínska.* 59. svazek, 2009, s. 4–25. ISSN 1214-8032.
NEUHOLD, Helmut: *Österreichs Helden zur See.* Vídeň / Graz / Klagenfurt 2010.
OTTO, Karel: *Přehled dějin kloboučnické výroby a národního podniku Tonak v Novém Jičíně.* Nový Jičín 1963.
PHILIPPI, Dieter: *Sammlung Philippi. Kopfbedeckungen in Glaube, Religion und Spiritualität.* Lipsko 2009.
PILLER, Bohumil – LEVINSKÝ, Otto: *Malá encyklopedie textilních materiálů.* Praha 1978.
Po stopách Sarajeva 1914. Vrchlabí 2014.
POLÁCH, Radek: Církevní, liturgické a obřadní pokrývky hlavy 19. a 20. století (nejen) v muzejních sbírkách. In: *Textil v muzeu 2015.* Brno 2015.
POLÁCH, Radek: Dvourohé a třírohé klobouky s erbovními knoflíky. In: *Textil v muzeu. Soubor statí k problematice, uložení a transport textilních sbírek.* Brno 2011.
POLÁCH, Radek: *Klobouk dolů. Klobouky a pokrývky hlavy slavných osobností 19. a 20. století.* Nový Jičín 2009.
POLÁCH, Radek: Podivuhodné uniformní pokrývky hlavy ve sbírkách v České republice. In: *Textil v muzeu. Reflexe války v textilu a oděvu.* Brno 2014.
POLÁCH, Radek: *TONAK 1799–2019.* Nový Jičín 2019.
Rangseinteilung, Bezüge, Steuern, Pensionen und Versorgungsgenüsse der k. u. k. Beamten der gemeinsamen Ministerien, k. k. Zivil-Staatsbeamten und Staatslehrpersonen. Vídeň 1911.
SKARLANTOVÁ, Jana: *Od fíkového listu k džínům.* Praha 1999.
SOVÁK, Čeněk: *Z dějin klobouků.* Nový Jičín 1969.
THIEL, Erika: *Geschichte des Kostüms.* Berlin 1960.
UCHALOVÁ, Eva: *Česká móda. 1780–1870 Pro salon i promenádu.* Praha 1999.
UCHALOVÁ, Eva: *Česká móda. 1870 – 1918 Od valčíku po tango.* Praha 1997.
Uniformen fürs Zivile. Zur Geschichte uniformer Kleidung als symbolischer Kommunikation. In: *H-Soz-u-Kult* 2002.
URRISK-OBERTYŃSKI, Rolf M.: *Die k.u.k. Leibgarden am österreichisch-ungarischen Hof 1518–1918.* Graz 2004.
VAVŘÍNEK, Karel: *Almanach českých šlechtických rodů. 1996–2021.* Praha 1996–2014.
Viribus Unitis / Das Buch dem Kaiser. Budapešť – Vídeň – Lipsko 1898.
Vorschriften über die Uniformirung der k. k. Staatsbeamten. Vídeň 1896.
VOŘÍŠEK, Martin: *Kapela Schwarzenberské gardy.* České Budějovice 2010.
WINKELHOFEROVÁ, Martina: *Viribus unitis. Císař a jeho dvůr. Nový pohled na Františka Josefa.* Praha 2011.
ZÍTEK, Odolen: *Lidé a móda.* Praha 1962.

„Pánové, prosím, smekněte“

Metodika datování a interpretace fotografií z let 1850–1918 pomocí historické pánské módy

Radek Polách

Vydal Národní památkový ústav
v roce 2020 jako 89. svazek edice Odborné a metodické publikace
1. vydání

ISBN 978-80-7480-142-6

Další metodiky vzniklé v rámci výzkumného projektu Historický fotografický materiál – identifikace, dokumentace, interpretace, prezentace, aplikace, péče a ochrana v kontextu základních typů paměťových institucí

Interpretace fotografie z hlediska obsažených obrazových informací. Metodika maximalizace reálného využití informací poskytovaných historickým fotografickým materiálem jako solitérní památkou a v kontextu používaných databázových systémů evidence pro prohloubení určení a poznání zobrazeného v každodenní praxi při identifikaci osob, míst, ateliérů apod.

Techniky historického fotografického materiálu a jejich určení

Jednotná popisná a obrazová dokumentace historického fotografického materiálu v kontextu používaných elektronických evidenčních systémů v příspěvkových organizacích MK ČR s cílem sjednocení definic a pojmosloví v oblasti historického fotografického materiálu v používaných evidenčních systémech a ulehčení uživatelského vyhledávání v nich

Aplikace a prezentace historického fotografického materiálu v expozicích a instalacích paměťových institucí

Preventivní péče, uložení, instalace a ochrana historického fotografického materiálu v různých typech paměťových institucí